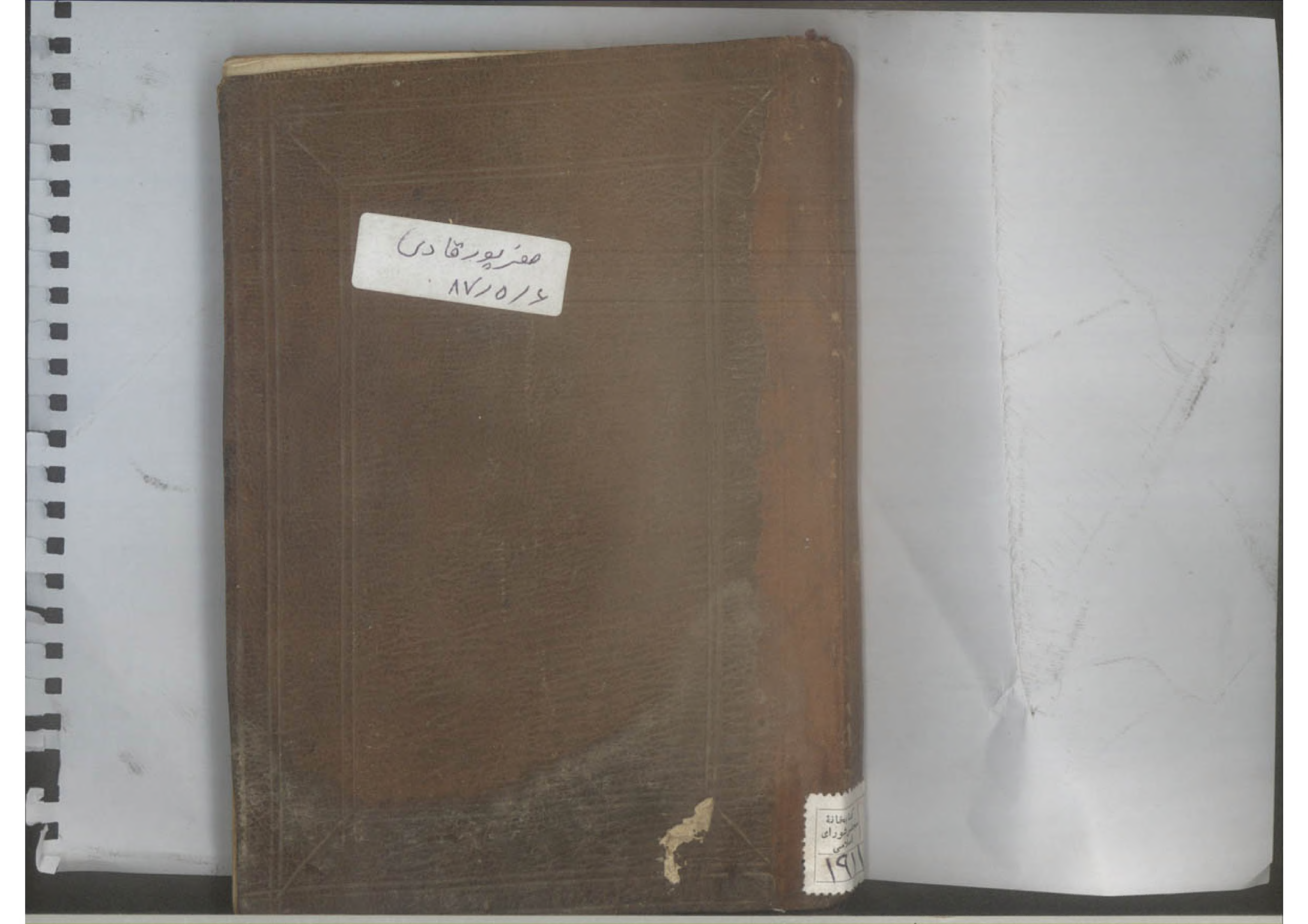
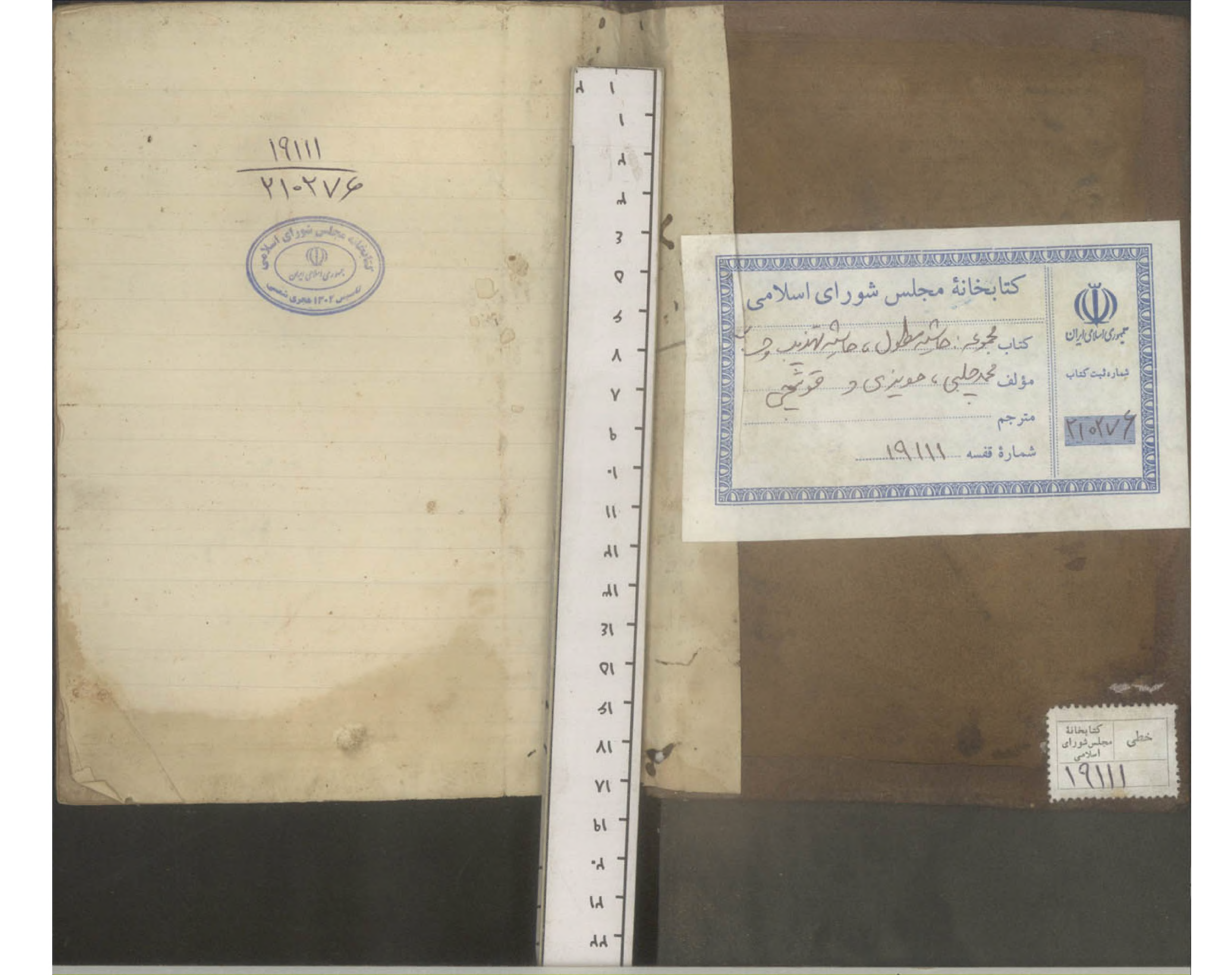
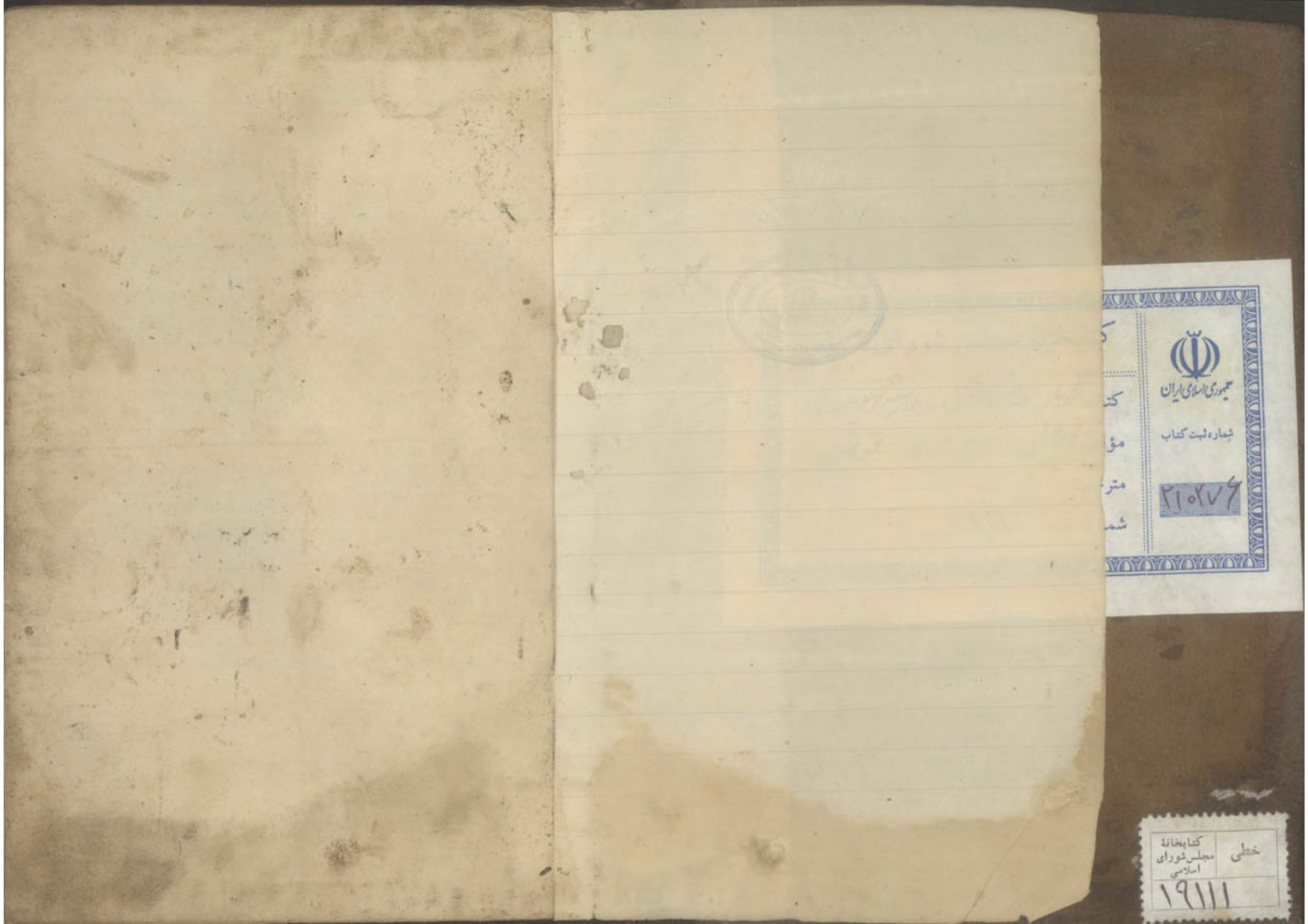

صفرپور قادری
۸۷/۵/۶

19111
21027۶
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
جمهوری اسلامی ایران
کتاب مجموعه: حاشیه مطول، حاشیه تهذیب و ...
مؤلف محمدچلبی، حویزی و قوشچی
مترجم
شمارهٔ قفسه ۱۹۱۱۱
شمارهٔ ثبت کتاب
۲۱۰۲۷۶
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
خطی
۱۹۱۱۱

۱۹۱۱۱
۲۱۰۲۷۶
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
کتاب مجموعه: حاشیه مطول، حاشیه تهذیب و...
مؤلف محمد جلبی، حویزی و قوشچی
مترجم
شمارهٔ قفسه ۱۹۱۱۱
شمارهٔ ثبت کتاب
۲۱۰۲۷۶
جمهوری اسلامی ایران
کتابخانه مجلس شورای اسلامی
خطی
۱۹۱۱۱

جمهوری اسلامی ایران
شماره ثبت کتاب
۲۱۰۲۷۶
کتابخانهٔ مجلس شورای اسلامی
خطی
۱۹۱۱۱

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

نحمدك اللهم على أن وفقتنا لصرف الهمة نحو المعاني والبيان وأدخلتنا في زمرة المختارين لمعرفة الضروب والألوان

ونشكرك على أن جعلتنا من المتلقين على العروج إلى المعارج من المصاعد المفرقين لكل فرقة إلى طريق الغي

والطغيان ووفقتنا لصحبة أهل الإسلام وسلالة الأديان وخلصتنا من زمرة حمل حقيبة الحروف والنقصان

ونصلي على رسولك الذي فتح علينا طريقة الهداية وختم باب الطغيان وكسر أعناق الجبابرة

من ملوك الأديان وعلى آله وأصحابه الذين صاروا أرباب البحر والإحسان ورفعوا قواعد العدل

وشيدوا البنيان وجروا أرباب العطف والرحمة لمن سبقونا أنهم أهل التمكين أما بعد

فيقول الفقير إلى الله الغني محمد ابن ... لما كان مختصر الإمام الهمام وقدوة المحققين وزبدة

المدققين سعد الملة والدين التفتازاني ... في إفادة المبتدئين وزبدة ... المشتغلين

كان له شروح ... صعابه ... ونعم الشروح

الإمام العلامة المحقق النحرير المدقق سلالة السلف وخلاصة الخلف فريد عصره ووحيد

دهره أستاذ فطاحل السبق في مضمار البلاغة وصاحب ... في ميدان البراعة الذي ... فوائده انتشر في العالمين ... على العالمين ... في ذلك الكتاب بسبب التدقيق والتقرير وكان ... الكمال

بصوارم

بصوارم التحقيق والتحرير أستاذنا في ذوي الفضل ... العلم والكمال ... المستغفر

من التوصيف والتكميل سعد الملة والدين والدنيا التفتازاني ... والله ... وبقاه

إليه ... فلله على النصح للطالبين وإعانة للناظرين لما كانت لبعض ...

شائعة لبعض الآخر ... لم ... ومنهم لم يرتب ...

على الطلبة من ... مع قلة البضاعة ... وكنت ...

فجعلتها تحفة السلطان الأعظم مولى النعم الكاملة ... لطالب ... والأمان

محمد مولانا ... والإحسان ... والإسلام المسلمين ... الظلمة المتغلبين

أركان العدل والإنصاف ... فوائد ... قلوب الأنام ...

... الأيام ... الأقطار ... الأنام ...

... الأنام ... سبحان ...

... الأنام ... الأفضل والمقام ... المسلمين

ورفع الأصدقاء ... أعلام الشريعة ... الأعداء ... السلطان يعقوب

خلد الله ... وأفاض على رؤوس العالمين سبحان ... العلا

همته العالية ... الزمان ...

... كرم الأكابر ...

الألطاف ... الرضا والإنصاف ... الكلام ... الملك العلام

لأنه الموصل إلى المراد ... التفضيل ...

زياد وروي ايضا مثل رضي رضا وارتويت وترويت كلها بمعنى واحد وهو ضد العطش
وهو هاهنا كناية عن النضارة والطراوة لان الزهرة اذا رويت ظهرت نضارتها وزادت
طراوتها والزهر بفتح الزاء والهاء جمع زهرة بفتح الزاء وسكون الهاء نور النبت والرياض
جمع روضة وهي مكان ناعم النبات والعشب والاصل رواض قلبت الواو ياء لكسرة ما قبلها
والكم والكمامة بكسر الكاف وعاء الطلع وغطاء النور والجمع كمام واكمة واكمام قال الشماخ
يرثي عمر ابن الخطاب قضيت امورا ثم غادرت بعدها بوائج في اكمامها لم تفتق
وابهى من البهاء الحسن تقول منه بهي الرجل بالكسر وهو بالضم ايضا وهو بهي والحبر
بكسر الحاء المهملة وفتح الباء الموحدة جمع الحبرة وزن العنبة برود يمانية كذا في الصحاح
والبنان اطراف الاصابع والمراد به الاصابع والبيان النطق الفصيح المعرب في
الضمير واسنان جمع سن حمد الله سبحانه وتعالى الحمد هو الثناء باللسان على الجميل
تعلق ذلك الثناء بالفضائل ام بالفواضل والشكر فعل ينبئ عن تعظيم المنعم بسبب الانعام سواء كان ذكرا
باللسان او محبة بالجنان او خدمة بالاركان فمورد الحمد باللسان وحده ومتعلقه النعمة وغيرها
فمورد الشكر يعم اللسان وغيره ومتعلقه النعمة وحدها فبينهما عموم وخصوص من وجه فهما يتصادقان في
الثناء باللسان في مقابلة الاحسان ويتفارقان في صدق الحمد فقط على الوصف بالفضائل كالعلم
والشجاعة وصدق الشكر فقط على الثناء بالجنان في مقابلة الاحسان ويتفارقان هكذا نعم الحمد
ان تناول الاختياري وغيره كان الحمد مرادفا للمدح واليه مال صاحب الكشاف حيث
قال الحمد والمدح اخوان وهو الثناء والنداء على الجميل من نعمة وغيرها وان خص بالاختياري

اخص

كان مع

وزن فعل بفتح الفاء والعين انه مصدر من باب علم واذا زيد بالتحريك على وزن فعل كان كفرح
فرحا واذا كان مصدرا بالتحريك على وزن فعل بكسر الفاء وسكون العين نحو علم علما وقد يجيء على فعل بفتح
وسكون العين نحو جهل جهلا وان شئت حقيقة ذلك فتتبع الاقوال واصل الفاء مصدر لغوا ولغى فاعل غلط
عصا وعصى اذ ابح بالكلام اي تلفظ به والمراد ههنا الفاظ العجم من الذين لم يكونوا فصحاء الكلمتين
او غيره واللهجة بسكون الهاء وقد تحرك يقال فلان فصيح اللهجة وصيغة الالفاظ الموضوعة
لغة لان الانسان يلهج بها واصلها لغي او لغو والهاء عوض عنها وجمعها لغى بضم
اللام ولغات ايضا وقال بعضهم سمعت لغاتهم بفتح التاء لانها شبهها بالتاء التي يوقف
عليها بالهاء والنسبة اليها لغوي ولا تقل لغوي كذا في الصحاح شنبرة وبرى البرة حلقة
تجعل في انف البعير وقال الاصمعي تجعل في احد جانبي المنخرين قال وربما كانت البرة من شعر وهي الخزامة
وكل حلقة من سوار وقرط وخلخال وما اشبهها برة قال الشاعر وقعقعن الخلاخل والبرينا
قال ابو علي واصل برة بروة لانها جمعت على برى مثل قرية وقرى وقال ابن القطاع
اصلها بروة بالضم نحو خصلة وغرفة وخصل وغرف اذا عرفت هذا فمراد الشارح بقوله
شنبرة وبرى انه مشهور الا اصلا الصنعة بفتح الصاد استعمل في المصوغات
وبالكسر تستعمل في المعاني من التمرن على العمل من على الشعر من بالفتح في المبني والضم في
المصادر مر وناه وقراءته وقد استمر عليه نحو بالاصل اي الاصول الواحد ما يبنى عليه
للمعاني المختلفة والمراد من المصدر عند البصريين الفعل عند الكوفيين وانما سمي اصلا لان
المصدر من علي في الكتب النحو والاشياء المأخوذة منه عليه واحد لان العلة

يفتحها

بالنسبة الى المفعول وبهذا الاصل مصدر مبني المفعول ان كان تعبيرا مصادر را وضع موضع المفعول
كما وضع لفظ موضع المفعول اضرب الامير موضع مضروب الامير وان تعبير باسم مفعول مخفف مبني للفاعل
وان تعبير باسم المكان على مفعل ثم هذا الكلام مبني على ان هذا العلم محتاج اليه لان حصول الامثلة التي هي مدار
هذا العلم اه لان هذا العلم اشد احتياج والمناسبة ملاحظة هنا اي بين التصريف بمعنى التغيير والتحويل
لان في التحويل تغييرا او التغيير قد يوجد مع التحويل بان ذكر اه اقام من التعرض للمعنى المعتد به
للمناسبة بين المعنيين والمراد بالتصريف ما هو علم التصريف لان الظاهر ان المراد منه
تعريف لفظ التصريف لغة واصطلاحا وقطع النظر عن تعريف علم التصريف تسهيلا للمتعلم فتعين ان يحمل
اما قال التحويل والمراد بالتصريف ما هو غير علم التصريف نظرا الى ان قوله تحويل الاصل الواحد الى امثلة مختلفة
على علم التصريف بالمواطات والتعريف منفي ان يحمل على المعرف ولا يخفى ان
تغاير حروف الضرب لا ضرب يضرب وغيرها ولا يوجد صورة فانه تعين النقل والنقل يستلزم
التغيير ضرورة استلزام الخاص العام فيكون التحويل من التغيير لانه استعمل التغيير في التحويل لان
الوهم الى ان تغيير الضرب الى ضرب وغيره قد يكون بمعنى النقل لان التغيير اعم منه فيتبين
يوجد في مادة لا يوجد فيها النقل تحقيقا لمعنى العموم ثم التعريف اعلم ان من لطائف
التعريف ان يكون مشتملا على العلل الاربع فقوله تحويل يدل على العلة الصورية بالمطابقة
لان المتبادر منه المطلق الشامل للتحويل من قوله الاصل الواحد الى الامثلة وهو بعينه يدل على العلة الصورية
لانها عبارة عن الهيئة الاجتماعية كصورة السرير ويدل على الفاعل بالالتزام وهو القوة العقلية
بالالتزام كالنجار للسرير لمعان مقصودة يدل على العلة الغائية بالمطابقة

الغرض

الغرض من تحويل الاصل الواحد حصول المعاني المختلفة كالجلوس على السرير بالنسبة اليه وتاخر
الفعل عن نفس المصدر هذا جواب عن سؤال مقدر تقديره انه يقال انا سلم كون الفعل مشتقا
على المصدر في الاعلال فيلزم ان يكون مشتقا منه اذ لا يلزم الفعل متاخرا والجواب ان تاخر الفعل
عن نفس المصدر في الاشتقاق لا ينافي كون اعلال المصدر متاخرا عن اعلال الفعل
فتامل لانه يحتمل ان يكون الفعل مشتقا من المصدر متاخرا عنه في الاشتقاق ومتقدما عليه في الاعلال
واعلم ان مسلك صاحب المصدر المصدر المجرد وبعض اهل اللغة يكون الفعل مشتقا من المصدر بمعنى ان
الفعل المزيد فيه مشتق من المصدر المجرد لان المصدر المزيد فيه مشتق من الفعل والتعليل بقوله لموافقته
اياه بحروفه ومعناه اه ثم لم يكن سهوا من الناسخ غير مستقيم لان موافقة المصدر المزيد فيه للفعل
بالحروف والمعنى ممنوعة لان حروف المصدر زائدة من حروف الفعل ومعنى المصدر الحدث
فقط بخلاف معنى الفعل فان معناه الحدث مع الزمان ولو سلم فليكن المصدر المجرد مشتقا من الفعل
بنه الفعل المزيد او اسم المزيد فيه لان حروفه مساوية لحروفه وان زيد ان المصدر المزيد فيه مشتق من
المصدر المجرد فالمراد بالموافقة اللفظية حقيقة فلو قيل ان المراد الموافقة في احد الحروف في مشتقاتها
احد الحروف الاكرام مثلا هو بعينه الكرم ... الكريم من الاكرام ... بمعنى
المعنى اه اولا بالارادة ومعنى الاول وان وردت عليه هذه المناقشة فتدبر ثم
الفعل فان قلت على اي شي يعطف قوله ثم الفعل قلت على محل اسم ان قال قلت العطف
على محل اسم ان المفتوحة غير جائز ثم سلما كان قبل مضي الخبر او بعده قلت ان هي مكسورة حكما وان كانت
مفتوحة لفظا لوقوعها موقع مفعول اعلم على الاصح وكل فعل اما ثلاثي او رباعي فمورد القسمة الفعل

احدهما فان كانت ثلاثيا يمكن تقسيم الثلاثي لنفسه باعتبار الاخيرة باعتبار الثانية وان عكسها

فبالعكس واما ابدال احد حروف الصحيح حرف علة كدينار وضفادي وسيناوي والثاني

والثعالي اصله دنار وضفادع وسادس وثالث والثعالب وفي التمثيل نظر اليه في قوله وكذا اما ابدال

احد حروف الصحيح حرفا ما اولا فلان حرف العلة وان ابدال من حروف الصحيح فيها لكنها قبل

الابدال ايضا غير سالمة لتعيضها حرف العلة وبعضها للتضعيف في المضعف ان كتب الكلمة قبل

من حروف العلة سالمة وبعده الحكم عليها بانها سالمة في الاصل والامثلة ليست بعد الاعتبار

واما ثانيا فلان بعض قوله وكذا اما ابدال الهمزة الخ وكذا ما حذف منه حرف صحيح وجبر بحرف العلة بدلا منه

فلم لا يحكم عليها بان الكلمة سالمة نظرا الى الاصل وهو غير مستقيم لان حرف العلة لا يبدل من حرف

الصحيح في كلمة يحكم عليها بانها سالمة قبل الابدال واما الالف فلا تبدل من حرف الصحيح والواو ايضا

كذلك الا انها تبدل من الهمزة كلوم وان يحكم على مثل هذه الكلمة بانها سالمة نظرا الى الاصل الا انها

لا تبدل من حروف فلا يمكن ان يحكم على تلك الكلمة بانها قبل الابدال سالمة ~~نظرا الى الاصل~~

والياء ايضا لا تبدل بالاستقراء الا انها لا تبدل الا من حرفين منها الهمزة والعين في التفعيل والسين والباء انها

وهي احد حرفي التضعيف وبعد الابدال لا يحكم على سالمتها نظرا الى الاصل كما يثبت في الامثلة

فليتفكر قوله وكذا اما ابدال اه محمود فيه ان الالف في الجمع فان قلت امثال مفعال ويحكم بانها سالمة قبل تحول الياء

لان الالف الثالثة زيدت للجمع قلت المسموع هذا اللفظ الجمع لا المفرد وقس عليه الباقي فان قلت

قلت الامثلة التي اوردها اسماء وبحثنا في الافعال قلت ابدال العام الحروف المذكورة في الاسماء

اكثر من الافعال وان وجد في الافعال يتبع بسبب العلة كتقضي البازي واملت فلا نظر يورد عليه

قد

وحده كان المدح اعم مطلقا لان الحمد لا يكون الا على الافعال الاختيارية بخلاف

المدح فانه يعم الافعال الاختيارية وغيرها تقول حمدت الرجل على العبادة ومدحته على

شجاعته ولا تقول حمدته على صباحة خده وشرفه بل مدحته والله اعلم الا انه حذف الهمزة وعوض عنها

حرف التعريف النعماء والالاء مترادفان بحسب اللغة وقيل الالاء هي النعم الظاهرة والنعماء النعم

الباطنة كالحواس والنعماء الزاهرة الكثيرة وكذا المتواترة المتظافرة والاهية من ظفر بالظاء المعجمة ظفرا اذا ثبت

ولما كان شكر النعم واجبا افتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمده سبحانه وتعالى اداء لحق شيء مما يجب عليه من

شكر النعم التي هذا الكتاب من جملتها فان قلت افتتاح الكتاب بالتسمية بالحمد قلت ما يؤكد تحمد في فهو

من الحمد والشارح التحرير وصاحب الضوء اقتفيا حديث العرب الابتر حيث [illegible]

بقوله ثم حتى ما نصرف اليه الهمم اه لما كانت [illegible] العلوم متفرعة متشعبة بين المقيد

المستفيد المفيد وغاية التقدس المستفيد في غاية التعلق احتياج الى التوسل [illegible]

فاردف الحمد بقوله ثم الصلوة وتعقيبها على [illegible] آله وصحبه والصلوة من الله الرحمة ومن [illegible]

بعثه الله تعالى الى الخلق لتبليغ الاحكام والاشتراط فيه الكتاب بخلاف الرسول فانه اخص من النبي

ومعناه الوضع اولا هو التبليغ في كونه محمود او يجوز ان يكون من تسمية النبوة بالنبوة بمعنى في ذاته

وبعد فيقصد في الفاء واما على توهم اما او على تقديرها في نظم الكلام

غرة اصل الغرة بالضم بياض في جبهة الفرس فوق الدرهم ثم استعيرت لكل بياض وكثير [illegible]

الله غيره احواله اي كثير بياضها مختصر التصريف الذي صنفه الفاضل الزنجاني في علم التصريف

منظور اليه بنظر الاستحسان [illegible] بدل من اللفظ معناه الاسم [illegible]

مكنون عن امرضه اي عن اخص المكنونين   عثر عليه يعثر من باب نصر ينصر اي اطلع
فانه اول ما فرغت من فرغ بالكسر يفرغ فراغا مثل سمع سماعا اي الانصباب
وافرغته اي صببته   والترصيف من رصفت الحجارة في البناء رصفا اي ضممت بعضها
لا البعض   مختصرا انه هذا المختصر على لفظ اسم الفاعل حال من فاعل افرغت وبالفتح
مفعولا والقرينة القرينة   فاقول لما كانت من الواجب ان اعلم ان لكل علم موضوعا وغاية
وغاية لا بد للشارع فيه ان يتصور موضوعه ليتميز ذلك العلم عنده عن غيره تميزا تاما وان
يتصور غايته بوجه ما ليحصل واتيانه او بعضها او لعوارضها ليكون شارعا على البصيرة والسلامة
من كونه شارعا على بصيرة انه اذا تصور ذلك العلم قبل شروعه وقف على جميع مسائله
جملة لا ان مسئلة الا وعلم انها من ذلك العلم ليتم تصوره غايته يعني تصوره انه غاية اي غير محتاج اليه
هذا العلم فموضوع علم التصريف الكلم من حيث الصيغة والابنية الا ان الصرف يبحث
بحث عنها من حيث الحركات والسكنات وتقديم بعض الحروف على البعض وتاخير عنه
وتعريفه علم يعرف به تحويل الاصل الواحد وغايته حصول المعاني المقصودة
على وجه يتضمن فائدة ان معرفة فائدة جليلة في المعاني مقصودة لا يحصل الا بها
تعرضنا للمعنى اللغوي ايرادا له بقوله في اللغة التغيير   وما وضع له واضع لغة العرب
لفظ التصريف لذلك المعنى قيس على الصحاح حيث فسره واضع لغة العرب فقد المحققين
كما في الحسن الاشعري ان الواضع هو الله تعالى وقيل هو غيره وقد عرف في موضعه ادله كل من البحث
والبحث عنه تقتضي الى النظر ولا يتعرض عنه صفحا   من نعم بالكسر ينعم بالفتح نعمة علم

وزن فعل

ويشار بقوله تقاليب اه الى ان تغير حروف الاصل لعين المراد فوله تغير حروف الاصل
ان معرفة الزائدة من الاصلي موقوفة على المقابلة بالفاء والعين واللام لان مقابلة الاصلي بها موقوفة على معرفة
الاصلي لا يحتج فلو توقفت معرفة الاصلي عليها لزم الدور وبين المراد منه انه اذا علم الاصلي والزائد علم المقابلة
مثلا ان يقال الحرف الاصلي ثابت في تصاريف الكلم بسرها لفظا كالضاد والراء والباء و
تقديرا كالفاء بعد وعين بعث ولام رمى والزائد يسقط في بعضها ولم يعتبر لا لفظا ولا تقديرا كواو قعود فقعد
قعد ثم اذا اريد تسليم الغير والاطلاع على الاصلي والزائد وجب ان يقابل اوزن لفظه كان في مقابلة
الفاء والعين واللام فهو اصلي وما ليس كذلك فهو زائد   لكنه ينبغي ان يستثني الزائد للتضعيف او
للالحاق من حروف الاصلي نحو جلبب فانك اذا قابلت حروف اصوله بالفاء والعين واللام علمت ان
الباء السابقة منها زيد للالحاق والاصلي جلب   والحق فعلل بمعنى ان حتى احق فعلل مثل
حلق وحسر والفرق بينهما انه اذا كان بمعنى فعل اقتضى مفعولا واحدا واذا كان بمعنى اقتضى مفعولين
واعلم ان الحروف على ثلاثة مراتب شفوية ووسطية وحلقية فالشفوية على اربعة احرف الباء والميم والواو
والفاء والحلقية سبعة الالف والهمزة والهاء والعين والحاء والغين والخاء وما سواها وسطية
ويجب يجب بالفتح في الماضي والكسر في الغابر بالنون وبالمهملة اذا وقع صوته بالبكاء كجب
البعير يجب كابا اذا اخذه السعال وتحكى ان من يخت اذا من باب ضرب يضرب
واما في نعلا فلغه عامر والفصيح الكسر في المضارع مثل ضرب   وان كان بمعنى الوزن
فعلى بكسر العين قال الفاضل الخالدي في شرح المفصل في ابواب الثلاثة اعلم ان الابواب الاسماء فعل
يفعل بالفتح في الاول والكسر في الثاني قال ثعلب اذا اشكل عليك فلم تدر من اي باب

هو فانه يفيض بالكسر فقد جعل الاول بالكسر فيها وهذا من خواص الباب المتعدي اي يجيء على فعَل

بالكسر الضم وباب اللازم ليس يجيء بغير الضم الغير وقد يجيء بما في هذا وأما فعلني [illegible] عليه

معناه الاوضاع والترتيب لان الفضيلة والغلبة في الفضل لان الثاني ليس فيه الا الفتح في الماضي

والضم في الغابر رعاية التناسب بين الاول والثاني [illegible] لان خبره الثاني والمفاعلة

لا يجيء الا بالضم [illegible] الشيئين والغلبة اما فرد لاختصاص باللزوم بالنسبة الى غيره كالفعل اللازم

بالنسبة الى الفاعل والمفعول الذي لم يسم فاعله [illegible] ومنع الباب [illegible]

انه لما كان معنى هذا الباب اللزوم [illegible] اللفظ [illegible]

[illegible] قال العلامة [illegible] في شرح التصريف من المفتاح الا كافيات

ستة [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

معناه ان الفاعل وجد المفعول [illegible] الصفة [illegible]

الفاعل [illegible] وجدته [illegible] المفعول [illegible] وجدته [illegible]

[illegible]

للتعدية [illegible] للمتكلم [illegible] المفعول [illegible]

[illegible] الخبر [illegible]

[illegible]

للاتيان [illegible]

[illegible] المتكلم [illegible]

[illegible]

[illegible] الفاعل [illegible]

[illegible] بعض المحققين [illegible]

[illegible] وهو للتكثير في الفعل الا انه ان كان متعديا فان التكثير [illegible]

[illegible]

[illegible] الفاعل [illegible] الا ان التكثير [illegible]

[illegible] المفعول [illegible] الفاعل [illegible] هذا الباب [illegible]

[illegible] الفعل متعديا كان التكثير [illegible]

[illegible] بالتضعيف الا اذا كان [illegible] المفعول [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

بالجزء كما هو حقيقة الحق [illegible] بالعطف [illegible] الاتيان [illegible] [illegible]

وقت [illegible] الكتاب [illegible] [illegible]

[illegible] ونعمه [illegible] ورق الارق وفاته [illegible] والعلم [illegible] [illegible]

[illegible] فان اصله [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ويعني [illegible] الاتيان [illegible]

[illegible] بجانب [illegible] [illegible] جانب الاثم [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

جانب [illegible] جانب [illegible] [illegible]

الاضداد واللطف [illegible] [illegible]

بالمتصف [illegible] [illegible]

بالترجمة والتعدية [illegible] [illegible]

الصبر [illegible] [illegible]

[illegible] وهذا [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

فقلت

فتلك [illegible] وانتزعوا [illegible] [illegible]

هو العلاج [illegible] العلاج [illegible] [illegible]

الآن [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

والشهد [illegible] القوم [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

العلامة [illegible] الكشاف [illegible]

الايض [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] في العرف والعبارات التي [illegible] قطع [illegible]

[illegible]

[illegible] وهو في اللغة [illegible] عليه وفي الاصطلاح [illegible]

[illegible] من الاعراب [illegible]

[illegible] ضربت [illegible] متعد [illegible]

لان [illegible] ضرب متعد [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الفعل [illegible]

[illegible] الفاعل والمفعول [illegible]

[illegible]

[illegible] متعد [illegible]

[illegible]

[illegible] الفعل [illegible]

[illegible] متعد [illegible]

[illegible] الفعل [illegible]

[illegible]

[illegible] حرف الجر [illegible] فهو متعد [illegible]

[illegible] الاستعمال [illegible]

[illegible] الاستعمال الفعلي [illegible] الفعل [illegible]

[illegible] امام الجوهري [illegible] الصحاح [illegible]

[illegible] حروف الجر [illegible] حروف الجر [illegible] الفعل [illegible]

[illegible] التعدية [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] متعد [illegible]

[illegible] الفعل [illegible] متعد [illegible]

[illegible]

[illegible] المفعول [illegible]

[illegible] الامام [illegible]

[illegible] حروف الجر [illegible] الفعل [illegible]

[illegible]

[illegible] الفعل [illegible] التعدي [illegible] الحروف [illegible]

لابن [illegible] التحقيق انه لا يغير شي من حروف الكلمة بمعنى التعدي الا في بعض المواضع [illegible] اذا كانت لتعدية
او الهمزة للتعدية كمررت بزيد [illegible] ثم تغييره [illegible] للتعدية
[illegible] الاعتراض كذلك مررت [illegible] الا اذا [illegible] بمعنى مررت
[illegible] ان التعدية [illegible] للمعنى [illegible]
[illegible] مررت [illegible] المعنى [illegible]
[illegible] مررت بزيد [illegible] المتعدي [illegible] المتعدي
[illegible] الى المفعول [illegible]
[illegible] مررت بزيد المتعدي الذي [illegible] الفاعل الى المفعول
مع الواسطة [illegible] على المفعول [illegible] حروف الكلمة
لان المتعدي الذي [illegible] لا بد من تغيير الحروف [illegible] لان التعدية اللازم
بحسب المعنى [illegible] المتعدي [illegible]
[illegible]
المصنفين [illegible] الباب [illegible]
محذوف [illegible]
[illegible]
فان [illegible]
جامع [illegible] المحدود [illegible]
[illegible] المحدود والله [illegible]

والمطلق [illegible] اسم [illegible] ولو
[illegible] فتح متحرك منه [illegible]
[illegible] اول متحرك منه [illegible] اول متحرك منه
[illegible] الفتح [illegible] اول متحرك منه [illegible]
[illegible] وكان [illegible] وكان [illegible]
[illegible] وكان [illegible]
[illegible] الافعال [illegible]
[illegible] اول متحرك منه [illegible] [illegible]
ولا تغيير حركات الالفات [illegible] سؤال مقدر تقديره [illegible] اول
متحرك منه [illegible] الصحيح [illegible]
ولا تغيير حركات الالفات [illegible] الفاعل [illegible]
[illegible] الفعلان [illegible] الاول والثاني [illegible]
[illegible] المفعول [illegible]
[illegible] المفعول [illegible] الى المفعول [illegible]
[illegible] المفعول [illegible]
الى المفعول [illegible]
[illegible] المفعول [illegible]

ما قبل الآخر وهو من خصوصيات النسب ... وعليه قول ابي النجم شعرا ... العان
والمسك المعصر ... وشعر ... الا صار ... في التصغير ...
فيها الافعال ... بالكسرة الماضي والفتح ...
لجم او ... والعيب من ... اللفظ ... الحكم ...
مذكر غايب ... متكلم ولا مخاطب ... الا ... الا يطلق عليه متكلم ...
لا يطلق عليه غايب ... الله ... التكلم ... النعيم ...
لكن الامام فخر الدين الرازي في شرح اسماء الله الحسنى ...
انه تعالى ... اللفظ ... يطلق ... [illegible]
... واختار الشيخ الامام الغزالي ... [illegible]
فغير ... مذهب الاصحاب ان يطلق الغايب عليه تعالى ... يطلق والكلام
في ذلك ... العرف ... العرف ... الحقيقة
كما ليس ... الحقيقة ... المستقبل ... [illegible]
والوجه ... الكسر ... والرفع ... [illegible]
... غير محتاج اليه وقد يحذف الواو ... [illegible]
... يحذف الواو ... [illegible]
... ولا يطلق التعريف ... [illegible]
... حرف ... [illegible]

ويكنى ... من النسوة ... [illegible]
فيها ... حرف المضارعة ... الحرف ...
... الحرف ... القاف الفتح ... [illegible]
والقاف والكسر ... بالكسر ...
او ... بالكسرة ... فاما ...
بحث ... الحرف ... [illegible]
وقد يستعمل لفظ الاثنين في بعض المواضع للواحد ... [illegible]
... العرب الواحد بلفظ الاثنين ... [illegible]
... [illegible]
... الكسائي ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
الاثنين في قوله ... [illegible]
... [illegible]
الاجابات ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]

بدل اسم الفاعل [illegible] الاستتار [illegible]

وكان [illegible] [illegible]

[illegible] اليوم [illegible] [illegible]

[illegible] يوم [illegible] [illegible]

والزاي المعجمة والعين [illegible] والراء المهملة [illegible] الصوت [illegible] الميم [illegible]

[illegible] الوقف [illegible] [illegible]

[illegible] حروف [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

كان [illegible] [illegible]

[illegible]

قرينة [illegible] لكنه [illegible] يوجد لما يلزم من الوقوع فيما فرّ منه لا أن حروف الصفير [illegible]

الصفير [illegible] الزاي والسين والصاد [illegible]

[illegible] الصفير [illegible] الصفير [illegible]

حروف الصفير [illegible] الصفير وحروف [illegible]

والمستفل [illegible] بمنزلة [illegible]

[illegible] الواو والياء [illegible] والميم [illegible] في الشين [illegible]

[illegible]

الا انها [illegible] مثلها وهذا عكس قياس الادغام [illegible]

من قلب [illegible] الادغام القياس قلب الاول [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] الحرف [illegible]

الا الاول [illegible] رعاية الصفير الصاد [illegible]

قياس الادغام [illegible] رعاية الصفير الصاد وعدم الادغام [illegible] حروف الصفير [illegible]

في [illegible] رعاية [illegible] وعدم الادغام [illegible]

[illegible] زوال [illegible] وقرأ بعض [illegible] بالادغام [illegible]

[illegible] وقرأ بعض [illegible] الادغام في الشين [illegible]

شعيب السوسي عن يزيد عن ابي عمرو وكان يدغمها في المثلين وعاب هذه الرواية الزمخشري فقال ادغام

صوت الفاء لا يخرج سنه طيلا فتمنه ان تدغم فيها وهذه الفضيلة شفهية في غيرها من الحروف فلو ادغمت

في غيرها لفاتت هذه الفضيلة الفاء التي لا توجد الا فيها وفي نخسف بهم في ادغامها في الباء

قال الزمخشري وهو ضعيف تفرد به الشيخ الكسائي ووجه الضعف ان الفاء اقوى من الباء لان الفاء

من ظاهر الشفة السفلى فهو من [illegible] من الشفتين وما هو من الفم اقوى مما هو من الشفتين [illegible]

ايضا لا تدغم الا فيما [illegible] وفي نخسف بهم [illegible] قال الزمخشري وادغام الراء في اللام

قال سيبويه [illegible] وهو لحن [illegible] الراء في اللام [illegible] مكرر

فيه تكرير [illegible] ادغام الراء في اللام في نغفر لكم [illegible] العرب [illegible]

[illegible] ادغام الراء في اللام [illegible]

ادغام الراء في اللام

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله الطيبين اما بعد
فهذا المختصر يشتمل على ما لا بد منه لطالب الطب من صناعة الطب نظرية
وعملية انتخبته من كتب المتقدمين والمتوسطين والمتأخرين ورتبته على عشرة
مقالات المقالة الاول في الامور الطبيعية وهي تشتمل على خمسة فصول
الفصل الاول في الاركان والامزجة اما الاركان فهي اجسام بسيطة
هي اجزاء اولية للبدن الانسان وغيره التي لا يمكن ان ينقسم الى اجسام
مختلفة الصور وهي اربعة النار وهي حارة يابسة والهواء وهو حار رطب
والماء وهو بارد رطب والارض وهي باردة يابسة اما الامزجة فنقول ان
الاركان اذا تصغرت اجزاؤها وتماست فعل بعضها في بعض بقواها
المتضادة وكسر كل واحد منها صورة كيفية الاخرى فاذا انتهى الفعل والانفعال
بينها الى حد حدث لذلك المركب كيفية متشابهة في جميع الاجزاء
وهو المزاج وينقسم بحسب القسمة العقلية لانه اما ان يكون معتدلا بالحقيقة
وهو ان يكون مقادير الكيفيات المتضادة في الممتزج متساوية ويسمى

معتدلا حقيقيا واما ان يكون خارجا من الاعتدال الحقيقي لكن الاول
محال لا يمكن ان يوجد اصلا بل الذي يوجد من الامزجة ثمانية اقسام الاول
هو الخارج عن الاعتدال الحقيقي ويقسم الى ما يسميه الاطباء معتدلا بالفرض
وهو ان يكون لموضوع بالنوع مزاج وهو اصلح الامزجة له الا ان يكون خارجا عن
الاعتدال والمعتدل النوعي بالقياس الى سائر الكائنات والثاني
المعتدل النوعي بالقياس الى ما هو داخل في نوعه وهو المزاج الذي يحصل لاعدل
شخص من اشخاص نوع الانسان الثالث المعتدل الصنفي بالقياس
الى ما هو داخل في صنفه وهو المزاج الذي يختص اقليم من الاقاليم الرابع
المعتدل الصنفي بالقياس الى ما هو خارج عن صنفه وهو المزاج الذي لاعدل
شخص من اشخاص صنف الخامس المعتدل الشخصي بالقياس الى ما هو
خارج عنه وهو المزاج الذي يحصل لشخص معين حتى يكون موجودا
صحيحا السادس المعتدل الشخصي بالقياس الى احواله في نفسه
وهو المزاج الذي اذا حصل للشخص بالقياس للاعضاء السابع المعتدل
العضوي بالقياس وهو الذي يجب ان يكون لنوع كل عضو من الا
عضاء مما يخالف غيره الثامن المعتدل العضوي بالقياس
الى احواله في نفسه وهو المزاج الذي اذا حصل للعضو بالقياس كان
على افضل ما ينبغي ان يكون عليه واما الخارج من الاعتدال

كون الشئ كما كان في وقت الانضمام وان اعتبر التضمين كان فرداً مستقلاً والمعنى
ذكره والذي يظهر ان التناسب انسب بالمقتضى والثاني ابعد والمراد [illegible] بقوله
هذه الارادة يحتمل الوجهين ويعلم ان اللفظ في صورة التضمين مستعمل في معناه الحقيقي والا
لزم الجمع بين الحقيقة والمجاز فتامل واصل [illegible] [illegible] ومعناه والداخل اي
[illegible] الشكل [illegible] كانت [illegible] [illegible] ان كانت [illegible] له [illegible]
[illegible] على انه اسم له والخبر محذوف للعلم [illegible] [illegible] [illegible]
التسمية [illegible] ان [illegible] على المجازية حذف [illegible] لكثرة الاستعمال [illegible]
تخفيف الباء مع [illegible] والباء [illegible] صرح به الرضي لكنه [illegible] اللفظ
والمعنى [illegible] [illegible] [illegible] ان [illegible] المعنى [illegible] ان [illegible]
التخصيص [illegible] السؤال [illegible] الجمع [illegible] والدليل يحقق المناسبة بين
المشبهين [illegible] [illegible] المستعمل [illegible] [illegible] النصب على المفعولية
المخصوص [illegible] ولك [illegible] على ما كان عليه قبل [illegible] ان [illegible] ايها الرجل [illegible]
من باب النداء اي الاختصاص لجامع معنوي [illegible] اما ايها الرجل [illegible]
[illegible] على كل حال [illegible] على الحالة التي كان عليها قبل [illegible] اي [illegible]
صرح به الرضي [illegible] معنى [illegible] [illegible] [illegible]
الرفع [illegible] خبر مبتدأ [illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

أي نحمد الله تعالى في ظرف الباء للملابسة وقوله ابتداء أو اقتداء بالتعيين بوقوع
دون التشبيه ومحض ما الكلام فأخر متعلقا فأفاد الحصر والحوار منه الى الحواس طريق
من الحديثين الحمد ان المحض ظرفا مستقرا حالا من فاعل نحمد فعلى كل فوح والباء للملابسة في الشيخ
حالكونه متلبسا بحمد الله بعد التشبيه وابتداء او اقتداء تعيين عن فتتاح بيانه
طريق الحق في سنن المرتب والوجه الثقى بتعليلا اول وآثاه الكلى فيهما لم فرجيحه
عليه انه كان عطف الاول على ضمير المجرور بدون اعادة الجار رعاية لما اشتهر
من عدم الجواز الفصل شدة انه مع ان في فيه التعيين على ذكرنا وفي القول انه اكثر من
في الكلام مع المجرور ثم ذهب فيما ذهب اليه الامام من عجب الذكر وهذا في الحقيقة
الضمير فحذف الصحيح جوازا بقوله والنصر على ان النصب في حاشية القوم
محمول على الحقيقة الابتداء الحقيقي فيما هي غير مسوق الاحتمال في مقابلة الاضافي
حمدا صرح به لانه ذكر ما قبل الشروع في المقصود والا فهو من القول لجواز ان يكون ابتداء
في حديث التسمية على الحقيقي وفي حديث التحميد على الاضافي وهو الظاهر فقد اقتدى
للاقتداء بالكتاب الكريم والاجماع الوارد في تقديمهما جميعا والاشتراك في العمل
لاشتمالهما على الحمد وعدم الاكتفاء بها لعدم عد الا بهما جميعا عرفا والا انما

ورد التعارض والالماد بين الحديثين والجمع الى التوفيق ولكن يحمل الابتداء فيهما على
الحقيقة وفيه على العرفي ولكن يحمل على منهما على العرفي هذا واجاب بعضهم بان الحديثين
لكن الابتداء في الحديثين حقيقة ولا تعارض في الحديثين من حديثين عن الابتداء بهما
ذلك الحمد في البال بان هذا قبل الشروع فيه هذا الانا فيه تقديم احدهما على الاخر
واولا ذكر الكل بعض العربي مقتضيها الحقيقي في شئ الحمد ونحو تخصيصها بالتقديم وتقديم
الظاهر بعد ذلك ويستحق الحمد والحمد لم يستحق الحمد كما محض عن التاويل
كان عليه والاستعانة في التسمية وذكره ابن القطاع من استعماله في الحمد
بان ذلك التمام من اشتغاله بتقديم الموزون على المتعدي القصر مرتبة الامام المطبوعي
بالتسمان ثم نقل ان المستعمل لا ان الثناء في حقيقة لا يكون الا به وكان ان
ذكر تقديم تخصيص الحمد والتخصيص على مقابلة الشكر ولدفع الاحتمال الذي زاده التحقيق
عليه اليس للسان محاز الحمد وورد في الحديث الثاني الثقلين على عطف
على محل الاختيار في قيده بالاختيار اشارة على انها محل الحكم الحمد وعليه حسابا
على ما هو المشهور واختلف في معنى الحمد وعلى المشهور الذي عليه الجمهور انه يكون على
وعليه المحقق حيث قال في حاشيته على شرح المطالع ويقع الحمد بازائه ومقابلة الكرب
الكثير مجردا عليه اذا المحمود عليه هو الباعث على الحمد فيقع الحمد بازائه لا
يمكن بشيء عليه كان يكون الباعث الى الحمد على الحمد اعطاء ووضعه بازائه ثم في
قال بعض الادلة فيما مر ووقع الحمد بازائه ازاء كان هو عين الادلة حمد الحمد ان

قوله متعلق بقوله نحمد [right margin, beside line 1]
وكذا هو [right margin, beside line 4]
هو كلام المحقق [right margin, beside line 11]

المحمود به خصوصيتها وقيل ان كون الحمد بحث اذ ان قيل بالعموم والخصوص بين المدح والحمد

كما ذهب اليه البعض بناء على ان المدح مخصوص بالاختيار والاختيار جميعها كان التقييد بالاختيار

مخصصا لاخراج المدح ولمن قيل بالترادف بينهما على ما ذهب اليه صاحب الكشاف

كما يشعر به ظاهر كلامه فيه حيث قال الحمد والمدح اخوان وذلك في حيث قال

الحمد والمدح والوصف بالجميل نقيض الذم نقيض الهجاء وان يشال القول

متنوع كان التقييد بيانا للواقع وتعيينا على ذلك وفي تحقيق المرام ابحاث لا

يليق بالمقام والله علم على الاصح رد لما ذهب اليه صاحب المفتاح التلخيص من انه

اسم لمفهوم الواجب او المستحق للعبودية او الواجب لذاته ومعنى منهما كلا وان

انحصره في الخارج في شخص العبد لكن ذلك لا يقع الا به فلا يخرج الا ان مفهوم العلم جزئي

حقيقي لا يعقل فيه وحده ووجه ان اطلاق ذلك لما افاد قولنا لا اله الا الله

التوحيد لان الكلام حيث هو كلا يتحقق مع كونه كليا لكنه لا يفيد ذلك اتفاقا من غير دليل

والمراد بالاله في الكلمة التوحيد المعبود بالحق او اللازم من ذلك فيلزم ان لا يلزم

استثناء الشيء من نفسه وهو ايضا يلزم الكذب لكثرة المعبودات الباطلة وكلاهما باطلان

فتعين ان يكون المراد به المعبود بالحق والله علم للفرد الموجود وبعد انه لا يستحق للعبودية

الا الفرد الذي هو خالق العالم لانه الحق وجميع العلم في تعقل الذات مانع

من جعله علما له تعالى ذلك في حقه تعالى لانه نقول ان كان الوضع مطلقا له وهذا

الاسم هو سبحانه تعالى فلا اشكال وان كان غيره فهو مسلم ولكن لا يجوز الواضع

[margin: قال ابو جعفر ... مستحق للعبودية]

نعقد الصفة

نعقد بصفة الحقيقة والاضافة وهو ايضا مستجمع لجميع الصفات ولهذا لا يتم الاستجماع [margin: وجه الدلالة انه سبحانه مشعر بالاستجماع]

في ضمن هذا الاسم بحيث سبق الاطلاق فهم ذلك منه كالمشتهار حاتم بالجود وفرعون بالظلم

وفي ضمن الاطلاق في بين الاسمين ولا يفهم ذلك من اسم الرحمن كما لا يفهم من علم قرشي

اعني قابوس في الوليد بن مصعب بان جعل وجه قرينة الدلالة على اظهار الامتناع

بدلالته وهو في الذات المشتهر به الاستجماع بخلاف الرحمن تعالى [margin: هو مطلقا]

اي من اي جهة كان في الدنيا والاخرة وجه استفادة ذلك ان اللام في الحمد

للاستغراق ظاهر ولكن لو كان للجنس كما اختاره صاحب الكشاف فلا يستلزم اختصاص الجنس

به اختصاص الافراد واختصاص جميع الافراد به اذ اختص جنس الحمد به لزم ان لا يوجد فرد

لغيره والا لثبت الجنس في ضمنه فلا يكون مختصا به تعالى هو اختلف وجه الاختيار ولك

لعدم احتياجه كالاستغراق مع افادة مفاده فان قلت هذا انما [margin: لا في هذا]

اليه من افعال العبد غير مخلوقة له تعالى فلا يصح حصر الحمد بان يرجع ماعدا غيره اليه

... من حيث هو لكل ان لانه مستجمع لجميع الصفات

الكمالية وما كان كذلك فالحمد مخصوص ولا لكل كمال يستحق ان يحمد عليه لانه

ثبت انه مستجمع لجميع الكمالات فيكون مستحق لجميع المحامد وهذا الحمد ...

... ان تعليق الحكم لو ... الشيء مشعر بالعلية كقولنا

اجوادا ... اي لانه جواد فحيث دل اسم الله على الاستجماع المذكور

كان التعليق بالمشتق الدال على جميع الصفات قال صاحب الكشاف

في كونه الالتفات في قوله تعالى اياك نعبد انه لما ذكر الحقيق بالحمد واجرى عليه تلك
الصفات تعلق العلم بمعلوم عظيم الشان حقيق بالثناء والعبادة فانتقل من الغيبة الى الخطاب
ذلك المعلوم مميز بتلك الصفات تعبيرا ليكون الخطاب اول
على لسان العباد ولا يجاب لكنا الخبر الذي لا يكون العباد الا به لان الخطاب
ادخل في التمييز والتعريف فيه وكان تعلق العبادة هو تعلق بلفظ الخبر بعينه العبد
اي فكان لم يجز الشي فيه وان يريد انه اطلق لفظ الصدر واراد
لازمه اعني المستحق لجميع الصفات الكمالية على طريق الكناية الشي بلازمه
الشي بعينه وان لا يستحق له الكمال اللازم عن الله فيه ولا يخفى لطف هذا التوجيه
فيتوجه القول الاشرف في حاشية المطالع عن بعضهم التحقيق الذي نقض (نقد م)
ويرجح القول الثاني وهو ان شرح المطالع نقضه القاصي الذي انه في نظر بعض
وهذا القول منقوض الى قوله اي الطريق وجه الاشتغال ظاهر فكر فيه (ما الاشان م)
وفيه جواب عن السؤال بجواز وقوع الفصل بعد الوصل الى المعنى من ان السكاكي
كلام في الاعتماد ورد بان الناظر ما لهم من البيان من الاصعب لا الا
بتداول وفيه تامل وبان المراد بالاتصال الايصال لا بنفسه ولا بالفعل لا
للوصول بالفعل فلا نقض وعن الثاني يرجع النقض الى محل من تقدمهم بالمعنى كيف
لا تتعين من حيث هو ليس بعينه انتهى قوله تعالى ولكن الله يهدي من يشاء يدل على ان ما
الملائكة ايضا ان في ذلك اشارة تعالى لانه حكم بعدم ختم الله على قلبه وسمعه وجعل

على بصره غشاوة من اهدى الله وامر بهدايته ولو لم يمكن دفع النقض بما (ايضاح م)
قيل ان الهداية في قوله وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى نفي له لا تتعين حقيقة الا (سؤال م)
قدرت منك الهداية بل الله يهدي من يشاء لا يستلزم نفي الفعل عنه حقيقة لو
كان خرج من ارجعت ادا وحاصل الكلام الذي في حاشية الكشاف يمنع ان
تتعدى باللام والى في قوله تعالى ان هذا القرآن يهدي للتي هي اقوم وانك لتهدي الى صراط (اختار م)
مستقيم فقول سعد في قوله تعالى واجتبيناهم وهديناهم الى الحذف والايصال
في كلامه تمثيل على الفرق من جهة المعنى بين التعدي بالحرف فلا يخفى تعدية الطريق (مفسر م)
والمعدية للطريق ونحو تعرف ان المعنى الاول الارادة الى المقصود والايصال
ولهذا يسند الى الله تعالى خاصة والثاني الدلالة والارادة فيسند الى النبي او الى
القرآن انتهى ثم ان النقض في قوله ومحصول هو المحاكمة بين الفريقين في دفع
النقضين واما المحاكمة فمحصلها ان كلا من التعريفين صحيح الا ان الاول في النظر الى استعمالها
متعدية اليه بالحروف انه تقدم فلانه لم يتحقق احد المعنيين في غير الاثنين لعدم (الا المقصود الثاني بنفسه الى الثاني في النظر الى استعمالها متعدية م)
التصريح بالمفعول الثاني فيحمل على ما يناسب المقام فاندفع الاشكال وانقطع المرام
كذا ذكره في حاشيته على شرح التهذيب للفاضل الدواني وفيه بحث لانه تقاضه بقوله
وهو بناء التمييز ترد ووجه معترض الاستعمال والاستعمال في الايصال الى
الطريق الثاني فالوجه هو المصير الى ما ذكره افضل المتاخرين الشيخ البهائي في
من انها موضوعة لمطلق الدلالة والارشاد فقط سواء كان متعديا او بالتعدية

ام للاستمرار تعدت بنفسها الى الثاني اراد الطريق المستوي والصراط المستقيم وغيره
تنبيها على ان المراد بالاستمرار ثبات يقابله الاعوجاج وتمكين الايمان في القلب تنبيه الى
قوله هو الصراط المستقيم وان المراد بالطريق ثبات [illegible] وهذا مراد من فسره
في الغرض من هذا الكلام وقع الاستدلال على الفاصل المراد بحيث فسره بذلك من ان
المفهوم من هذا التفسير جعل السوا بمعنى الاستمرار ثم استعمله بمعنى اسم الفاعل اي المستوي
كما يستعمل المصدر كذلك ثم جعل الاضافة من باب جرد قطيفة واخلاق ثياب [illegible]
ظاهر والصواب ان يفسر وسط الطريق الذي يفضي بسالكه الى المطلوب [illegible] لقب الغير من ان
سواء الشيء وسطه وتوجيه الرجوع انه اراد وهذا الاذى فسره بذلك تنبيها على ان وسط الطريق
هناك كناية عنه لكونه [illegible] وفيما ذكره بيان لحاصل المعنى لا ترجمة للفظ ولا قول الى
ان سلوك التشريع المذكور مع الثاني واللام في البراعة عوض عن المضاف اليه اي
براعة الاستدلال والصحاح برع الرجل اذا فاق اقرانه ولا استهلال
الابتداء [illegible] من قولهم استهل الصبي [illegible] اول [illegible] فصل معنا الكلم
تعلق بالابتداء [illegible] لكون الابتداء مناسبا للمقصود وتسميته للسبب باسم المسبب
تنبيها على الكمال السببية في السببية واللام للاختصاص [illegible] والمراد ترتيب
الحكم والمصالح على الفعل وان لم يكن مقصودا ولا تابعا [illegible] ان يمكن حصة تتمة
لمعناه ولما كان يقال ان يقال على هذا لزم ان يتقدم معمول المضاف عليه على
المضاف [illegible] لان المضاف لكونه بمنزلة الشيء الواحد [illegible]

الحمد لله الهم

بتسنع

باستنع اجاب بان يقدره عليه لكونه ظرفا والظرف مما يتوسع فيه مما لا يغيره ذكره
من الفعل لمنزلة الشيء بمنزلة نفسه لوقوعه فيه عدم انفكاكه عنه ولذا يعمل فيه العامل وان
ضعف كقوله [illegible] بالحديث القريب [illegible] والتضعيف [illegible] نفعه [illegible]
ولا قول اقرب لفظا والتخصص ... اما الاول فلعدم [illegible] الاعتراض ولا احتياج الى ما
استفاده بخلاف الثاني واما الثالث فلعدم اشعاره باثبات الغرض الثاني المناسب للمعنى وتمام
المعنى [illegible] بخلاف الاول وتختاره التحقيق [illegible] هناك [illegible] انه جزم [illegible] ولك جعل
المحذوف [illegible] بحيث [illegible] اي [illegible] لا ريب وان كان [illegible]
الراجع قال ولذا قدر [illegible] في معرض الاستئناف [illegible] وقوله تعالى جعل لكم الارض
فراشا هو توجيه الاستئناف المشهور في تفسيره هو جعل الاسباب هو اقتضاه المطلق
في الشيء المطلق فالتقييد بالخبر انما [illegible] لانه لا يستعمل في العرف الا كذلك [illegible] ان
يشتهر تعريف بالدعم ويراد بالرحمة مجاز تسمية للشيء باسم الكل [illegible]
عن الطلب الاستحى [illegible] سبحانه تعالى فانه لا يكون الا المفتقر [illegible]
ويعني ان ليس المراد بالرحمة ههنا المعنى الحقيقي اعني الرقة والشفقة لاستحالتها
حقيقة بل الاثر المترتب عليها كرفع الدرجة وعلو المرتبة [illegible] هذا
الاثر [illegible] الى المضاف [illegible] من الرفعة على المرتبة بالاثر
فيه [illegible] وتخصيصها [illegible] الانبياء [illegible] ترتيبه للانبياء والنبي [illegible]
[illegible] والكمال [illegible] الطريق [illegible] واما

نفس

لم يعلم

ولم

نعم هو غير من التصفيين بعد الوصف نقص من النقصان بسببه غير مرتبة الاوصاف
بذلك الوصف حتى كان ذلك الغير ملحقا بالعدم فنفرد لان يجعل منهم وان تقارب
الصبيان   فان الرسول هو المشهور ان النبي انسان ارسل الى قوم بتبليغ مطلقا و
والرسول هو النبي الذي ارسل لك ... مع كتاب مشتمل على الحكم اعترض عليه
زيادة عدد الرسول على الكتب فمن ثم ذهب بعض الى ان الرسول من له كتاب او نسخ لبعض
شرع من قبله والنبي من يخبر عن ذلك كيوشع فهما على هذين القولين اعم واخص مطلقا فكلامه
على احد هذين القولين على اختلاف في النسخ بين الرجوع والواو في قوله دين وكتاب على الواو
وذهب آخرون الى التساوي بان كل منهما انسان اوحي اليه بشرع او امر بتبليغه
وح اما لمن يراد ... على ما ذهب اليه جمهور النحاة من اشتراط اتحاد
فاعل الفعل والمفعول له اذا اعرب القدم بتشبيه المصدر متعلق بالفعل تعلق المصدر بلا
واسطة ولم يشترط ذلك نجم الائمة تبعا لبعض فقال وبعض النحاة لا يشترط ذلك وهو الذي
يقع في ظني وان كان الاغلب هو الاول لقوله عليه السلام ... البلاغة فعطاه الله المطرد
استحقاقا للحمد واستماعا للبلية والمستحق ليس بعلم ... والمعطي هو الله ولا يجوز ان يكون
حالا لانه يستلزم عطف حال الفاعل وهو الاستلزام على حال المفعول
وح فالمصدر ... لانه اذا كان حالا ويحال خبر في المعنى ولا يخبر عن اسم العين بالمعنى
فلا بد من التاويل ... التجوز في الطرفين اي اول المصدر باسم الفاعل حتى يكون   ثم
مجازا في المفرد او في النسبة بان يجعل ... بنفسه ليكون مجازا عقليا كما في زيد عدل كانه تجسم

الكمال هو انه قد تجسم منها وان كان ادخل في اعتبار ... المعاني مرجع الى الفصيح حلقه المصدر
في قوله وانما هي اقبال وادبار لما فيه كمال المبالغة   المراد فين او مصدر اين
الاحوال المترادفة هو الزمان ... واحدة التبه اخصه هو كون الاول حالا من
شيء والاخر من الضمير في ذلك الحال راجع الى ذلك الشيء فالاختلاف ...
وتقديم الظرف لقصد الحصر كما هو المقرر عند ارباب المعاني من ان تقديم ما
حقه التاخير يفيد الحصر غالبا ولما كان ... ومن هو مختص بتحقيق لكماله ومناسبة
للمقام ورد الاشكال بان قد لا يراد ... فاجاب بانه لا تراه عاطف ... الاعتراض
شيء واحد الآتي والشروع المامور به ثانيا بالفرق بينهما لاختلاف الامر ... الحصر
على الاضافة وانت خبير بان هذا الاشكال هو ... مبني على مذهب ... الا على
مذهب المعترض   احصله اهل بدليل اهيل ... هو الاستدلال للبصريين ... الكثير
... الاصل ... التصغير اهيل ... ان اصل آل اهل قلب
... قريب الجح ... الفاء ... آل ... ان ... التصغير على
اول ... منقلبة عن الواو ... في ذلك السماع ...
بالنقل الاخير ... تجوز الاصلين كما حكي عن الكسائي انه سمع عن بعض العرب
آل وأويل اهل واهيل   خص استعماله في الاشراف ... ان ...
تخصيص ... انه لا يضاف ... آل   وال البلد والثاني   العقد صح
انه لا يضاف ... ذوي العقول الدالة على الشرف   والصحابة جمع صاحب ...

لا ... التصغير لا يدل
على ... لجواز ...
... صح

مختلف صاحب كمرو الا راوي جمع صحب بالسكون جمعا او اسم جمع تنهى جمع انها ر ردوعليه
المصنف في شرح التلخيص من ان جمع صاحب فلم يرد ان جمع لفظ له بل اراد انه جمع
جمع بحسب المعنى فليتدبر وان هذا المخالف لما صرح به في شرح الكشاف ان مجي ان
فاعلا لم يجمع على افعال بلسنها الماكان معارج جمع مضاف منفيه لقد ستفراق
كان المعنى انهم صعد وا بحج مراتبه وهذا يستلزم مرتبة الاقصى ظرف لغو او مستقر
والظرف المستقر بفتح ما كان متعلقه عاما كحصل او حاصل واجب الحذف والواقع خبرا
او صفة او صلة او حالا لتحقق الاستقرار الضمير فيه والصلة مستقرفيه فحذف الجار اختصارا
او لتعلقه بالاستقرار العام واللغو ما كان متعلقه خاصا لمعدو في قرائنا ذكر من العلما
مذكورا كان او محذوفا سمى لكونه فارغا عن الضمير فهو لغو مطلق هو المشهور وانما محقق الشريف
في حاشية الكشاف فان المستقر يكون متعلقا مقدرا عاما كان او خاصا واللغو
ليس كذلك وكان المذهب المشهور مبني على الكتفاء بقل مراتب التقدير او انه
الشيء المعلوم فهو اقتضى مقام اخص من ذلك فهو خلاف المشهور وان ما تحقق فيه خلافا
مستقر مبني بحث الشريف على مذهب الشريف لخصوص المقدر فتامل ولها هادت ثلث
كانه لم يذكر حالة الرابعة وهي ان يحذف المضاف اليه وينوي ثبوت لفظه ولا
فيما لو ذكر المضاف اليه او لتقدير كالملفوظ سرا كان وضع الديباجة وللبعض
اليه بعضهم من ان الاشارة الى المرتب الحاضر في الذهن ان وضعت الديباجة قبل
التصنيف والى الحاضر في الخارج وان وضعت بعده وتوجيه الاوراق بهاء بشانها

ووصفت بدق شيارة بهالة المحسوس شاهد فان الشر بهذا ان ما ليس كذلك
فتصيره كالمحسوس المشاهد وتنزيل الاشارة العقلية منزلة الحسية حيث حصل فيها
القائل اراد ان الاشارة الى الحاضر في الخارج حقيقة والى الحاضر في الذهن مجازية
والدلالة في موضع التعيين والترديد ولكن تلك الاشارة حقيقة يستلزم ان
المشار اليه موجود في الخارج حقيقة وهو لا يوجد لا الالفاظ المرتبة ولا المعاني
في الخارج كما حقق في موضعه فتعين ان المشار اليه هو المرتب الحاضر في الذهن
وان الاشارة مجازية ولو ثلث ان المشار اليه المشوش استقام الدلالة على جميع الاحتمالات
المذهب الكلام ولو اخص الحسن التعيل في الالفاظ والمعاني مع احتمال النقش
كما سيجيء تحقيقه المرتبة بعد ان الالفاظ وان وجدت في الخارج
متعاقبة الا ان المشار اليه هو المجموع المرتب الذي هو الكتاب على طريقة مجازية
الحذف المعنى والالفاظ المستعمل في غير ما وضع له لعلاقة وهي الحذف كلمة تغير حكم
اعرابها بحذف لفظ كقوله واسئل القرية اي اهلها على قول الاكثرين من
النحو والرابع الخبر الاول المبتدا كقوله فاوثق بكلمة الصداع مهياس في العقل
في الراس اي لا يدخله الصداع فيه شغف الراد عليه من حمل عطف
العام على الخاص والمراد بها على الخاص الحق فان في الدلالة الواضحة من
الفعل في منفصل في وصول اثر اليه لما ثبت الحق والعارف هو المركل
من حيث انطباقه على جميع الجزئيات وانه تقصد ان اتهاد وشارة الى الخارج

وان كان له مدخل في العصمة الا انه ليس مما ينفك من العصمة عنه لتخلفات المعاصي
وان جاز ذلك عقلا وان كان الاسلام بمعنى قبول ما في الشرع فيه ان ذكر
هذا الاختلاف في الاسلام فان قيل ما ذكرت من الاختلافات انما هو في الاسلام
بمعناه في المواقف وغيره قلت قد صرح المحقق بالاتحاد حيث قال المحقق الطوسي في قواعد
العقايد قال ان الاسلام اعم في الحكم من الايمان وهما في الحقيقة واحد لانه
اعم فلان من اقر بالشهادتين حكم بالاسلام ولقوله تعالى قالت الاعراب امنا
قل لم تؤمنوا ولكن قولوا اسلمنا واما كون الاسلام في الحقيقة هو الايمان فلقوله
ان الدين عند الله الاسلام انتهى ويحتمل ان يكون مراده بالاسلام [illegible]
لاهل الاسلام على طريقة المجاز المرسل او الحذف ويحتمل التجوز في الاسناد
هو اسناد اللفظ الى غير ما هو له عند المتكلم في الظاهر كصام النهار وجرى الميزاب
اذ الحقيقة صام في النهار وجرى الماء في الميزاب وسمي مجازا حكميا ومجازا عقليا
واسناديا [illegible] فانحصر وان كانت ثابتة للكتاب [illegible] يحمل [illegible]
لحمل [illegible] لا من [illegible] ان يحمل [illegible] على [illegible]
يحمل على [illegible] ان [illegible] التضمين [illegible]
او التضمين التضمين [illegible] ان يقصد بلفظ معناه [illegible]
يدل عليه بذكر بعض متعلقاته [illegible] التضمين [illegible]
كلام المحشي على الاول ثم ان [illegible] حالا من فاعل [illegible] المعنى حال

لان الله

لان النار كما [illegible] الافهام وان اعتبر التضمين كان [illegible]
ذكره ولا يخفى ان [illegible] والتابع بالابتداء وانما [illegible] بقوله فيهما
ايضا يحمل الوجهين [illegible] اللفظ [illegible] التضمين يستعمل في معناه الحقيقي والمجازي
[illegible] واصل [illegible] ومعناه [illegible]
ان كانت [illegible] ان [illegible]
[illegible] محذوف [illegible] التراكيب [illegible]
[illegible] لكثرة الاستعمال [illegible]
[illegible] الرضي [illegible] من حيث اللفظ والمعنى [illegible]
واما [illegible] ان استعمل في هذا المعنى فظ وان استعمل بمعنى الخصوص [illegible]
المنقول [illegible] الجميع ولا سيما [illegible] تحقق المناسبة بين المعنيين [illegible]
ثم استعمل [illegible] النصب [illegible]
اللفظ [illegible] قيل [illegible] ايها الرجل نقل من [illegible] الاختصاص
[illegible] ايها الرجل [illegible] الاختصاص [illegible] انا افعل
ايها الرجل [illegible] على [illegible] ظاهر [illegible]
[illegible] ورفع الرجل [illegible] والمقصود [illegible] الاختصاص [illegible]
[illegible] الرفع على انه خبر مبتدا محذوف [illegible]
والمرفوع [illegible] النصب [illegible]

بمعرفة [illegible] لان صرف [illegible] المرجوح [illegible] طول الفصل [illegible] وان تصب
بعد [illegible] لكنه [illegible] قول امر النفس [illegible] جعل [illegible] التصديقية
[illegible] ذلك النصب [illegible] الحكم [illegible] المحقق [illegible] نصب
في الاستثناء [illegible] ان [illegible] بين الاستثناء [illegible] وبالعكس حتى [illegible] معه
الاستثناء [illegible] بحكم في المخرج [illegible] بحكم النسبة [illegible] المشهور [illegible] اما
[illegible] الاستثناء [illegible] الاستثناء [illegible] وان تم
نقل ذلك [illegible] السكوت عن حكم الخروج [illegible] بعض
[illegible] المعنى ان [illegible] الحكم على الخروج [illegible] ان
لان الاستثناء [illegible] وان قيل ما حاصل السؤال [illegible]
غير [illegible] لزوم ذلك [illegible] تحقيق الكلام ان العلم الاول [illegible]
[illegible] المنطق [illegible] لان [illegible] العلم
[illegible] العلوم [illegible] الكيفية الراسخة في النفس [illegible] السبيل في
الاول [illegible] التعلق [illegible] السبيل [illegible]
[illegible] احتمال [illegible] البيان [illegible] التحصيل [illegible]
[illegible] وان شئت [illegible]
فعليك بتصحيح هذا الجدال [illegible]
[illegible] المطلب [illegible] في المعنى [illegible] السابق ان [illegible]

السبعة

فهو ان يكون من قدم بمعنى تقدم كما في الكمال استعمالها التقدم فقد تقدمت معرفتها
كما تقدم [illegible] فيهما من سبب التقديم تقدم [illegible] زيادة بصيرة
في الشروع تقديم لمن يعرفها [illegible] على من لم يعرفها وهي ما يجزؤه من مقدمة
اي الطائفة المقدمة منه وهذا الاسم بطريق النقل لمناسبة بينهما هي كون الطائفة
فهي حقيقة عرفية مجاز لغوي او بطريق الاستعارة التبعية بان شبه التقديم فيها
بذلك التقديم في حصول النفع والحسن منه هذا اللفظ الموضوع للمنقول اي جعل للطائفة
فيكون مجازا [illegible] كالثاني في اللفظ الحقيقة ويسمى الكلام فيه الى
وانما لان العلم يشمل التصور على ما قيل الارجح هذا القائل لوجهين الاول لان غير
العلم لا يعلم الا بالعلم فلو علم بغيره لزم الدور والثاني ان توقف تصور غير العلم
على حصول العلم بغيره لا على تصوره فلا دور والثاني ان كل احد يعلم بوجوده ضرورة
واجيب بانه لا يلزم من حصول امر تصوره وكذا قال ابن حاجب [illegible]
الاخير لكان اولى اذ مرجع الجواب الى المغايرة [illegible] التصور الحصول وعدم الملازمة
بينهما فقال فقد اشار الى [illegible] في مباحث القضايا [illegible] الاول في
التصديق وقد اختلف في ان حقيقته اي شيء فذهب من الحكماء الى انه عبارة عن
الادراك على وجه الاذعان المتعلق بالنسبة التامة الخبرية وهو نوع اخر من الادراك
مغاير للتصور بالذات ولا يتعلق وذهب المتاخرون اعني الامام الرازي ومتابعيه الى
انه عبارة عن مجموع الامور الاربعة اي التصور المحكوم عليه وبه والنسبة بينهما والحكم والفرق

علم م

من النسبة بين اتفقوا على الدال البسيط مشروط في تحقيقه امر ثلثه وعلى انه مركب
مع الدال بانه مراني للغرض من تقسيمهم العلم الى قسمين اعني امتياز كل منهما الا الاخر بطرق
من طرق الاكتساب يستحصل به اذا كان الغرض بيان جميع الطرق الموصلة الى امور
وحيث تصور ذلك فقد نبهنا وعدم الاقتصار عليهما وكانت مع ذلك ادخل في اجزاء الضرورتين
٧٣ المعرف لاجله حصر العلم في قسمين تخصيص كل واحد منهما بطريق يستحصل به بلزوم حصر
الطريق في الضرورتين فيحصل بذلك بيانها على الوجه الكلي وهذا انما يستقيم على مذهب القدماء
حيث حصر التصديق في الحكم المنفرد بطريق خاص يستحصل به على الحجة دون التصور
كما بين القول الشارح فحصل الغرض المقصود واما على مذهب الامام فلا لان نفس
المجموع المركب من التصورات الثلثة المكتسبة من قول الشارح والحكم المكتسب من الحجة
طريق خاص يستحصل به من الاشياء هذا ومنهم من حاول التوفيق فقال ان الحكم
عند التفصيل والتحليل مركب باعتبار التعلقة بالمحل لا نعقل الا بعد التعقل
في نظر الى ذلك قال بحسب الامر الاربعة ومن نظر الى الاجمال قال بالحكم عنه الى انه
في الحقيقة امر بسيط او فيه بحث فان الامام [illegible] المركب من التصورات الثلثة مستحق جم
والحكم والنسبة بين القولين قال في الملخص ان لنا تصور الا والحكم عليه بنفي او اثبات كون
الحكم التصديقية وفرق بينهما كما بين البسيط والمركب انتهى فيكون الحكم عنده جزء من القضية لتي
مركبا فان الحكم ادون البسيط الى الثاني في تركب القضية واختلف فيه ايضا فالقدماء على انها مركبة المقام جم
من اجزاء ثلثة المحكوم عليه وبه والنسبة التامة الخبرية ادراكها هو الحكم والمتأخرون فا

تصور النسبة بين الحكم قال الشيخ في الشفاء القضية تلتيم باسم الثلثة الاجزاء موروح جم
والحرك والنسبة انتهى والمتأخرون على انها مركبة من امور اربعة المحكوم عليه وبه
والنسبة التقييدية الثبوتية ووقوع تلك النسبة ولا وقوعها ما رادها به
ايجابا وسلبا وان تصور النسبة ولا يوجد الحكم فاذا ادرك وقوع تلك او النسبة جم
لا وقوعها فقد حصل الحكم وزوال الشك فالواجب ادراك آخر مغاير للادراكات الثلثة
ضرورة وقد نوقش فيه بالتزام ان المدرك في صورة الحكم غير ان في الاول ادرك في صورة الكل هو بعينه الادراك جم
وادرك غيره في الثانية وادرك او ما هذا لا يوجب زيادة في الاجزاء لان
التفاوت بين الادراكين باعتبار الذات لا باعتبار التعلق ويمكن
التوفيق باول بعض الافاضل اثاره بتعلق بها الادراك بدون الاذعان بيان النسبة جم
بهذا الاعتبار من المعلومات التصورية وسمى النسبة الحكمية وتارة مع الاذعان
ومن هذا الاعتبار من المعلومات التصديقية على مذهب الحكماء والشيخ في وليس الحكم جم
بيان التركيب التصديق بالطرفين والحكم على هذا فلا اعتبار ان يتعدى
فمن قال بتركيبها من الاربعة لاحظ النسبة والاعتبار ومن لم يقل فلاحظ الاعتبار
الاولى والثالثة والى هذا اشار شارح المطالع حيث قال اجزاء القضية
عند التفصيل اربعة واما المحذوف فان النسبة الثبوتية التقييدية تامة خبرية
فيمكن ان يكون راجعا الى ما ذكرنا من ان وقوع النسبة الثبوتية التقييدية او
لا وقوعها غير النسبة التامة الخبرية لا تفاوت بينهما الا بالاجمال والتفصيل

من اخلاصه الكلام في مذهب القدماء ولقد اتى البحث لا سيما المقام ثم
حاصل كلام المحشي ان المصنف اختار مذهب التابعين من مذاهب القدماء اما في الاول فخلية القضية
نفس الادعان والحكم واما في الثاني فلانه يتعلق الادعان بالنسبة دون الوقوع او
لما كان لقائل ان يقول ان في الكلام مسامحة اذ الضمير ان كان للادعان
لوقوع النسبة او ان المراد بالنسبة الحكمية ما هو من اجزاء القضية عنده
في التحقيق الاربعة وقع ذلك بان القرينة تحذفه قوله في القضايا ويسمى المحكوم عليه موضوعا
والمحكوم به محمولا والدال على النسبة رابطة لكن قول المحشي في شرح الرسالة يدل على ان
الاستشهاد بكلام الشيخ فالاجزاء في التحقيق اربعة لكنه لم يتعرض اي صاحب الرسالة
النسبة التي هي مورد الايجاب والسلب لعدم احتياجه النسبة التي
تربط المحمول بالموضوع الغني عنه او ادراك النسبة او ايقاعها ولهذا اقتصر
في الالفاظ على الثلثة لان الرابطة الدالة على تلك النسبة بالتزام لزمه الكلام
التعرض [illegible] ذكره في القضايا بانه يتضمن المقصد [illegible] في صورة
التخييل والشك والوهم الفرق بين الثلثة الاول من تصور الوقوع او اللاوقوع
من غير تردد وتجويز الثاني تصورهما على وجه التردد والثالث تجويز احدهما و
ظن الاخر الاقسام مبنى التقسيم [illegible] ان الاقسام لا ذم [illegible] تعرض
الى المعقول [illegible] اعني الضرورة [illegible] انه قد اتى لمعنى التعدي الى القسمة
في الاساس [illegible] لمعنى التقسيم الضرورة والاكتساب [illegible] ان القسم [illegible]

من الضرورة

من الضرورة والاكتساب وليعلم صنفا وكناية انقسام التصور والتصديق اليها
من الملحظ وظهر انه فيما قاله بعض المعاصرين من انقسام كل من الضرورة والاكتساب
الى التصور والتصديق وبالعكس مذكور ضمنا وكناية لاختصاص الاول بالتصديق
والاحتياج الى الكسب في التجنيم الا انه مع غير الطارئ والاكتساب لا يدل على انه لو كان
الكل ضروريا لما احتجنا في شيء الى الفكر او نظريا يدور او تسلسل فتعين ان يكون
بعضه بديهيا وبعضه نظريا يكتسب منه واما عدم الاحتياج فرعيه توقف الدليل المذكور
على امتناع اكتساب التصديق من التصور واثباته مشكل مع انه مع حدوث النفس
الناطقة يدل على انه لا يتم الا من ضرورة في المقدمات قال الامر بالدعوى الى دعوى البداهة
فليتعلق [illegible] لاجل تحقيق الكلام [illegible] ومن ملاحظة المعقول [illegible] توقف معرفة
الضرورة والاكتساب عليه لانه ماخوذ في تعريفهما وجودا وعدما النظر اي [illegible] النفس
المشهور ان النظر والفكر مترادفان وقيل الفكر هو الانتقال من المطالب الى
المبادي والنظر ملاحظة المعقول الواقعة في ذلك الانتقال وعلم المنه انظار اليها
حيث قدره بالملاحظة وقال المحقق الطوسي اطلاق النظر على الفكر مجاز مشهور
نحو الامر المعلوم اي يكون الامر المعلوم والمجهول تصورا او تصديقا واحدا كان
[illegible] في الحد والرسم بالفصل وحده [illegible] او اكثر كما في غيرهما في التعريف
المعقول في قول [illegible] الى الذهن [illegible] المجهول ذكر المعلوم الاول
في المعقول [illegible] من التعريف المشهور للنظر [illegible] ترتيب

بالمعلوم صح

امور معلومة النسبة الى المجهول لوروده الاعتراض والاحتياج الى الجواب ومع وجود
لا يتم بعضها ويحتاج بعضها الى التفصيل اما الاعتراض فانه تعريف بالفظ الواضح
في التعريف بالمفرد كالفصل وحده ليس حدا ورسما والجواب من وجوه الاول ان
المعرف لابد ان يكون معلوما بوجوه وفي التعريف بالمفرد مركب منه ومن [illegible]
الى ما بين على المطلوب ليس جزءا منه ولا يتميز منه ذلك ترتيب على انه لو كان جزءا منه
لزم ان يكون جزء الحد التام ايضا اذ لا وجه للتخصيص فاما ان يكون ذاتيا له او عرضيا
الاول يلزم تركيب جزء واحد من شيئين وعلى الثاني لا يكون الحد التام حدا الثاني ان التعريف
انما يكون بالمشتقات وهي مركبة لاشتمالها على الذات والصفة [illegible]
انه كذلك في الغالب لكن [illegible] واحد كتعريف الوجود بالثبوت وان
اريد الكلية [illegible] بالتقسيم الثالث ان التعريف بالمفرد قليل نادر
فلا يعتد به [illegible] او خروج اي فرد كان عن المعرف عن التعريف يوجب الاعتناء
فليكن او كثيرا او كاحد فان الجزء [illegible] والاكتساب [illegible]
انما يدرك بالاحساس بالحواس الظاهرة او الباطنة وليس الاحساس [illegible] بالنظر الى
احساس اخر بان يكون محسوسات متعددة وترتب على وجه يؤدي ذلك الى احساس
محسوس اخر بل لابد كذلك المحسوس الاخر من احساس ابتداء وذلك المحسوس الاخر
من حواس ابتداء وذلك ظاهر لكن [illegible] وكذلك ليس [illegible]
[illegible] الى الادراك وذلك لظهور [illegible] فيه [illegible] والا [illegible]

بفكر ونظر فلا يكون كسبيا ولا منتسبا له الحقيقة التي [illegible] رعاية للسجع [illegible] الفاضلين
من الشرح عرف ذلك [illegible] بالشكل له [illegible] واشرت به [illegible]
[illegible] في القرآن [illegible] بل في [illegible] رعاية للادب [illegible]
[illegible] الكلام اسم [illegible] [illegible]
ان [illegible] الى [illegible] قضية [illegible]
على [illegible] الى [illegible] القضية [illegible]
المعقول [illegible]
اخراج القضايا [illegible] بتعريف القانون بالقياس الى احكام جزئية منها [illegible]
لامور [illegible] بان يكون تلك الاحكام [illegible] فان
تلك القضايا بالقياس الى تلك الاحكام [illegible] قانونا وكيفية [illegible] ان
يحمل الموضوع على احد جزئياته [illegible] فيحصل صغرى ويجعل القاعدة كبرى
لها حتى يحصل في المثال المذكور زيد في قام زيد فاعل وكل فاعل مرفوع فيحصل
هذا ان زيدا مرفوع فالقضية الكلية تسمى اصلا وقاعدة وضابطة وقانونا و
النتيجة الحاصلة فرعا [illegible] بالقوة القريبة من الفعل [illegible]
موضوع العلم [illegible] في هذا المقام هو التصديق بان موضوع المنطق
ماذا [illegible] في محله [illegible] ان هذا التصديق موقوف على معرفة
مطلق الموضوع عرفه فقال موضوع العلم [illegible] يعرف ان موضوع المنطق

ايضا يبحث فيه عن عوارضه الذاتية فالمراد بالعرض ههنا الخارج المحمول على الشيء
وبالذاتي ما يكون ثبوته للذات على احد الوجهين اللذين ذكرهما [illegible] والبحث عن الاعراض
حملها على موضوع العلم او على انواعه او على اعراضه الذاتية او على انواعها كما سيجيء في
الخاتمة او لذاته بالذات اي او لذاته ذات الشيء بلا واسطة فالباء بمعنى
في واو للتصوير على الظرفية من قبيل تصرف [illegible] وصفه فيه ولذا وصفه الشريف
ان من في الاصل افعل تفضيل قال [illegible] اذا وصفه صفة لم يتصرف لقول [illegible]
عاما اول واولم يجعله صفة حرفية لقول [illegible] عاما او لانه من الدال اولى
من جزء العام وهو انه فيقبل جزء العام كالتعجب اللاحق للانسان من حيث انه انسان
اي التعجب المحمول للانسان لانه يتصف بالانسانية في الواقع فهي الحيثية [illegible] ان
اللازم للانسان لذاته كالضحك الذي يعرض للانسان مع الضحك [illegible]
الحاصل عقيب التعجب والتعجب انفعالية للنفس يحصل من ادراك الامور الغريبة
وقد يطلق على نفس الادراك ايضا فالتعجب العارض لذات الانسان [illegible] التعجب
بالمعنى الاول فالتعجب بهذا المعنى واسطة في عروض الضحك للانسان على
كما يشير [illegible] الى هذا القول فافهم واعلم ان ما ذكره [illegible] في العرض الذاتي طريقة
المتقدمين فانهم جعلوا العوارض الذاتية [illegible] الشيء [illegible] التعجب المذكور
يلحقه بواسطة امر مساو له سواء كان جزءا كالادراك الكليات اللاحق للانسان
بواسطة النطق او خارجا كالضحك العارض له بواسطة التعجب اه

النحو [illegible] فصعيرا [illegible] اللاحق للشيء بواسطة جزئه الاعم كالحركة اللاحقة للانسان
بواسطة انه حيوان ليست بذاتية اذ البحوث في العلوم اما النظرية المسماة
بالمطالب المطلوبة اذ هي حال الموضوع بالحقيقة لا لذاته ولغيره لا تصلح حاله
بل اللاحق الادراك اي فالبحث فيه عن الحركة اللاحقة للانسان بواسطة انه حيوان
بحوث عن احوال الحيوان فالبحث عنها انما يكون في علم يجب والمنطق
لا يبحث فيه حاصل ما ذكره في الموضعين ان نظر المنطقي مقصور على البحث عن الكليات
الكاسبة فلا بحث له عن المعلوم كليا كان او جزئيا وذلك لان المنطق وضع
مقدمة للعلوم الحكمية والغرض منها تحصيل كمال النفس الذي به يبقى بقاء ابدا
لا كمال في معرفة المعلوم فلا يبحث عنه في مقدمته بل لا يبحث عن الجزئيات مطلقا
اذ هي ليست من موضوعات ولا محمولات في العلوم الحكمية حتى يحتاج الحكيم الى انه ربما
فيبحث عنها في مقدمة علمه وايضا البحث عن الجزئي الحقيقي ليس [illegible] معهود للعقلاء
ومثال النسبة تقسيم للتصور والتصديق وان كان بحثا عنه الدالة ليس مقصودا بالذات
فلا يضر البحث عنه اذ المقصود انه لا يبحث عنه لذاته واما الدلالة فان كان
فالبحث عنه في الكلية [illegible] فلا بحث عنه ولتعلق حيثية الايصال الى المطلوب
التصوري بالمعلوم [illegible] حيثية الايصال الى المطلوب التصوري بالمعلوم
التصوري وحيثية الايصال الى التصديق اشارة الى ان في عبارة المصنف
[illegible] التصور لا يجتمع مع التصديق [illegible]

يسمى معرفا ويسمى محدودا قيل الشارح من هذا الكلام جعل المرسم هو الرسم القريب دون
كالجنس والفصل والنوع وعكسها ونقيضها ومن والابعد كالجوهر والطول والعرض
والنامي لتبع ان بحث المنطقي لا يختص بمثل تلك المباحث ويحالها بازاء او تلك الشيء الثاني من غير
المرضي والرجاع فكان المباحث الى البحث عن الرسم خارج المرسوم حقيقة وكان
قوله الجنس لهذا هنا المعرف جزء لهذا وبين في العبارة اسم تواسم بان المراد بالاتصال الذي
صري مطلق الاتصال كما هو الظاهر والتشبيه بالضمير في يسمى الى الموصل القريب اذ بان المراد
يسمى معرفا مقصودا بحيث يسمى … ذلك المعرفة الاصل
لتعيين على الافادة والاستفادة … لها من اللفظ كالاشارة والكتابة لكن
الدلالة لما جرت العادة والاستفادة من اللفظ حتى اذا ارتد بذلك … كما تشعر احيانا
احتاجوا الى بيان المعاني المقصودة لمعانيهم فالبحث عن الالفاظ من حيث الافادة
والاستفادة والبحث عنها من هذه الحيثية … ولا ان حيثية البحث فيه
قولهم لا شغل للمنطقي من حيث هو منطقي بالبحث عن الالفاظ قد ثبت الاعتراض عن انه لكن
بالكلام ليتم على ظاهر الكلام ضرورة ان مباحث الالفاظ ليست من فن المنطق كان
او غيره على التقية … الاعتراض … حيث كونه … الاولى من هذا
الحيثية شغل هذا لك فالبحث عن الالفاظ من حيث الافادة والاستفادة فافهم
بحث … من العلم … كل عالم به العلم شيء … لزم ان
لا يدل شيء على شيء الا بالتحصيل من العلم … بالوجه العام كان … مسلك العلم … ان

من العلم بوجه العلم فلزم ان يدل كل شيء على كل شيء … الارض
استلزم … الارض والدلالة مستتبعة … لكن …
الحيثية المتعارف في التعريفات فلا شك ان كل ما يحصل من العلم بوجه
العلوم … والا على الاخر من الوجه هذا والمراد بالعلم مطلق الادراك لا التصديق
كما هو الشائع … بفتح الهمزة … مع تخفيف الياء …
الى الرجل … بفتح الهمزة … قال …
الدلالة … الا ان الدلالة …
… هذا المثال فان هذه الدلالة غير لفظية وهو …
والعقلية ان … المراد بالدلالة
العقلية هو ان يحكم العقل بين اللفظ والمعنى علاقة ذاتية … لا بالوضع ولا بالطبع
… فيها … بالطبيعة … للطبع … بالطبيعة ذلك … فيما نحن فيه
لاقتضاء الطبيعة عند اعتدال المزاج … وذلك الاعتدال عند
خروج المزاج عن حد الاعتدال … لذلك …
في هذه الدلالة … بعكس … واعلم ان حصر الدلالة في
اللفظية وغيرها عقلي والثلاثة استقرائي اذ لا يلزم من كونها … استقرائية او
لا يلزم من كونها غير لفظية ولا طبيعية ان يكون عقلية … آخر لكنهم استقروا
فلم يجدوا الا الثلاثة والمراد … بمجرد النظر الى مفهوم المقسم والاقسام لا … ان

والاثر بين النفي والاثبات فان ذلك تعبير اللازم المساوي في تمام المعنى
الموضوع له ان قلت كان المناسب لمقابلة الجزء ذكر لفظ مشعر بالتركيب كلفظ
الكل او الجمع او المجموع رعاية المطابقة من محسنات الكلام قلت في العدول
عن لفظ المقسم على المحسنات الذكر رعاية لخروج الدلالة المطابقية على المعنى البسيط عن
ذلك التعريف فان قلت لم لم يات بلفظ مع انه اخصر قلت تنبيها على ان لفظ
التمام لا يشعر بالتركيب لانه يحمل على البسيط والتركيب ظاهر لا يحتاج الى التنبيه في التمام
فائدة لا توجد في العين واعلم ان من المعتبر عند المصنف عقلا او لا تصور قسم آخر من الدلالة
على الخارج المعنى اللازم لتعقيبه للخارج في الدلالة الالتزامية باللازم فرع بان
اللزوم شرط فيها لا جزء من مفهومها والدلالة في الخارج كالبصر بالنسبة
الى العمى لان العمى هو العدم المقيد بالبصر فيستحيل تصوره بدون تصور البصر لان
تصور المقيد من حيث انه مضاف بدون المضاف اليه محال والبصر خارج
عنه للقطع بخروج المضاف عن المضاف اليه او عرفا ان منع عادة
او عرفا تصور الملزوم بدون اللازم كما بين الحاتم والجود فانه ... البعيد
لا شك في فهم هذا المعنى ساقطا عن درجة الاعتبار غير مستحسن والكنايات
والكنايات من هذا القبيل مع ان معظم الافادة والاستفادة واعلم انه ليس المراد
بهذا الامتناع الامتناع مطلقا بل في الجملة ولو بالقرينة ونحوه قال والعقل
شرط للالتزام اللزوم الذهني اي كون المعنى الخارج بحيث يلزم من حصول المرضي في

الذهن حصوله فيه اما على الفور او بعد التأمل ولو كان ذلك اللزوم الذهني بحسب
اعتقاد المخاطب بسبب عرف عام او غيره كالشرع واصطلاحات ارباب
الصناعات وغير ذلك مما يجري مجرى عرف خاص انتهى فلا يرد ان اكثر
المجازات ليس بينها عقلا او عرفا فتصير بدون التعريف بحسب المجازي
والمجازات لقوله وتقريرا ان قوله والتقرير اشارة الى جواب
سوال التقرير انهم صرحوا بان الفعل مستقل في الدلالة على معناه التضمني دون
المطابقي لاشتماله على النسبة التي معناه جزء لا يعقل الا بتبعية الفاعل فلو
تلفظ بالفعل مجردا عن الفاعل تحقق التضمن بدون المطابقة ولذا اشتهر اللفظ
عند ... في النصب يحقق الالتزام بدون المطابقة فلا استلزام والتقرير الجواب
ظاهر من كلامه او نحو حاصل هذا الكلام ان المطابقة لا تستلزم شيئا من التضمن
والالتزام وان كل من التضمن والالتزام لا يستلزم الاخر والتبادر اشاره
بقوله فالالتزام غير لازم من الطرفين وعدم تعرض له للاخر اعتمادا على فهم المتعلم
هذا واعلم ان من فسر دلالة الالتزام بفهم المعنى من اللفظ متى اطلق بالنسبة الى
العالم بالوضع واعتبر الدوام والكلية في اللزوم اشترط فيها اللزوم البين
بالمعنى الاخص كما هو راي المنطقيين ومن فسرها بفهم المعنى من اللفظ اذا اطلق
واعتبر اللزوم في الجملة اشترط اللزوم العرفي والذي يظهر من كلام المصنف هنا بقوله
او عرفا وفي المطول لما سلفناه اعتبار اللزوم في الجملة لا يبعد اللاخص البين والسابق

وانت خبير بانه اشتراط الاول لا شك في عدم الاستلزام وفي الثاني
للريب في الاستلزام لجزم العقل بعدم الاستلزام ولو توقف صاحب المحاكمات
وجزم الامام بالاستلزام مما لا وجه له فافهم والترشيح وجه العدول عن التعريف
المشهور وهو قولهم والدال بالمطابقة ان قصد ان النقيضة المطابقية مما لا حاجة اليه
بل يخرج عنه التعريف بالمفردات والمركبات الخارجية الا ان يخص بالمركب الدال
بالمطابقة على ان ما ذكره من الترجيحات انما هو لانه دال على المقصود
بالمطابقة لا على سبب العدول عن الاطلاق وتحقيق الكلام في شرح الرسالة للمصنف
يصح السكوت عليه ان لا يحتاج في الافادة الى لفظ آخر انتظار المحكوم عليه المحكوم به
او بالعكس فلا يرد النقض بنحو ضربت ومن من شانه ان يتصف بنفسه العرض
هذا الصدد وقع الشبهة المرددة في هذا المقام وهي ان الخبر ان طابق الواقع لم يحتمل
الكذب وان لم يطابقه لم يحتمل الكذب فلا يشمل الخبر اصلا وجه الدفع ان
المراد انه من شانه اي بالنظر الى نفس مفهوم اللفظ وقطع النظر عن الخارج من العلم
بالقائل وغيرها لا اتصاف بهما وهذا لا ينافيه تخصصه للصدق في ضمن بعض الافراد
الكذب في آخر كاخبار القديم وغيرها فانه اذا قطع النظر عن خصوصية القائل احتمل لك
وانما على النسبة الذهنية المشعرة بذاتها لوقوع النسبة اخرى خارجا عنها فلذلك
احتمل هذا القول مطابقتها ولا مطابقتها فقولك زيد قائم مشتمل على نسبة
ذهنية مشعرة بذاتها بوقوع النسبة اخرى هي ان الكلام ثابت لزيد في الواقع

الا ان هذه النسبة لا تستلزم تلك الخارجية استلزاما عقليا لجواز التخلف
بدلالة اللفظ عنه لان الدلالة اللفظ على معناه وضعية لا عقلية حتى يستحيل
التخلف كما في دلالة الاثر على المؤثر ومن ههنا قال الفاضل الرضي وغيره ان
المدلول الخبر هو الصدق واما الكذب فاحتمال عقلي واما قولك زيد
قائم فهو وان كان مشتملا على نسبة ذهنية الا انه ليس مما يشعر من حيث
هي ان القيام ثابت له في نفس الامر بل من حيث ان فيها اشارة
الى ان معنى قولك زيد قائم او الشيء الذي الفهم ان الذي وصف بشي الا ما هو ثابت
له واما قولك اضرب فليس مشتملا على تلك النسبة الخارجية بل انما
او هو في قوة قولك اطلب منك الضرب فالنسبة الخبرية مشعرة من حيث
هي بما يوصف باعتبارها بالصدق والكذب والتقييد الذي تشتمل
باعتبار ذلك الاشعار والاستلزام المختلف بينهما اما بالنظر الى نفس
المفهوم وانه المفردات غير محتملة اصلا لعدم اشتمالها على نسبة وبما ذكرنا
ظهر لك حسن هذا الامر الاول خروج نحو الانسان حيوان ناطق عن الحد
او اقتصد هذا التعريف ودخوله اذ اقصد الاخبار الثاني الجواب عن الاعتراض
المشهور بقول القائل كلامي هذا كاذب بشرا الخبر الكلام من انه اذا
صدق لزم ان يكون كاذبا وان كذب لزم ان يكون صادقا فانه غير متصف
بها الاشعار المذكور فلا يكون خبرا او اعترض بانه لم يكن خبرا لكان انشاء

ضرورة انه مركب تام لكنه ليس لشيء من الاثنين الكلام الذي وفيه بالذكر
الثالث التي من خواصها التي ليس بلازم فلذا يرد النقض بخروج
بخروج الدال بالوضع والتاء بالتصرف فاداة يدخل في ذلك الحروف
والكلمات الموجودة لكمال انقصه اشاء لم يستقل في الدلالة لذلك اذا
قلت في مثل اذ كان ابتداء اذ جواب سؤال لم يفت الذي بينهما على تحصيل
فما لا بد منه لا بل انفرادا على سبيل الحصر بل انما يدل على نسبة لا يتعقل الا للعقل
بين نسبته فيها فقد يصلحان بانفراد الا ان يوصف او يكون او يبتدأ بها او يخبر عنها فالم
يقرن بها الفك اخوتهم نقصها نهاية وصح ان يخبر عنها او بها كما حققه الفاضل المولى
واعلم ان عدم استقلال الحروف في الدلالة مما لا خلاف فيما انما الخلاف
ان في ذلك لما ذا فالمصنف والمحقق الشريف والفاضل المولى وغيرهم انه عدم
استقلال معناها اي كونه انه آلة ملاحظة الغير فما لم يذكر الغير لم يفهم معناه لم
يفهم ذلك المعنى والمصنف لما اشتراط الواضع في الدلالة على
وتحقيق في حواشي الشريف على المطول وعرف عن النحو بقوله بان
كل ما يسمى او حرفا عند النحو فان بعض ما يسمى عند النحاة
الوجود ان يقول حرف ونحن فيه اشارة الى ان
لفظ المفرد البحث على ان هذا مع عدم اختصاص الاسم بالاشتراك
والفعل والحقيقة والمجاز فان الكلمة فهي مشتركة كضرب ومنقولة كصلاة وحقيقة

كنطق زيد ومجاز النطق كمال الرواة وكذلك الدواة وكذلك فيه من مشتركه
كمن وحقيقة ومجاز الكفر علما الاسم في تقسيم الاسم مطلق على الاسم المفرد باقلام
او مصنع مرادا الشيخ حيث قال في الشفاء اعلم انما يعني بالاسم كل لفظ دال بمواطأة
ما يختص باسم الاسم او كان ما يختص باسم الكلمة والثالث الذي لا يدل الا بغيره
هذا او كان الباحث للقوم في تخصيص القسمة بالاسم عدم تسمية الفعل والحرف بها الحكمة
منها منها بتلك الاسماء بل فرق في وضعه المحقق مع الفاضل الشريف في حاشية
العضدي فاصل فيه وجه التامل مع ان الانقسام كل فرد من افراده ملزوم
دخول الفصل بالحروف في العلم والشرائط عند ما ينقض دخول ذلك الاقسام
تحت جميع الافراد وان تحقق كاسماء الاشارة على رأي السعد اختلف في وضع
اسماء الاشارة والضمائر وكذلك الحروف والافعال المشتقات
فالمشهور كالفاضل عضد والمحقق الشريف على انها موضوعة لكل معين من الافراد
وضعا عاما كان يقال هذا الكل مشار اليه مخصوص وانا لكل متكلم مخصوص وكذا حكم
العلم وجماعة على انها موضوعة لمعنى كلي يستعمل في جزئياته بان وضع هذا الكل مشار
اليه هذا استعمل في زيد مثلا على ذلك فقط انما مثلا لا يستعمل الا
في اشخاص معينة ان يقال هذا وتريد مشار اليه لا بعينه الا انما ورد له
متصلا حروف وان الالفاظ في غيره مجازا له
ليس كذلك والافعال واحد والالفاظ مشتركة موضوعة لاسماء عامة للافراد

وليطلب نه واصح فاذا ابطل ذلك يعني ما قلناه ورد بانه لو صح ذلك لكان اذا
وجد ادوات متعددة مجازات لا حقيقة فقد ابق كلها ان لم تستعمل في الموضوع له اعني
المفهوم الكلي بل لا يصح ذلك اصلا وهو مستبعد جدا ولو كان كذلك لما احتيج الى
اللفظة في عدم الاستلزام الى زوال احتياج في نفي الاستلزام الى التشكيك بشبهه
نادرة كوقات الكذب على ان وجب ان كثر ضمير ضمه الكل واحد من
الجزئيات وضعا عاما ولا فرق بين ما ذكر او عرفت هذا فاعلم ان اسماء
الاشارة عند اهل العلم من المجازات المشتركة لا حقيقة وعند المحققين جزئيات
حقيقة قال في شرح المختصر ولا يقدح ذلك ان هذا اشاره الا [illegible]
وان ضمير الغائب يرجع اليه اشاره حقيقة فلا يكون الا جزئيا حقيقيا واذا
استعمل في غيره فقال بمنزلة الكلي المنكر من حيث انه منكر بمعنى الذكر الجزئي ولا
يحتمل الشركة والاطلاق قد يحتمل بغيره بحثية واما الثاني فلان ضمير الغائب ذكر نوعه
للرجوع اليه اما لفظا او معنى او حكما وقد عرفت ان الكلي من حيث هو كذا [illegible]
جزئيا جزئيه وههنا كلام في الاعراض وكلام هذا الاعتراض في الحاشية ولم يجب الاول
والجواب بتعيين الشق الثالث فان ذلك انما خارج عن محل النزاع فلا حاجة له
الى اخراجها فقط لما كان اللازم انما اذا اعتبرت بالقياس الى معانيها الموضوع لها
ان يكون احدها في عرف التخاطب متشخصا معينا وليس كذلك احتيج الى اخراجها
فاخرجها بقوله   اي يكون صدقها على الكلي على تلك الافراد على السوية المراد

بحث الصدق

بصدق الصدق الا [illegible] في الحكم والايجاب لا يصدق بالفعل او لا يشترط في التواطؤ الا ذلك
والمراد بالسوية عدم التفاوت بوجه من وجوه التشكيك الاتية من شرائطها فتوافق الافراد
في معناه اي تتوافقها في امكان الصدق بحسب نفس الامر   معقدا على بعض آخر بايه
او يكون [illegible] فانه مقدم عدم وجود الممكنات لكونه علة واولى لتعقلها
العلية اولى من الضعف المعلول فمن جهة [illegible] والاضعف الى ذلك اولية لو بها
الا [illegible] باشتمالها عليها والجواب بعدم ذكر الاشدية والجواب ان الضعف ايضا
وكل منها اعتبار آخر به فعلى ان الاشدية ايضا اعتبار آخر فلا بد منها واشار
الى الجواب الحق بقوله [illegible] بعضا ليس الضم ايرادها حصرا قسام التشكيك فيها
التمثيل ولا فيه بل ان التشكيك بالزيادة والنقصان كالمقدار بالنسبة الى الذراعين
والذراع فانه في الاول ازيد في الثاني والشدة والضعف كالبياض بالنظر الى الثلج
والعاج فانه في الثلج اشد منه في تفريق البصر الذي هو اثر البياض ومنها بشبهه [illegible]
في التشكيك [illegible] وان التفاوت المذكور ان كان ماخوذا في مفهوم التشكيك اي
مسماه فلا اشتراك للافراد فيه ضرورة ان البياض الماخوذ في الثلج مثلا هو الابيض المفرق
للبصر مع حضورية الشدة فيه فلا اشتراك للعاج فيه [illegible] بل لفظا وان لم يكن ماخوذا
في مفهومه بان يكون مفهومه البياض المجرد واللون المفرق فلا تفاوت فيكون متواطئا
ان التفاوت ما خوذ في ماصدقه فيسمى المشكك من الافراد لا في مسماه فلا يخرج
التواطؤ [illegible] التفاوت والاشتراك لعدم [illegible] المسمى وكما ان التفاوت [illegible]

مشكك والجواب م

في الافراد ولكن لا يطلق على غيرهما حصوله فيهما وصدقه عليهما فعلى هذا لا تفاوت
ان اراد انه لا تفاوت في المعنى من حيث هو لكن لا يستلزم ذلك التواطؤ
لجواز التفاوت الاختلاف فيه بالقياس الى الافراد وان اراد انه لا تفاوت
اصلا فممنوع لجواز التفاوت باعتبار الصدق عليهما واعلم ان التشكيك بالزيادة
والنقصان ليس فيما نحن فيه [illegible] لا انحراف بينه [illegible]
الاشدية لان لكل منهما عبارة عن اكثرية ظهور آثار المعنى الكلي في بعض الافراد
[illegible] واحد الا ان الاول يستعمل في الكم والثاني يستعمل في الكيف وانما سمي
المقسم مشككا بصيغة الفاعل لا بصيغة [illegible] الناظر في اشتراك افراده في اصل
معناه واختلافها في [illegible] المذكور فان نظر اليه من جهة الاشتراك ظنه انه
متواطئ وان نظر اليه من جهة الاختلاف ظنه انه مشترك [illegible]
ملاحظة مناسبة بينه وبين المعنى الاول المرتحل عنه منقول من [illegible] الى العلم
[illegible] المنقول اذ لا بد فيه من المناسبة والاشتهار كما صرح به [illegible]
اشتهر [illegible] صاحب [illegible] الرحل [illegible]
عدم التعرض للمنقول لانه ان كان لمناسبة فهو مندرج في الحقيقة والمجاز وان
المنقول حقيقة عند الناقل مجاز عند غيره [illegible] في المشترك ولهذا لم يتعرض له
الحاجبي في التقسيم لا محالة [illegible] لا محالة [illegible]
انت لا محالة او المفرد في جواب [illegible] ان [illegible]

يكون موضوعا للكل واحد من المعاني ابتداء كما في المشترك [illegible] الى المعنى [illegible]
موضوعا فكيف يصح قولك لا محالة وتوجيه الجواب انه وان احتمل ذلك
ظاهر الا ان كون المعنى [illegible] الموضوع قرينة مانعة عن هذا الاحتمال اقول [illegible]
الشيخ عبد القاهر بانه [illegible] النقل عن كلام فيه [illegible] المعنى الى الحقيقة
فقط [illegible] الاجتماع [illegible] الملاحظة [illegible]
الحقيقة وقد صرح به بعض [illegible] هذا [illegible] الاعتراض حتى يحتاج الى الجواب
حقيقة الحقيقة [illegible] المراد [illegible] بعض [illegible] نقلت
الى الكلمة المستعملة في ما وضعت له في الاصطلاح الذي [illegible] فيهما على الاول
للتأنيث وعلى الثاني للنقل من الوصفية الى الاسمية لا للتأنيث [illegible]
فعيل بمعنى مفعول مجاز [illegible] بمعنى الجواز اي الانتقال [illegible]
المكان او المصدر [illegible] اليه او اسم المكان الانتقال [illegible] الى [illegible]
الاصل [illegible] ان [illegible] من [illegible] اللفظ
[illegible] ان يكون حقيقة ومجازا [illegible] وضع اللفظ لمعان متعددة ولا يستعمل
[illegible] اللفظ بعد الوضع وقبل الاستعمال لا يوصف بالحقيقة والمجاز
فلا يحصر الاقسام فيما ذكره [illegible] القسم [illegible] بعض [illegible]
فلذا لم يتعرض له [illegible] او اهل عرف عام المراد بالعرف [illegible]
[illegible] اهل عرف واصطلاح خاص وان لم يكن الناقل الا بعض الناس

اهل الشرع قال الحق الدال في الشرع في مقابلة العرف فلذلك جعل
قسيما له هذا والحاصل انه اذا اتحد المعنى فان كان كل من الاستعمالين محتاجا
الى القرينة كان مشتركا والوضع الثاني لا لمناسبة وان كان احدهما محتاجا
اليها فقط كان الوضع الثاني لمناسبة فان كان المحتاج هو الاستعمال
في المعنى الاول كان منقولا وان كان الاستعمال في الثاني كان اللفظ حقيقة في
الاول مجازا في الثاني اي ما حصل عند العقل فسره بذلك تنبيها على ان
المفهوم من اللفظ غير معتبر في مفهوم الكلي والجزئي العرض ههنا بمعنى تجويز العقل لا بحكم
اشارة الى دفع ما يقال انه لا يمنع نفس تصور العقل فرض الجزئي على كثيرين او فرض العقل
ان يتصور ان ذات زيد بعينه لو كان مشتركا بين كثيرين لكان كليا وتوضيح
الدفع ان المراد بالعرض ههنا تجويز العقل مجرد تصوره له بقطع النظر عن الحكم بمساواته
على كثيرين لا التقرير كما في الشرطية المذكورة فان ذلك غير مستحيل اي من شانه افراد
فيشتمل الواجب والممكن الخاص كليهما جواب عما يقال انه يلزم من هذا التقسيم ان يكون
الشيء قسيما منه اذ كان الشيء قسيما له واما ما كان فهو من بديهي البطلان وذلك لانه ان
يراد بالامكان الامكان العام اعم من ان يكون مقيدا بجانب الوجود او العدم
او الامكان الخاص ففي الاول يلزم ان يكون الممتنع قسما من الممكن فان وجوده ليس بضروري
داخل كان قسيما له مع انه يلزم خروج الواجب عن الممكن ضرورة ان وجوده ضروري
وفي قوله في الممتنع اذ الكليات منحصرة فيها فيكون قسيمه الممكن وهو قسم منه وان اريد الواجب

ان المراد بالامكان

ان المراد هو الامكان العام المقيد بجانب الوجود فمعنى امكنت افراده ان وجودها ليس
بضروري العدم اي ليس ممتنعا فيشمل الواجب والممكن الخاص كليهما ويخرج الشيء فلا يلزم شيء
من المحذورين كالعنقاء يعني بها ما امكن وجوده في الخارج في الكشف والصحاح العنقاء
الداهية يقال حلقت به عنقاء مغرب اي طارت به الداهية والاصل العنقاء طائر عظيم معروف
الاسم مجهول الجسم قال الليث اسم ملك والتانيث للعنقاء وقيل طائر لم يره احد و
عن المفضل عن ابن الكلبي انها طير عظيم طويل العنق وكانت تكون الى وج من ابي
واصحاب الرس كانت تنقض على الطير فتاكلها فجاعت وانقضت على صبي
فذهبت به فسميت عنقاء مغرب لانها تغرب بكل ما اخذته ثم انها جاءت فانقضت
بها فشكوا الى نبيهم حنظلة بن صفوان فدعا عليها فهلكت وانكر ابو مالك ان يكون
طائرا كالشمس اي كمفهوم الشمس اعني الكوكب النهاري فانه قد وجد منه هذا الفرد
فقط مع امكان الغير او امتناعه اي الغير كمفهوم واجب الوجود فان قلت
المفهوم من امكان الافراد تعدد الافراد والتكثر فلا يصدق ذلك على ما وجد
فرد منه وامتنع الباقي كواجب الوجود قلت المراد من امكان الافراد كونه
هو غير مقتض للوحدة ولا التعدد وكذا في قوله ولا يجب الصادق بين الاشياء
الجنس ولو لم يكن الا شخصا واحدا ابدا او لو قال هل ادا الخ لكان لا يلزم ذلك
لان امتناع الافراد سبب لا ايجاب كلا ورفع ايجاب جزء
كالكواكب السيارة تشتمل للكثير المتناهي واذا الكلي الذي وجد منه ذلك الكثير كالكواكب

السيارة على مذهب الحكماء القائلين بقدم العالم فان النفوس المجردة عن
الابدان غير متناهية كل كليتين لابد ان يتحقق في شيء لان اللام في قوله
الكليات للاستغراق بقرينة المقام والمغايرة المغايرة كل كلي اذا نسب الى
اخر بالتصادق فلابد ان يتحقق في ضمن البحث الكلي لانه لا يجب في الكل من الجزئيات
استظهارا وكلام للتنبيه على جريان النسب الاربع في الكليتين دون
غيرها ولدفع توهم جريان الاربع في كل من الاقسام الثلثة والجزئيان لا يجوز ان
الاشياء بلفظين لزيد وعمرو او متساويين كهذا الضاحك وهذا الكاتب [illegible]
الا واحد واما الكلي والجزئي وان كان الجزئي جزئيا له الكلي لزيد والانسان فبينهما عموم مطلق
ان كان غير ساكن كهذا الفرس والانسان فبينهما تباين فان قلت قد تقرر
ان المرجع التباين الى سالبتين كليتين والتساوي الى موجبتين كليتين والعموم المطلق
الى موجبة كلية وسالبة جزئية فكيف لا يتحقق ما ذكرتم من النسب بين الجزئيين وبين الجزئي والكلي
او نقول انهم صرحوا بان النسبة [illegible] للكلي الاول و
اما ان لا يكون بينهما صدق على الفرض منها موجبة الى اخره قوله فرجع
التساوي [illegible]
العين من [illegible]
اذ هو اختلف في ان صدق وصف الموضوع على ذاته بالفعل او بالامكان لذلك
اختلف في [illegible] باب الموضوع الى الفعليات فالشيخ على الاول والفارابي

على الثاني سالبتين كليتين مباينة وكذا القول في العموم من وجه
الى موجبة جزئية مطلقة او موجبة سالبة جزئية دائمة او ضرورية اما الاول فلما
اشتمل قوله كل ما صدق عليه [illegible] ان قوله كل ما صدق [illegible] والثاني ليس
اشارة الى بيان الاول بقوله اما الاول والى الثاني بقوله اما الثاني لصدق
عليه الانسان اي والا لارتفع النقيضان [illegible] في الجملة اي سواء التصادق
او لم يتصادقا اصلا فان بين نقيضيهما اي اللاحيوان واللاابيض عموم من وجه
لتصادقهما في [illegible] وتفارقهما في [illegible] كالحيوان والانسان فان
بينهما عموما من وجه لاجتماعهما في الفرس وتفارقهما في الانسان والحجر [illegible]
هذا وقد يعتبر ان النسبة بين الاعم ونقيض الاخص عموم من وجه وبين نقيض الاعم و
عين الاخص المباينة الكلية [illegible] ولا ان الامرين الكليين الذين بينهما
عموم من وجه قد يكون بين نقيضيهما عموم من وجه وقد يكون بينهما تباين كلي [illegible]
بالاول [illegible] يعني ان بين نقيض المتباينين [illegible]
كذلك يكون بين نقيض الاعم والاخص من وجه تباين [illegible]
بنقيض المتباينين [illegible]
التقييد [illegible] في قوله [illegible]
[illegible] فاشتمل الكلام على تفريع [illegible] البحث [illegible] ولقائل ان يقول كان على
ان [illegible] قلت ليس [illegible] الاربع [illegible]

الكليين فيما ذهبوا اليه المحقق لا يقدح فيه كون التسمية بالجزئي بالنسبة ان لفظ الجزئي
كما اطلق في ريد ان الجزئي مقول بالاشتراك اللفظي بين المعنيين على الاخص والمطلق
كما ذهب اليه صاحب الكشاف والاظهر انه مشترك كما ذهب اليه المحققون بقيد
الحقيقي لان جزئيته بالنظر الى حقيقته المانعة من فرض صدقه على كثيرين وعلى الثاني بالاضافة لانه
بالاضافة الى ما فوقه او كل جزئي فهو مندرج هذا اولى من قول بعضهم لان كل جزئي حقيقي فهو
مندرج تحت الماهية المعراة عن المشخصات لورود النقض بالواجب فانه جزئي حقيقي و
ليس مندرجا تحت ماهية كلية اذ هو لو كان كذلك فاما ان يكون الواجب كليا وجزئيا لا مع
شيء من انواع التشخص فيلزم ان يكون الواجب معروضا للتشخص وغيره لقرانه تشخصه عنه الماهية
والاحتياج الى الوجع ان اريد من تشخصه عينه فانه كذلك الذهني جزئيا كون لا اعتبار
عن التشخص فهو مندرج ولا نقول به واحد وان اريد به انه كذلك الخارج فمسلم ولما اضر
او المراد انه مندرج تحت المفهوم الواجب بمعنى انه يحمل عليه وعلى غيره في الذهن الحقيقي
لم يوجد منه شيء اصلا واعلم ان الكلي اما يقال على معنيين حقيقي وهو الصالح لفرض صدقه على كثيرين
واضافي وهو ما يندرج تحت شيء آخر في نفس الامر وحالهما في النسبة عكس ما بين الجزئيين فالاضافي
اخص والحقيقي اعم لتصادقهما في الانسان وتفارقهما في الامكان وبين الجزئي الاضافي و
الكلي الكلي من المعنيين عموم من وجه لتصادقهما في الكليات المتوسطة وصدق الجزئي فقط دون الكلي
في الجزئي الحقيقي وبالعكس في اعم الكليات اي الذي لا يندرج تحت شيء اصلا وبين الجزئي الحقيقي و
الكلي بكل من المعنيين التباين الكلي وهو ظ واما الكليات الفرضية لا مصداق لها

ان في نفس الامر

ان في نفس الامر على شيء لا ذهنا ولا خارجا كاللاشيء فان قلنا ما يفرض في الخارج او في الذهن
فهو شيء في ضروره فلا يصدق على شيء منها في نفس الامر انه لاشيء وكاللاممكن بالامكان
العام فان كل مفهوم يصدق عليه في نفس الامر انه ممكن عام لامتناع صدق نقيضه على
مفهوم من المفهومات في نفس الامر كاللاموجود فان كل ما في الذهن او في الخارج يصدق
عليه انه موجود فيه فلا يمكن صدق نقيضه على شيء اصلا لكن مع هذا الامتناع لا يمتنع عند
العقل بمجرد تصوره اي قطع النظر عن شمول نقائضهما لجميع الاشياء فرض صدقهما على
الكثيرة كذا حققه الشريف او لا تعلق بالبحث عنهما لما عرفت من ان هذا
الفن جعل مقدمة للحكمة الباحثة عن الاحوال الموجودات فالمقصد الاصلي منه معرفة
احوال الموجودات لا المعدومات او لا كمال يعتد به في معرفة احوالها ان
قواعد الفن عامة فانه حيث قسم الكلي الى الممتنع والممكن لا جعل الطريق الفن حيث
الى ان يخص حصره بالموجود وفيها على النهج الاصح الفن ورعاية لجانب القرينة
على هذا التخصيص قوله في جواب ما هو في تعريف الجنس والنوع او السعي ان
عنهما بما هو على وجه كون المقول في جواب النوع والجنس ومن هذا يظهر ان ترك الكلي
في التعريف لضع انه جنس لكنه لما ظهور دفع التعريف لغير التجنيس ليفهم ان الكلام
من الكلي او المقصد الى الرسم الناقص لا لا اعتبار ذكر المقول على الكثرة حتى
لو ذكر لكان مستدركا اذ الكلي شامل لجميع الموجودات والمعدومات ضمني
ان يراد بالمقول على الكثرة الصالح لذلك او الغرض منه في الكلي والفرق بينهما ان

الاول مبنی علی ذلک تفصیلا والثانی اجمالا لا یخفی انه لا مدخل فی التعریف الکلیات الفرضیة
بالنسبة الی التحقیق الموجود وما قیل من انه لا یراد ان یراد بالمقول الصادق المقول علیه ولو
بالعرض والاخراج الکلیات الفرضیة عن قواعد الفن علی انه قد عرفت ان خروجها
من مطلق النوع والجنس الخارجیین [illegible] ان المقول فی جواب ما هو الفرض من ح
الکلیة دفع ما یقال ان هذا التعریف لا یرد بالشخص والصنف لصدق التعریف علیهما
فانه اذا سئل عن زید وعمرو وبکر والفرس او الترکی والفرس بما هما کان الجواب الحیوان فلا بد
من ذکر الکلی لاخراج الصنف او [illegible] الانسان ان المقول علیه و[illegible] ان
ذکر الماهیة مغن عن ذلک والمراد بها المقول فی جواب ما هو [illegible]
فالشخص والصنف خارجان [illegible] ولا دلالة الماهیة علی ذلک [illegible]
التعاریف [illegible] الذهن من الدال علی اللازم الی الملزوم [illegible]
یجوز ذلک عند وجود القرینة المعینة للمراد [illegible] من کلام [illegible] فی شرح الرسالة
ان [illegible] لیس بالمعنی الذی یطلق علیه لفظ النوع الاضافی [illegible] یشترک ببعض
القیود فلو اراد ذلک قیل هو الکلی الذی یقال [illegible] المعرف بما یحمل علی [illegible]
ان یکون مباینا للمعرف وذلک لان [illegible] لا یجوز ان یحمل علیه [illegible]
جهة الصدق [illegible] فی المباینین [illegible] التعریف بالاعم والاخص لعدم
افادتهما التمییز التام لم یجز التعریف بالمباینین لان [illegible]
اخص بعیدا ان یکون [illegible] ان یکون بین المتباینین خصوصیة [illegible]

تعقل احدهما تعقل الاخر [illegible] الظهور فالاول کتعریف
الحرکة بما لیس بسکون فان السکون عدم الحرکة عما من شانه ان یتحرک والثانی
کتعریف الاب بمن له الابن فانهما یتعقلان معا لیس حدا او رسما تاما اما الاول
فلان الحد فی اللغة المنع وهو مانع من خروج بعض الافراد ودخول غیرها لاشتماله
علی جمیع الذاتیات واما الثانی فلان الرسم فی اللغة الاثر وهو تعریف بالخاصة
التی هی من آثار الشیء ولمشابهته بالحد من حیث انه وضع فیه الجنس القریب الا انه
قید بالخاصة سمی حدا ناقصا وذلک لخلو الاول عن بعض الذاتیات [illegible]
مشابهة الثانی بالحد التام لخلوه عن بعض اجزاء الرسم التام واعلم انه کما [illegible]
التعریف نقصانا حال الرسم کحال الحد واعلم ایضا ان الحد قد یعرف بالقول الدال
علی الماهیة فالقول جنس شامل للحد والرسم والدال مخرج للرسم وقیل لا یجوز [illegible]
وبیان ذلک انه لو احتاج الحد الی الحد لاحتاج حد الحد الیه ایضا اذ لا فرق بین الحدود
فی کون کل منها حدا او یلزم التسلسل [illegible] الحد والجواب منع الملازمة
اذ لا یلزم من احتیاج الحد [illegible] الیه ایضا فان الانسان مثلا محتاج الی التعریف
مع عدم احتیاج افراده [illegible] اعلم انه یجب الاحتراز فی التعریف عن الالفاظ
[illegible] کذلک یجب الاحتراز عن الالفاظ الوحشیة کتعریف النار
بانها اسطقس فوق الاسطقسات ای عنصر فوق العناصر وعن الالفاظ المشترکة
والمجازیة لاحتمال الاشتراک لفهم المعنی المقصود منها والمعنی الحقیقی غالبا [illegible]

احتیاج [illegible]

ما لم يكن هناك قرينة دالة على المراد   فليس فيه تحصيل مجهول بل مراد التعريف
اللفظي ليس تعريفا حقيقيا اذ التعريف الحقيقي بالتعريف تحصيل مجهول من معلوم
ولذلك لك اللفظي لانه انما يؤتى به اذا لم يكن اللفظ واضح الدلالة على ذلك المعنى
كقولك لمن سالك عن الغضنفر هو بعرف الحيوان المفترس المخصوص الغضنفر الاسد
فانه ليس تعريفا حقيقيا للغضنفر اذ ليس به افادة غير حاصل بل انما المراد تعيين ما وضع له
اللفظ الغضنفر من بين سائر المعاني المخزونة في الذهن المنسوب اليه ويعلم انه من جنس اماكنه
فرجعه الى التصديق وهو طريقة اهل اللغة فهو خارج من التعريف الحقيقي واقسامه
الاقسام الاربعة وحقه ان يكون بالفاظ مفردة مترادفة فان لم يوجد بمركب بقصد به
تعيين المعنى لا تفصيله فافهم   فالتعريف يشمل القضية المعقولة والملفوظة اذ ان
القضية يقال على الملفوظة والمعقولة اما بالاشتراك او بالحقيقة والمجاز والمحقق الشريف
مع الثاني حيث قال وهو اولى اذ المعتبر هو القضية المعقولة واما الملفوظة فانما
اعتبرت لدلالتها عليها فسميت قضية تسمية الدال باسم المدلول كذا الحال في
القول فالملفوظة جنس للملفوظة والمعقول جنس للمعقولة   الصدق هو المطابق
للواقع اي مطابقة النسبة والحكم للواقع والكذب عدمها والمراد بالواقع خارج
النسبة الذهنية الخبرية فانها اذا قلنا زيد قائم لا بد ان يتعلق في قطع النظر اما ثبوت الكون
لا بد وان يكون القيام ثابتا له او غير ثابت فهذه النسبة الخارجية يسمى بالواقع في
الخارج ونفس الامر ومطابقة النسبة الذهنية التي دل عليها الخبر لتلك النسبة الخارجية

ايجابا او سلبا تسمى صدقا وعدم مطابقتها لها تسمى كذبا وان المتكلمان اعتبارا وهذا
الفرق ان الخالف كاف في المطابقة فلا يرد ان الواقع هو النسبة الايقاعية او الانتزاعية
اذ لا يتصور المطابقة المقتضية للتغاير بين الشيء ونفسه الا على ما هو المراد بالمعنى السابق والواقع
في اعتقاد المخبر   وهذا المعنى لا يتوقف الى قوله فلا دور العرض دفع ما اورد على تعريف
الخبر من انه دور اذ الخبر ما يحتمل الصدق والكذب فمعرفته متوقفة على معرفتهما وهما
الخبر المطابق او الا مطابق فمعرفتهما متوقفة على معرفته وهو دور وتقرير الدفع انه لا يلزم
ان يوجد فيه ذلك اما اذا فسرا المطابقة للحكم للواقع وعدمها فلا دور
فلا حاجة الى ذكر الخبر وقد ذكر لدفع الدور بوجوه آخر منها انه تعريف لفظي لمن يعرف
في التعريف اللفظي عن الدور من تعريف الشيء بمعنى والاخفى ومنها ان كلا من الخبر
والصدق والنقيض بديهي والتعريف للتنبيه ومنها ان البديهي الخبر اعتبارين من حيث
هي من حيث انها مدلول الخبر وهو لا يتوقف والصدق والكذب يتوقف على البديهي
حيث هي موصوفان من حيث انها مدلول الخبر يتوقف عليهما فلا دور   والدال على
النسبة هذا توجيه لكلام المصنف بما لا يرضى لانه قال في الرسالة واللفظ الدال على النسبة
الحكمية يسمى رابطة ربط المحمول بالموضوع ودعم انه اداة لانها على معنى غير مستقل اعني
النسبة المتوقفة عليه ودعم غير الجنس في جواب قوله اولا   فالشخص والصفة
المتغيرة بصفات عرضية كلية والمنقض بتعريف الشخص هو ان الواجب تعالى اذا المراد
بالشخص الذي ينتهي اليه سلسلة الكليات   وفيه نظر فان كلام حق لانك ضرب منه

منافية في مثال جزاء لا يضر المعرفة أو غير ذلك ح الوجود في البسيط لا جنس له و
هي ليست من ذات الحصلين اذ القصد من التمثيل هو التفهيم فان طابق الواقع فذاك والا
فلا يضر وكان قوله وبالجملة اشارة الى   واجاب صاحب المحاكمات ح
شارح المطالع قطب الدين محمد الرازي بجواب اخر هو جمع ضرغار وهو افراد النسر اعاليه
او الارتفاع الشرا عاليه هذا انتهى بعبارة اي عبارة وان المراد بالعكس هنا العكس اللغوي
او الاصطلاحي لا يلزم للقضية جزما   حقيقة واحدة ح على ما نحن الناس فانها خاصة الحيوان
مع انه يقال على حقايق مختلفة ويندفع بما ذكره المحشي ان المراد بالحقيقة الواحدة ما هو اعم من
النوعية والجنسية فانتقض طرده به ايضا فانه عرض عام مع صدق التعريف عليه واجاب بانه
خاصة اضافية اي بالنسبة الى الحيوان وبالنسبة الى الانسان عرض عام فاستقام التعريف
وفي قوله فافهم اشارة الى ذلك   ليس معقولا ثانيا المشهور هو العرض المعقول الثاني مما
لا يعقل الا عارضا لمعقول اخر وقد يعرف بما يمتنع زواله عن الشيء لوجوده ومثل في
تحقق عارضه له   كالشباب والعشق مثل بعضهم بالشيب فاعترض بان نفي الزوال
بزوال مع بقاء العروض ولاجل ذلك الشيب واجيب بان المراد الاعم وبر وبانه
لا حاجة الى مثال المخالف للتعارف او يكفي فيه فرض التمثيل معرفته تحققه وقد ورد
كذلك لما قيل ان الخضر لم يصر شابا على ابن كل مائة وعشرين سنة ولا ذاهل الحجة
عن التمثيل به الى العشق لكن لا يخفى عليك ان كون العشق كذلك بناء على الغالب
والانفصال لا يزول مع بقاء العروض   والحق وجود الطبيعي بمعنى وجود اشخاصه قال المص

في شرح الرسالة قد جرت عادة القوم باثبات الوجود الكلي الطبيعي وان كان خارجا
عن الصناعة لكونه مما يحصل به في نظر بحذف الاخرين فان البحث عن انها موجودات او
معدومات مما يقتضي الشيء ويعني كون وجوده بمعنى وجود اشخاصه ان الموجود حقيقة هو الاشخاص وانه
موجود مجازا لا بمعنى ان شيئا لا يخفى عليك ان الحذف كما وقع في وجود الكلي الطبيعي كذلك
٤٣ وقع في وجود الاخرين والحذف في وجودها مبني على القول بوجود الاضافات فمن قال بوجودها
قال بوجود المنطقي ولزمه القول بوجود العقلي لتركبه منه ومن الطبيعي الموجود ومن منع وجود المنطقي
لزم عدم العقلي ضرورة عدم احد اجزائه وحيث كان المحقق عند الشيخ عدم وجود الاضافات
قال بعدمها وعبر عليه بمعنى بعبارة انه لا شك فيه وان وقع فيه شك   والاول جمهور
الحكماء استدل على ذلك بان الحيوان جزء من هذا الحيوان وهذا الحيوان موجود فكان الحيوان
موجودا لاستلزام وجود الكل وجود جزئه ورد بانه ان اريد بان الحيوان جزء خارجي
لا نسلم بل هو اول المسئلة وان اريد انه جزء عقلي للموجودات الخارجية في الخارج
وفيه تامل كان وجه حسن منع الشيخ ذلك الاتصاف بالوجود مطلقا بل انما
كان الشيء واحدا بالشخص فلا نسلم لا يجوز ان يكون ما نحن فيه كذلك   ولتحقيق الحق
في حواشي التجريد اشارة الى ما حققه الفاضل الدواني وغيره من ان الحق وجود
الطبيعي في الخارج لكن لا من حيث انها جزء من الجزئيات الموجودة كما هو المشهور
بل بمعنى ان في الخارج شيئا يصدق عليه الماهية الشيء اذا عبر عنه بالكلية انها صالحة
عروضها الكليات كليا طبيعيا لزم وجود فلكن عينه فيه وان تغاير بحسب العقل

ومشاء جعلهم من ذلك ما نظرت من كلام الشيخ وغيره جعلها في الاشخاص واتحادها معها ضرورة
استحالة الوجود والعدم فتأمل اما كونه اوجه وممتازا عن جميع ما عداه فهو الذي عليه
المتأخرون واشتهر ذلك لما اراد وامتيازه المعرف عن بعض في غاية النقصان
اذ المعرف من علم اشتراط الامتياز عن الجميع بل الذي عليه كون المعرف مساويا للمعرف
مطلقا اما بالكنه او بوجه ما سواء حصل التميز عن الجميع او البعض لكن لما كان الاخص اقل
وجودا في العقل وذلك لاستلزام وجود الاخص في العقل وجود الاعم بدون العكس
لان شرط الخاص ومنافيه اكثر اذ كل شرط ومناف للعام فهو شرط ومناف للخاص ولا
عكس فان قلت ان اللازم التعريف بالاخص لا يكون تعريف المعرف لانه تعريف بالاخص
وذلك لان المعرف مطلق التعريف فالتعريف المذكور اخص منه لكونه معرفا للمعرف
قلت كونه اخص منه باعتبار العارض وهو كونه معرفا له واما بالنظر الى مفهومه وذاته
فهو مساو له وهذا لا يضر فان الكلام في تعريف الجنس بالجنس اخص من مطلق الجنس في
الحد بمفهومه وذاته اعم منه والمنافات وقد علمت من التعريف بالضرورة
واللادوام الوصفيين ان الحكم فيهما بالضرورة بحسب الوصف واللاضرورة واللادوام بحسب
بما ثبتا ان ذلك ضرورة والعرفية العامة بلا دوام ان الوصفي ضرورة منافاة لما حكم فيهما انما
اللادوام بحسب الوصف والاربعة الصحيح المشروط بتقييد الاربعة باللادوام واللاذاتي والمشروطة
الباقية بتقييد الوقتين المطلقتين باللاضرورة الذاتية واللادوام الوصفي لعدم منافاتهما لما
حكم فيها احد الضرورة بوقت ما او حين والعرفية العامة باللاضرورة الذاتية والعرفية

او منافات

او منافات فيهما بين الدوام بحسب الوصف والمشروطة بالضرورة الذاتية لجواز
كون الشيء ضروريا بحسب الوصف والشرط غير ضروري بحسب الذات ومما ذكرنا
يظهر لك ترجيح الاحتمالات الاخر فتأمل لعلاقة هي بفتح العلاقة تستعمل في المعاني
يقال علاقة الحب والخصومة وبكسرها في الاعيان يقال علاقة السيف والسوط وعلاقة
المرأة وزوجها سواء لم يكن هناك اتصال او كان لكن لا لعلاقة فالاول كقولنا ليس البتة
ان كانت الشمس طالعة فالليل موجود والثاني ليس ان كان الانسان ناطقا فالحمار ناهق
نحو هذا الشيء اما ان يكون شجرا واما ان يكون حجرا ومثال السالبة قولنا ليس اما ان يكون زيد
في البحر واما ان لا يغرق فيجوز ان يكون البحر ماء على الماء او يكون الغرق على الفرعون والماء حق
الشافعي ومثال السالبة قولنا ليس اما ان يكون الانسان حيوانا او حجرا حتى جاز
ان يجمع الشيئان في الكذب كما في مثال السابق واما ان لا يجتمعا في الكذب والمثال كالحقيقة
دائما فمانعة الجمع بالمعنى الاعم ظاهره ان العموم بالنظر الى المعنى الاول يجوز ان
يعتبر بالنظر اليهما وكذا الحال في مانعة الخلو ههنا والضابطة في التلفظ ان لا تفيد الحقيقية
من نقيض المساوي لنقيضه فيمتنع اجتماعهما وارتفاعهما وفي مانعة الجمع ما هو اخص من
النقيض فيمتنع اجتماعهما دون ارتفاعهما وفي مانعة الخلو ما هو اعم من النقيض فيمتنع ارتفاعهما لا
اجتماعهما فتأمل في الاول ان يكون اسود وغيره مثلا وكون كاتبا وغيره
فيصدق على الاول انه في الحقيقة اما ان يكون اسود او كاتبا وفي مانعة الجمع على الاول اما
ان يكون هذا الاسود او كاتبا او لا كاتبا على الثاني وفي مانعة الخلو على الاول الثاني

في ما نقحه وبيانه في الدرس فتدبر   اختلاف القضيتين لم يقل بالايجاب والسلب لعدم
الاحتياج اليه فان الاختلاف غير ذلك من العدول والتحصيل والحصر والاهمال وغير ذلك
ليس مما يلزم لذاته من صدق كل كذب الاخرى ومن ذكره فيما ذكره تحقيقا للتناقض فانه انما
يصلح في مثل هذا الاختلاف   لا يكون موجودا بين المفردات على ما بين في التعقيد لكن
بيان الواقع وفيه نظر ذلك ولكن وجه القول ان التناقض بين المفردات انما هو [illegible]
الصدق لا بحسب المفهوم فانه خارج عنها ولكنه ربما اذا اعتبر صدقهما على شيء كانا متناقضين واذا لم يعتبر [illegible]
فيهما تحصيل وعدول واما التناقض بين القضايا فانما هو بحسب المفهوم فالمراد العدم وجود
هذا المعنى في القضايا   واما ان الكلام في تناقض القضايا فالتقييد بالقضايا [illegible]
اخراج التناقض الواقع بين المفردات لا يقال هذا التخصيص ينافي لقاعدة الفن لان البحث
ان مباحثه عامة منطقية في جميع الجزئيات لانا نقول تقسيم المباحث انما هو بالنظر الى الاعراض
التي تعرض ذلك ولا غرض يتعلق بتناقض المفردات اذ العمدة في اثبات المطالب
فيكشف الخلف وهو لا يتوقف عليه   بحيث يلزم لذاته لم يذكر الخبر فائدة التقييد بقوله لذاته
فاقول فائدته الاحتراز عما يلزم منه ذلك لكن لا لذاته بل بواسطة كقولنا زيد انسان زيد ليس
بناطق فانه يلزم منه ذلك لكن بواسطة ان كلا منهما مستلزم لنقيض الاخرى   [illegible]
ان كلا لزم بكل صدق الاخرى يمكن ان يجعل قوله وبالعكس اشارة الى تعريف الاخرى لان
تمام التعريف اي التناقض اختلاف القضيتين بحيث يلزم لذاته من كذب كل صدق الاخرى
واما اختلاف الموجبة والسالبة الكليتين كقولنا كل حيوان انسان ولا شيء من الحيوان بانسان

وبالعكس

محال في ذاته من صدق كل كذب الاخرى او السالبة [illegible] ان صدق كل منهما وجه [illegible] الكذب
الاخرى وليس صدقه في كل حيوان انسان وجه [illegible] الكذب قولنا لا شيء من الحيوان بانسان
بل بواسطة استلزامه لصدق نقيض كل حيوان انسان ولا يصح عبارة المصنف [illegible] وكذلك لم
يصح الا اخراج نحو زيد انسان زيد ليس بناطق لعينه لذاته وكان الخبر لم يتعرض لذلك لما
في بعض كتبه ان فيه وبالعكس لاخراج المتضادين فقال   كقولنا كل انسان كاتب
بالضرورة ولا شيء من الانسان بكاتب بالضرورة [illegible] احدهما [illegible]
والاخرى [illegible] تحقق الاختلاف بالكم والكيف دون الجهة [illegible] والحال في الكليتين [illegible]
ان [illegible] التناقض [illegible] في كل مادة [illegible] تحقيق هذا الامر النهاية حتى يرد
[illegible] موجود وليس بموجود كقولنا الزمان موجود [illegible] المتغير
[illegible] في باب الاسم [illegible] قولنا زيد كان عالما [illegible] وفيه نظر من وجوه الاول انه
لو كان [illegible] مفهوم اللفظ [illegible] لكون اللفظ ادواته لكان جميع الاسماء الدالة على
النسب والاضافات ادوات [illegible] لو كان لفظ كان رابطة لا ينعكس كل
[illegible] شيء [illegible] بعض [illegible] كان [illegible] العكس ولما كان [illegible]
القضية [illegible] بعض [illegible] شيئا [illegible] ان لفظ كان [illegible] المحمول [illegible]
الرابط الثالث ان لفظ هو في قولنا زيد هو عالم ضمير [illegible] زيد عبارة عنه [illegible]
اهل العربية مبتدأ [illegible] وان [illegible] ضمير الفصل [illegible]
[illegible] في مثل زيد هو عالم [illegible] ان [illegible] التأكيد [illegible]

خبر لا نعت ولا دلالة له على النسبة استلزاماً قال والذي يفهم منه الرابطة لغة العرب هي الحركات

الاعرابية الى حركة الرفع بحيث لولاه لتقدير الاخير ونااذ [illegible] عالم على سبيل التعداد لا حركة

الاعرابية لم يفهم الرابطة والاسناد وإذ [illegible] عالم بالرفع فهم منه ذلك فالرابطة هي الحركة

الاعرابية لا غير وهذا رعاية الوضع ولا ادري كيف خفي هذا على القوم فيقال لو كان الحكم بين

الموضوع والمحمول نسبتين فالقضية ثلاثية ان كان احدهما ثابتة وان احدهما [illegible] فقط فالقضية

ناقصة هذا الكلام فالدال في الكلام بالنسبة بالكل والشرطية المتصلة والمنفصلة وانما

اصطلاحية والسالبة والموجبات ظاهرة لما فيها من الحكم والاتصال والانفصال

اللزوم والعناد ونسخ الحكم ونفي الحكم في السالب فيقال على التشبيه بالموجبات في الاطراف

هذا القدر من المناسبة كاف في وجه التسمية تفريعه الذكرى غالبا فانه قد يصرح كما

في قولنا النهار موجود كلما كانت الشمس طالعة والقول بحذف الخبر في مثل هذا الكلام على النحاة

لنزاهة الدولي ان يتنبه من التعدد فانه ليس من شرط التحصيل التركيب لان الرابطة مضمنا

كونه بحيث يفهم منه الشخص كما يفهم من قولنا انا قائم وهذا كاتب مشيراً الى معين محسوس فلا يراد

انه ان اريد ان مدلول الموضوع في الذكر شخص خرج نحو هذا كاتب وانا قائم لما مر ان

اسماء الاشارة عند صاحب المفتاح ليس الماسك [illegible] وان اريد انه يصدق عليه الموضوع من الذوات

شخص دخل نحو كل انسان حيوان اذ كل فرد شخص وما يقصد منها من ان تبنى على التمثيل

في الاثبات كالنكرة في سياق النفي الواقعة في حيز النفي ونحو ذلك ما يقصد به انها تحتمل اثنين او اكثر ونحوه

ولعل المراد من النكرة في سياق النفي ما صرح به في وما ليس فيه عدد اثنين او اكثر ونحوه

بالمعصوم

وبالجملة ما يفهم منه بحسب لغة من اللغات ان الحكم على الكل او البعض سلباً او ايجاباً

فهو سور انما اعتبر في الافراد والكل لا الطبيعة اذ لو اعتبر الافراد المنتشرة لم يصدق

كلية مع ذلك التقدير لجواز ان يكون من افراد ج ليس ب وان انتشر فلا

يصدق القضية لان قولنا كل ج ب كان معدولاً من شأنه الايجاب

فيه عدولاً عن الايجاب اي التعبير عن طرفي القضية والاصل في ذلك هو الايجاب

او الوجود سابق والسلب مضاف ثم تحصيله التحصيل طرفيها وهو تحصيل

طرفيها والبسيط بالسالبة من غير اتصال التباسهما على حرف سلب ولا حرف بالنسبة

الا ان السالبة المعدولة وعدم تقييد الضرورة بالوصف او وقت فيه اشعار

بان الاطلاق امر مضاف بعدم التقييد بالنسبة الى الضرورة باقية

الباقية فلا يرد ان هذا انما يتيسر بعد وجود الموضوع الرابع انما [illegible]

في وقت ابتداء تقسيم آخر هو الضرورة الازلية لقولنا الله حي بالضرورة وليس هذا

بالضرورة الذاتية بل الموجبة الخاصة الفهم شارح المطالع بالسالبة حيث

قال ولا اسميت عرفية لان العرف يفهم هذا المعنى من السالبة او احلف حتى اذا

اطلق قيل لا شيء من النائم بمستيقظ يفهم العرف ان المستيقظ مسلوب عن النائم

ما دام نائماً فلما كان هذا المعنى العرفي نسب الى العرف واعترض عليه بان التخصيص

بالسالبة ليس بظاهر فانه كما يفهم منها يفهم من الموجبة ايضاً او اصل حرف السلب جزء

من المحمول بان يقال النائم غير مستيقظ واجيب بان فائدة التخصيص ان الموضع يفهم

المفهوم من القضية كل سالبة لا يفهم من كل موجبة مثلا كل حيوان لا دوام بالضرورة لا يفهم من
مثل قولنا لا شيء من الكاتب بمتحرك ما دام كاتبا فافهم فيكون اللادوام اشارة
الى مطلقة عامة موجبة ان ليس اللادوام هو المطلقة العامة اذ النفي او الطلق يراد به
المفهوم المطابق ليس مفهوم اللادوام هو المطابق المطلقة العامة فان لا
دوام الايجاب مفهومه الصريح رفع الدوام الايجاب واطلاق السلب نفس
ذلك الرفع بل لازمه وذلك لانا اذا قضينا بالضرورة على كل متحرك الاصابع بدوام
فابالدوام انما مفهوم لا دوام ان تحرك الاصابع لم يثبت لذوات الكاتب والاماني
جميع الاوقات واذا لم يثبت لم لذلك تحقق السلب في الجملة وهو معنى ان السلب المطلقة
وقس عليه لا دوام السلب والى هذا اشار بقوله فافهم ثمة منها مرجحة لما
قوله بغير معتبرة فانه التعبير الصحيح هو التعبد المشروط العامة بالضرورة بشرط دوام الزمان ان لها
ليس بموجود فقضيته الكتاب في الاول الزمان في ان لا امكان لجزئيات الاخصاصه
بالساويات والازمان الزمان فلا يختص بل اراد والاشياء الكائنة المتساوية وحده من
وصفات المذكوره وجب اعتبارها والا فلا اعلم ان نقيض كل شيء رفعه المراد بها
بهم الرفع حقيقة المساوي لم [illegible] ان الدوام ان يرفع كل شيء نقيضه اذ السلب
ليس رفعه الا الايجاب بل السلب رفع الايجاب فتأمل فقال نقل عنه [illegible] توجيه
انه اشاره الى ما يرد عليه من الاعتراض الى البيان لنقيض الوقتية والمنتشرة في
مباحث العكس فان المصنف صرح بان الوقتين ينعكسان مطلقة عامة فلا بد من [illegible]

نقيضها ثم

نقيضها لتم دليل المخالف فان نقيض المركبة المفهوم المردد بالنسبة بين نقيض الجزئين
والمصنف لم يتعرض لبيانها احاله الى ما سبق من بيان نقيض الضرورة والمشروطة العامة
فانه اذا كان نقيض الضرورة الذاتية الامكان الذاتي والضرورة والوصفية الامكان
في وقت يكون نقيض الضرورة الوقتية والضرورة المنتشرة المطلقتين الممكنة الوقتية
والممكنة المنتشرة انتهى كلامه ولا يخفى فساده اذ لا توقف لدليل الخلف في بيان عكس الوقتيتين
على نقيض الوقتيتين المطلقتين اذ هو على ما سبق ان نضم نقيض العكس مع الاصل
لينتج المحال وعكس الوقتيتين هو المطلقة العامة ونقيضها هو الدائمة المطلقة فقط
انه لا يتوقف فليفهم او نقول ان الشيء رفع هذا جوابه [illegible] الشيخ [illegible] ان
يكون نقيض المركبة مفهوما حقيقيا ولا [illegible] اذ ان الشيء رفع كل الجزئين [illegible] في الصدق و بجميع اجزا
فلا يصدق احدهما الا كان نقيضهما رفع احدهما لا على التعيين فقط لانه اذا لم يكن كذلك
فالكتب [illegible] رفعهما او احدهما على التعيين وكل احد [illegible] الثلاثة لا يصح ان يصلح نقيضا لها
اذ كل منها اخص من النقيض فجاز ان يجتمع الاصل على الاصل عند الكذب [illegible] صدق
ارتفاع الشيء مع الاخص [illegible] ونقيضه [illegible] كل حيوان بانسان ولا شيء من الانسان بحيوان
والشاة [illegible] وكذا ارتفاع الجزء الايجابي [illegible] ارتفاع مجموع الجزئين
السلبي ايضا واذا لم يصح ان يكون شيء من هذه الثلاثة نقيضا لها ولا جزء نقيضها تعين
الحق رفع احد الجزئين لا بعينه ان يكون نقيضها رفع احدهما لا على التعيين وهو المعنى المفهوم
المردد بين نقيضي الجزئين كما صرح به [illegible] في شرح الرسالة وكذلك يطلق على النقيض

الحاصل من التبديل ويعرف هذا بانه اخص قضية لازمة للقضية بطريق التبديل مع ابقائهما
في الكيف والصدق فلا بد فيه من كون القضية لازمة للاصل وذلك بالبرهان المشتمل على
جميع المواد وكونها اخص من تلك القضية غير لازم للاصل ويظهر ذلك بالتخلف في
هذا اجرى قوله فالموجبة انما تنعكس موجبة فلا يرد عدم جامعية التعريف او العكس بالمعنى اللغوي
غير صادق على ما ذكره وهذا هو المراد من قوله والا لزم وانما يبحث بالعكس المستوي المساوات
العكس للاصل في الكيف   بالضرورة او دائما بالضرورة ان كان الاشتراط
مع الصغرى الضرورة ان كان مع الدائمة وفيه فيما سيأتي في العاشر بحث لان
اشتراط الضرورة مع العرفية العامة ايضا منتج والمقدمة الشرطية العامة مع العرفية
انما تنتج عرفية عامة لوجوب حذف الضرورة المختصة في مثل هذا لان الاخلاطين على ما بين
في المختلطات فالصواب حذف لفظة بالضرورة فتدبر   صدق بعض
متحرك الاصابع كاتب حين هو متحرك الاصابع انما لم ينعكس هذه الدائمة الى
غير الحينية المطلقة لان اخص الدائمة هي الضرورة لا تنعكس هذه الدائمة الى اخص من
الحينية العرفية لجواز انفكاك وصف الموضوع عن وصف المحمول كقولنا
كل كاتب انسان بالضرورة مع كذب بعض الانسان كاتب ما دام انسانا
تنعكس الى واحدة منها الا المطلقة العامة اذ لم يلزم الى الخاص القضايا
المذكورة وهي الوقتية لا تنعكس الى اخص من المطلقة لصدق كل منخسف منير بالضرورة وقت
مع كذب بعض النير منخسف حين هو منير   ولا شك انه لا يلزم من صدق كل

الامكان لا صدق

بصدق

الاصل في صدق العكس وذلك لا يجوز ان لا ينتج الثالث في الامكان الى
الفعل فلا ينتج بالعكس في المثال المذكور   ولا تنعكس والبواقي تنعكس اما عدم
انعكاس التسع فلان اخصها هي الوقتية لا تنعكس لو صدق كل قمر ليس بمنخسف وقت
التربيع لا دائما وكذب عكسه اي بعض المنخسف ليس بقمر بالامكان اذ كل منخسف قمر
بالضرورة واما الصدق الاخص لم يصدق الاعم لما مر واما انعكاس البواقي فلانه
لو صدق شيء بالضرورة او دائما ج ب ليس ج بالفعل وفرضه كما ليس ب
بالفعل يصدق الى الاصل كما ليس ب ج بالفعل وكل ج ب بالضرورة او دائما
ينتج كما ليس ب بالضرورة او دائما وعكس الى بعض ب ليس ب بالفعل
هو ب اذ هو محال   وكذلك يجب حجر امتنان هو مثلا لو صدق لا شيء من
الانسان بحجر بالضرورة او دائما وجب ان يصدق ليس بعض ما ليس بحجر ليس بانسان
بالفعل حين هو ليس بحجر والا فيصدق نقيضه وهو كل ما ليس بحجر ليس بانسان دائما
ليس بحجر وينعكس بالعكس النقيض الى كل انسان حجر دائما وهو ان كذب
الاصل لا شيء من الانسان بحجر بالضرورة او دائما هف   ولا عكس للوقتيين فانه
لصدق في الفرض المذكور لا شيء من القمر بمراتب بالامكان الخاص
ليس بعض ما ليس بمركب ليس بقمر بالامكان لصدق كل ما ليس بمركب
ليس بالضرورة وهذا الذي ذكره من بيان الانعكاس وعدمه هو المراد من قول المص في
البيان البيان والنقض النقض اطال الكاتبي والقطب الرازي جزاهما الله بالقضايا

صدق كل ما ليس ب ليس ج دائما
ولا يصدق نقيضه اخص ليس كما ليس
كما ليس ج

وهو ان الى الفحص المكتسبين بالدوال المشتركة فيكون الاحكام المذكورة جارية على طريقة النظر
كما ذكره الشارح وغيره محل تامل قوله اي مركب اطلق القول على اللفظ المركب اصطلاح
اهل هذا الفن واما غيرهم فيتناول اللفظ مطلقا وهو اعم من المركب قيل في المعقول
انما هو بحسب المفهوم بالنظر الى الوجود الذهني واما بالنظر الى الوجود الخارجي فيتصادقان
او محمل مركب في الخارج لا يدل انه يتميز بين اجزائه [illegible] اشارة الى اعتبار الاجزاء
الصورية والجزئية لما يقال ان اريد بالاستلزام في القياس للقول الاخر لزوم العلم
القياس في الحصول العلم بالنتيجة لزم ان لا يصدق القياس الا على ما هو بين الانتاج وان
اريد لزوم العلم به وحصوله في حصول العلم بها لزم ان يكون الصغرى [illegible] قياس المساواة
مع ان حمل الاستلزام على المعنى الاول [illegible] فتامل قوله اي المشتمل
المركبات اي القول ليس بقيد للقياس الملفوظ والمعقول شامل للمركبات التامة
وغير [illegible] الاستلزام غير حاصل في القياس الملفوظ او لا يلزم من الملفوظ بالمقدمات
الملفوظ بالنتيجة لانا نقول القياس المسموع من حيث اللفظ ليس بقياس من حيث انه
دال على المعقول اللازم للمسموع والنتيجة لازمة للمعقول فيكون لازما خرج الاستقراء
والتمثيل ليس المراد انهما خرجان مطلقا اذ الاستقراء التام [illegible] داخل [illegible] والتمثيل
الذي علته وطبيعته [illegible] في القياس بل المراد خروج الاستقراء الناقص والتمثيل
الذي لا يفيد اليقين قال في شرح المواقف المقصد الرابع القياس وهو العمدة لان الاستقراء
لا يفيد اليقين الا اذا كان تاما [illegible] وكذا التمثيل لا يفيده الا اذا ثبت العلية [illegible]

ما شرحه

قوله القول المعقول

بلغ [illegible]

يرجع الى القياس هذا التسديد مشكور كل مشكور [illegible] وفيه تامل واعلم انه ان الاولى على المعلم ان
يتعرض لتقرير التقسيم [illegible] واما الفهم ان تلك القضايا صادقة في انفسها مع ما
يلزمها ليندرج في الحد القياس الصادق المقدمات والكاذبة منها كقياس المساواة
والمراد به ما يكون متعلق محمول الصغرى موضوعا في الكبرى وكان تخصيص التسمية للشهرة
وقياس المساواة اما قوله فاعرف ذلك مبني على ما ذهب اليه المحققون
من عدم اشتراط تكرر الحد الاوسط في القياس بنظير ذلك المناظرة في شرح المطالع و
تحقيقه ان قولنا ا مساو لب وب مساو لج يلزم لذاته ان ا مساو لج [illegible]
النتيجة الى المقدمة بحاجة اعني قولنا كل مساو لمساو ج مساو لج لزم بالذات [illegible]
مساو لج فهو كما ترى راجع الى القياسين كل منتج لذاته الاول بالنظر الى النتيجة الثاني منتج [illegible]
المقدمة الاجنبية ولهذا كلما صدقت صدقت النتيجة اللازمة ومتى كذبت كذبت
كما في النصف والثلث فهو لم يخرج مطلقا في القياس بقيد لذاته بل بالنظر الى النتيجة الثانية
ومن حصر الموصل الى التصديق في الاقسام الثلثة اعني القياس والاستقراء والتمثيل لم يرد
حصر الموصل مطلقا بل الموصل بالذات فلا يرد استدلال [illegible] بقياس المساواة
من القياس بقيد لذاته [illegible] الاستقراء والتمثيل
مع انه موصل الى التصديق هذا وقد وقع الفراغ من تسويده
هذه الحاشية المنسوبة الى الشيخ الفاضل مولانا
بدر الدين شيخ [illegible] الجوري [illegible]
١٢٧٣

مساو [illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین حمد الشاکرین والصلاة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله
اجمعین اما بعد این کتاب مشتمل است بر مقدمه و دو مقاله و خاتمه مقدمه در بیان بعضی از
شروع در این علم و آنچه در وی است و آن دو قسم است قسم اول در آنچه تعلق
بهندسه دارد هر چه قابل اشاره حسی بود اگر بهیچ وجه قسمت پذیر نبود
آن را نقطه خوانند و اگر در یک جهت قسمت پذیر بود یعنی در طول آن را خط گویند
و اگر در دو جهت قسمت پذیر بود یعنی در طول و عرض فقط نه در عمق
چنین بود آن را سطح خوانند و اگر در هر سه جهت قسمت پذیر بود آن را جسم خوانند
و خط یا مستقیم بود یا منحنی مستقیم آن بود که نقطها که بر او فرض
توان کرد محاذی یکدیگر باشند و منحنی آن بود که نه چنین باشد و سطح نیز یا مستوی
بود یا غیر مستوی مستوی آن بود که میان هر دو نقطه که بر او فرض توان کرد
اگر خط مستقیم وصل کنند آن خط از آن سطح بهیچ وجه بیرون نیفتد و غیر مستوی
آن بود که نه چنین باشد و چون خط منحنی بسطح مستوی محیط شود چنانکه
در آن سطح نقطه فرض توان کرد که خطهای مستقیم که از آن
نقطه بآن خط کشند همه برابر باشند آن سطح را دایره خوانند
و آن خط را محیط دایره خوانند و خط مستدیر نیز گویند و آن

مثلث

مستدیر نیز گویند و آن نقطه را مرکز گویند و هر یک از آن خطهای مستقیم را
نصف قطر خوانند و هر خط مستقیم که دایره را بدو پاره کند آن را وتر گویند و پاره
که از محیط باز کند آن را قوس گویند و اگر بر مرکز گذرد آن را قطر خوانند و از این شکل
آنچه گفتیم آسان شود و هر سطح که بخطی یا زیاده محیط شود آن را اشکال مسطح خوانند
پس اگر سه خط بآن محیط شود آن را مثلث دانند و اگر چهار خط بود آن را ذو اربعة
اضلاع خوانند و اگر پنج خط بآن محیط بود آن را ذو خمسة اضلاع خوانند و بر این قیاس و
هر جسم که بر او یک سطح یا زیاده محیط بود آن را اشکال مجسم خوانند پس اگر شکل مجسم چنان
بود که در میان آن نقطه فرض توان کرد که هر خط که از آن نقطه بمحیط آن جسم بر
استقامت کشند همه برابر باشند آن شکل را کره خوانند و آن سطح را محیط کره و
سطح مستدیر نیز گویند و آن نقطه را مرکز و آن خطها را انصاف اقطار و چون
سطح مستوی کره را بدو پاره کند دایره حادث شود پس اگر آن سطح بر مرکز کره گذشته
باشد آن دایره را عظیمه گویند و الا صغیره و زاویه را کنج گویند و این دو قسم
بود سطحی و مجسم مسطح آن بود که از احاطه دو خط بسطحی پیدا شود و مجسم کنج
مثلث و چهار کنج و اربعة اضلاع و پنج کنج و خمسة اضلاع پس اگر این دو خط
بر وجهی باشند که بعد از اخراج هر دو چهار زاویه متساوی حادث شوند آن را زاویه
قائمه گویند و هر یک از آن دو خط را عمود بر آن دیگر چنانکه در این شکل است و اگر
زوایا مختلف شود بزرگتر را منفرجه و خوردتر را حاده خوانند و مجسم آن بود
که از احاطه یک سطح یا زیاده بجسم پیدا شود همچو کنجهای خانه و اگر خطی بر سطحی قائم
شود چنانکه هر خطی که بر آن سطح از موضع قیام بر استقامت اخراج کنند

با خطوط برابر به قوایم محیط شود یا خط بر سطح عمود باشد و چون کسطحی بر سطحی قایم شود
چنانکه خطی بر هر دو سطح پدید آید از فصل مشترک خوانند و از فصل مشترک
هر خطی که بر یکی از ان دو سطح عمود بسازند ان عمود بر سطح دیگر بیرون نیفتد
هر یک از ان دو سطح عمود باشد بر ان دیگر و چون که دو خط با یکدیگر بر وجهی باشند
که هر نقطه که بر یکی از ان دو خط فرض کنند بعد همه از ان خط دیگر برابر باشد
ان دو خط را متوازی گویند و دو سطح نیز که بدین صفت باشند هم متوازی گویند
و چون کره بر نفس خود حرکت کند بعد از اتمام دوره هر نقطه که بر محیط ان کره فرض
کنی دایره رسم کند الا دو نقطه متقابل که ازان دو قطب کره و دو قطب حرکت
گویند و قطری که میان ایشان باشد میان دو قطب از محور گویند و ان دوایر با یکدیگر
متوازی باشند با متوازی یکی از ایشان اعظم باشد و از منطقه گویند و باقی
صغیره و این دوایر را مدارات این نقطه خوانند و دو قطب کره را دو قطب
هر یکی از این مدارات نیز گویند بلکه هر دایره که بر کره فرض کنند خواه متحرک
و خواه ساکن دو نقطه بران کره از دو طرفشان دایره که بعد هر یکی از اطراف محیط
ان دایره برابر باشد ان دو نقطه را دو قطب دایره گویند فصل دوم در بیان مجمع
علویات و طبیعیات ارباب اجسام اگر فراهم امده باشد از اجسام مختلفة الطبایع
ان را مرکب خوانند و الا بسیط گویند و ان منقسم شود بفلکی و عنصری فلکی
افلاک باشد و انچه دران است از ایشان اجرام اثیری و عالم علوی گویند
و عنصری عناصر چهارگانه باشد که ان اتش و هوا و اب و خاک است و ایشان
با انچه در ضمن ایشان است عالم سفلی و عالم کون و فساد خوانند و مرکب منقسم
شود بنا و غیر نامی و مرکب نامی ان بود که حفظ صورت نوع خود کند مثل معدنیات
و غیر معدنیات و نباتات و حیوانات و غیر نامی ان بود که چنین نباشد مثل ابر و برف
و مانند ان و حرکت فلک منقسم شود به بسیطه و از منتقل نیز گویند و مختلفه
و بسیطه ان بود که هر نقطه که بان حرکت متحرک شود که بر مرکز انتقال را در ازمنه
متساویه زوایای متساویه احداث کنند و بعبارت دیگر از محیط ان فلک در
ازمنه متساویه قسی متساویه قطع کند و مختلفه ان بود که نه چنین باشد
و بار منقسم شود بمفرده و غیر مفرده ان بود که از یک فلک صادر شود و مرکبه
ان بود که زیاده از یک فلک صادر شود و هر حرکت مفرده بسیط است و هر مختلفه
مرکبه است اما هر بسیطه مفرده نیست و هر مرکبه مختلفه فی مقالة الثانیة در بیان
احوال اجرام علوی و ان مشتمل بر چهار باب است باب اول در بیان عدد افلاک و کلی کیفیت ترتیب
ان بدانکه همه عالم یک کره است مرکزش مرکز زمین و افلاک عناصر کره های یکدیگر
در امده مانند توهای پیاز چنانکه سطح مقعر هر یکی مماس سطح محدب فلک
که در جوف او است از ان نه یکی فلک الافلاک است که محیط است بجمیع افلاک و فلک
اعظم و فلک اطلس نیز گویند و دوم فلک البروج است که جمیع ثوابت در او اند
و سوم فلک زحل است و چهارم فلک مشتری و پنجم فلک مریخ و ششم فلک
شمس و هفتم فلک زهره و هشتم فلک عطارد و نهم فلک ماه و در مشهور
ابتدای شمار افلاک از فلک قمر کنند پس فلک الافلاک را نهم گویند و بفلک قمر
منتهی میشود افلاک و در جوف و عناصر چهارگانه اند اول کره اتش است
چنانکه سطح محدب او مماس سطح مقعر فلک قمر است و دوم کره هوا چنانکه

سطح محدب آب مماس سطح مقعر کرهٔ هوا است بل سطح کرهٔ آب است و چهارم
کرهٔ خاک است و این هر دو به منزلهٔ یک کره اند چه آب بر زمین احاطهٔ تامه نکرده است
بلکه قریب به نصف از کرهٔ زمین ظاهر است چنانکه آب سطح مستدیر بعضی
مقعر هوا با این هر دو کره محیط شده است و بلندیها و پستیها اگر بر روی
زمین است او را از کرویت به حسب حس بیرون نبرد اگرچه از نسبت بر حقیقت
محسوس ... و صورت افلاک و عناصر بدین گونه است و هر دایره عظیمه
سطحی است و میان هر دو دایره جاری
با عنصری باشد ...
بیان دوایر
مشهوره از خطها
مصطلحه و قوسها
مشهوره محیط و
دایره را به نصف
نصف قسمت متساوی قسمت
کنند و قطر هر دایره را به نصف و به نصف و هر قسمی را درجه گویند
باز هر درجه را به شصت قسم متساوی بخش کنند و هر یک را دقیقه گویند
و باز هر دقیقه را به شصت قسم کنند و هر یک را ثانیه گویند و همچنین
ثانیه را ثالثه و ثالثه را رابعه تا الی غیر النهایه که حاجت افتد قسمت کنند
و هر قوسی که کمتر از نود درجه باشد باقی او را تا نود تمام آن قوس گویند

دایره و آن مشهور است منطقه فلک اعظم است و آن را معدل النهار نیز گویند
و دو قطب او را دو قطب عالم گویند یکی را که در جهت بنات النعش است قطب
شمالی گویند و دیگری را قطب جنوبی گویند و منطقه فلک ثوابت است و
منطقة البروج و فلک البروج نیز گویند و او تقاطع کند با معدل النهار
در دو نقطه که آن دو نقطه را دو نقطه اعتدال خوانند و دایره مار به اقطاب
اربعه است آن عظیمه باشد که بر چهار قطب این دو منطقه گذرد و اصغر قوسی
که در میان این دو منطقه باشد از این دایره میل کلی گویند و
دایره میل آن عظیمه باشد که بر جزوی از فلک البروج یا مرکز کوکبی و بر
قطب معدل النهار گذرد و قوسی از این دایره که میان جزو فلک البروج
و معدل النهار افتد از جانب اقرب میل اول آن جزو گویند و قوسی از این دایره
که میان مرکز کوکب و معدل النهار افتد از جانب اقرب بعد آن کوکب گویند
و دایره عرض آن عظیمه باشد که بر جزوی از فلک البروج یا بر مرکز کوکبی و بر
قطب فلک البروج گذرد و قوسی از این دایره که میان جزو از فلک البروج
و معدل النهار افتد از جانب اقرب میل ثانی آن جزو گویند و آنچه میان مرکز
کوکب و منطقة البروج افتد از جانب اقرب عرض آن کوکب گویند و دایره افق
آن عظیمه بود که یک قطب او سمت الرأس باشد و دیگر قطب او سمت القدم
و مراد به سمت الرأس نقطه‌ای است از فلک که اگر خطی از مرکز عالم بر استقامت
قامت شخصی گذرد بدان نقطه منتهی شود و مقابل او سمت القدم بود و این
دایره فلک را دو نیمه کند یکی ظاهر و دیگری و آن نیمه بود که در جانب

الرأس بود و دیگر خفی و غیر آن و این بود که بجانب سمت القدم بود و
این دایره طلوع و غروب کواکب معلوم شود و تنصیف معدل النهار کند بر
دو نقطه یکی را نقطه مشرق و مشرق اعتدال گویند و دیگری را نقطه مغرب
و مغرب اعتدال گویند و خطی که واصل باشد میان این دو نقطه را خط
خط مشرق و مغرب گویند و منطقة البروج را تنصیف کند بر دو نقطه یکی را
طالع و دیگری را غارب و سابع گویند و قوسی از این دایره که میان جزوی از
فلک البروج یا مرکز کوکب و میان نقطه مشرق افتد از جانب اقرب آن را سعة مشرق
گویند و آنچه از این دایره میان جزوی از فلک البروج یا مرکز کوکب و نقطه مغرب افتد
آن را سعه مغرب گویند و دایره نصف النهار و آن عظیمه بود که بر دو قطب
افق بود و قطب معدل النهار گذرد و افق را تنصیف کند بر دو نقطه یکی را
که بقطب شمالی نزدیکتر باشد نقطه شمال گویند و دیگری را نقطه جنوب گویند
و خط واصل میان این دو نقطه را خط نصف النهار گویند و بر دو قطب او و دو
نقطه مشرق و مغرب باشد و منطقة البروج را تنصیف کند بر دو نقطه
یکی را که فوق الارض است عاشر و وتد السماء گویند و دیگری را که تحت الارض
باشد رابع و وتد الارض گویند و نیز تنصیف کند هر یک از نصف ظاهر و نصف
خفی را از معدل النهار و قوسی از این دایره که میان قطب معدل و دایره
افق یا میان قطب افق و دایره معدل افتد از جانب اقرب آن را عرض بلد گویند
و دایره مشرق و مغرب است و دایره اول السموت نیز گویند و آن عظیمه بود
که بر دو قطب افق و بر دو قطب نصف النهار گذرد و دو قطب این دایره دو

نقطه

نقطه شمال و جنوب باشد و دایره وسط السماء و رؤیت است و آن عظیمه بود که بر دو
قطب فلک البروج و بر دو قطب افق گذرد و دو قطب او دو نقطه طالع و غارب
بود و او تنصیف کند هر یک از نصف ظاهر و نصف خفی فلک البروج را و قوسی
از این دایره که میان افق و قطب فلک البروج یا میان فلک البروج و قطب افق
افتد از جانب اقرب آن را عرض اقلیم رؤیت گویند و دایره ارتفاع است و آن
عظیمه بود که بر دو قطب افق گذرد و بنقطه مفروضه از فلک یا فوق و قطع
کند بر دو نقطه یکی از این دو نقطه را دو نقطه سمت گویند و این سبب این دایره را
دایره سمت نیز گویند و خط واصل میان این دو نقطه را خط سمت گویند
و قوسی که از این دایره میان نقطه مفروضه و افق افتد از جانب اقرب آن را
ارتفاع آن نقطه گویند اگر آن نقطه فوق الارض باشد و انحطاط آن نقطه
گویند اگر آن نقطه تحت الارض باشد و قوسی از افق که میان این دایره
و اول السموت افتد از جانب اقرب از قوس میان نقطه مفروضه گویند
و سمت ارتفاع آن نقطه نیز گویند و دوایر صغار مشهوره مدارات است
و مدارات یومی نیز گویند و آن صغار بود موازی معدل که مرتسم شوند
از حرکت نقطهای مفروضه مانند مراکز کواکب و غیر آن بحرکت معدل و هر
یکی را مدار آن نقطه گویند که از حرکت او مرتسم شده باشد و از هر مداری آنچه
فوق الافق باشد قوس النهار گویند و آنچه تحت الافق باشد قوس
اللیل او و آنچه میان دایره افق و دایره میلی که بنقطه مشرق و نقطه مغرب
گذشته باشد واقع شود از تعدیل النهار آن کوکب گویند و تفاضل میان

اگر آن تحت الارض باشد

هیئت از قوس النهار و قوس اللیل کوکب و مثال نصف دور و بعد و ضعف تعدیل النهار بوده باشد و انچه میان مرکز کوکب و افق واقع شود انرا ارتفاع کویند و تمام ان عرض است انحطاطی بود موازی فلک البروج که مرتسم شود از حرکت نقطهها در بعضی بحرکت فلک ثامن و مقنطرات دوایر اصغاری بود موازی افق و انچه فوق الافق است مقنطرات ارتفاع کویند و انچه تحت الافق باشد مقنطرات انحطاط کویند و از مقنطرات یک مقنطره که مماس سطح ارض باشد انرا افق حسی کویند و افق مذکور را افق حقیقی و بالافق حقیقی ما مانند طول بلد و تقویم کوکب و امثال ان حرکات در محلی که تقریب اقتضا کند بیان کرده شود انشاء الله باب دویم در بیان حرکات افلاک تسعه و غیر ان فلک الافلاک و فلک البروج و کیفیت حرکت تسع و ترکیب اوایل و ثوابت از این دو فلک را محیط شده است دو سطح متوازی که مرکز ایشان مرکز عالم است و در فلک نهم هیچ ستاره نیست و جمیع ثوابت در ثخن فلک هشتم کوبند و فلک نهم در قریب شبانه روزی دوره تمام کند و حرکت او از مشرق بمغرب باشد و فلک هشتم در هفتاد سال یک درجه قطع کند چنانچه در بیست و پنج هزار و دویست سال یک دوره تمام کند و حرکت او از مغرب بمشرق باشد و منطقه او چنانچه سبق ذکر یافته با معدل النهار تقاطع کند بر دو نقطه یکی از این دو نقطه که چون کوکب بحرکت خاصه از او کذرد در جانب شمال شود انرا اعتدال ربیعی کویند و اند یکی را اعتدال خریفی و غایت بعد اینها دو دائره یعنی میل کلی را باعرصاد مختلف یافته اند و

بحسب رصد ما بیست و سه درجه و سی دقیقه و هفده ثانیه است و دو نقطه را از فلک البروج که بغایت بعد است و نقطه انقلاب خوانند یکی را که در جانب شمال است نقطه انقلاب صیفی کویند و اند یکی را نقطه انقلاب شتوی پس منطقة البروج باین چهار نقطه دو نقطه اعتدال و دو نقطه انقلاب بچهار ربع منقسم شود و مدت مکث افتاب در هر ربعی فصلی باشد از فصول چهارکانه مشهوره و هر ربعی از ربع مذکور از این ارباع چهارکانه دو نقطه توهم کرده اند که ان ربع بان دو نقطه به سه قسم برابر منقسم شود پس شش دائره عرض کذرانیده اند یکی از این شش نقطه اعتدال کذشته است چهار دیکر بچهار نقطه مذکوره و لا محاله فلک البروج و سایر افلاک کلی السطوح موهومه این شش دائره و سطح دایره بقطبها با قطاب ایشان بدوازده قسم برابر منقسم شود و هر یکی از این دوازده قسم را برجی کویند و طول هر برجی سی درجه باشد و عرض صد و هشتاد درجه سه از این بروج را که ان حمل و ثور و جوزا ربیعی کویند یعنی مدت مکث افتاب در این سه برج فصل ربیعی بود و سه دیکر را که ان سرطان و اسد و سنبله است صیفی و سه دیکر را که میزان و عقرب و قوس است خریفی کویند و سه دیکر را که ان جدی و دلو و حوت است شتوی و چون کوکبی از حمل بثور و از ثور بجوزا بر این ترتیب حرکت کند کویند بر توالی بروج حرکت کرد و اکر بر خلاف این ترتیب حرکت کند کویند خلاف توالی حرکت کرد و چون بروج ابتدا از مغرب کرفته اند حرکات

عرض هم بر توالی باشد و پیدا بود که کواکب ثابته از کثرت مجمل نیست که احصا
آن ممکن نیست اما علمای این فن از انجمله یکهزار و بیست و دو ستاره را رصد کرده
و بیرون از فلک البروج متعین کرده اند و از برای تعیین و تعریف این کواکب چهل و
هشت صورت توهم کرده اند چنانچه بعضی از این کواکب بر نفس این صورت واقع
میشود یعنی بر خطوطی که این صور از آن خطوط متوهم میشود یا در میان آن خطوط و
اینها را کواکب داخل صور گویند و چون خواهند که از این کواکب خبر دهند گویند
کوکبی که بر سر فلان صورت است یا بر دست راست او یا بر پای چپ او و مانند
این قیاس و بعضی بیرون این صور واقع شوند و اینها را کواکب خارج صورت گویند
و چون از این کواکب خواهند خبر دهند گویند کوکبی که بقرب پای چپ فلان
صورت است یا بقرب دنب فلان صورت است بر این قیاس و از این صور چهل و
هشت که نسبت یافت در جانب شمال از منطقة البروج و پانزده در جانب
جنوب و دوازده بر نفس منطقة البروج و نامهای بروج دوازده گانه را
از این صورت گرفته اند سبحان الله ما اعجب امرهم [illegible] الافلاک کالحیوانات کانها [illegible]
[illegible] الصور [illegible] ذلک [illegible] السطحین [illegible] ممثل گویند مرکزش
مرکز عالم بود و منطقه اش در سطح منطقة البروج هست و دیگری را خارج مرکز
گویند و در داخل ثخن این ممثل بود مرکزش نقطه بود غیر مرکز عالم لکن منطقه
در سطح منطقة البروج بود و سطح محدب او مماس سطح محدب ممثل بود که
بر نقطه مشترک و آن را اوج گویند و مقعرش نیز مماس مقعر ممثل بود بر نقطه
مشترک و آن را حضیض گویند و لامحاله از ممثل بعد از افراز خارج مرکز

دو کره مختلف الثخن باز ماند یکی محیط بخارج مرکز و دیگری محاط خارج مرکز و
رقیق محیط از جانب اوج بود و غلیظش از جانب حضیض و رقیق و غلیظ محوی
عکس این دو کره را دو متمم گویند و [illegible] بود کره ی مجموع را گویند
ثخن فلک خارج مرکز چنانچه سطح او مماس بر سطح خارج مرکز شود [illegible] نقطه
و هیات افلاک کواکب علویه یعنی زحل و مشتری و مریخ و فلک زهره بعینها
مثل هیات فلک شمس است [illegible] تفاوت نیست [illegible] بدو چیز یکی آنکه هر یک از اینها
فلک است که او را [illegible] در ثخن فلک خارج مرکز او چنانچه آفتاب در ثخن فلک خارج مرکز
خود بی تفاوتی و آن افلاک تدویر خوانند و هر یکی از این کواکب چهارگانه در [illegible]
در تدویر چنانچه سطح تدویر بر کوکب بیک نقطه مماس شده است و دیگر آنکه
منطقه خارج مرکز این کواکب نه در سطح منطقة البروج است بلکه منطقه او
قطع میکند [illegible] بر دو نقطه متقاطر یعنی دو نقطه که بر دو طرف قطر از
اقطار فلک البروج باشند و ذکر این دو نقطه بعد از این خواهد آمد و فلک
خارج مرکز را در غیر آفتاب فلک حامل گویند و هیئت فلک قمر بعینه مثل
هیئت افلاک کواکب چهارگانه است و تفاوت نیست الا بدو چیز یکی آنکه بر
قمر فلکی که حامل در ثخن اوست آن را مایل گویند و منطقه این فلک نه در
سطح منطقة البروج است بلکه مایل است از سطح او لیکن مرکزش مرکز عالم
و با حامل در یک سطح است و با این جهت این فلک را مایل گویند دیگر آنکه قمر را
فلکی دیگر بود متوازی السطحین محیط بفلکی که حامل در ثخن اوست و
مرکزش مرکز عالم بود و منطقه اش در سطح منطقة البروج و آن را فلک

باب پنجم در بیان حرکات افلاک کواکب سیاره حرکات اثیر فلک البروج از مغرب
بمشرق است و بعضی بر عکس اما آنچه از مغرب بمشرق است از آنجمله حرکات افلاک
ممثله است که مساوی حرکت فلک ثوابت است و این حرکت جمیع اوجات حرکت
کند الا اوج قمر و اوج حامل عطارد و حرکت خارج مرکز شمس است و آن در شبانه
روزی پنجاه و نه دقیقه و هشت ثانیه باشد و حرکات افلاک حوامل است و آن
زهره را مساوی حرکت خارج مرکز شمس است و عطارد را ضعف آن و زحل را
هر شبانه روزی دو دقیقه و مشتری را چهار دقیقه و پنجاه و نه ثانیه و مریخ را
سی و یک دقیقه و بیست و هفت ثانیه و قمر را بیست و چهار درجه و بیست و دو دقیقه
پنجاه ثانیه و آنچه از مشرق بمغرب است از آنجمله حرکت مدیر عطارد است
و امثال حرکت خارج مرکز شمس است و هم حرکت جوزهر قمر است و آن در شبانه
روزی سه دقیقه و یازده ثانیه باشد و حرکت مائل قمر است و آن در شبانه روزی
یازده درجه و نه دقیقه و هفت ثانیه باشد اما تداویر چون شامل ارض
نیستند لاجرم اگر اعالی آنها بر توالی حرکت کند اسافل بر خلاف توالی حرکت کند
چنانچه در متحیره است یعنی پنج کوکب غیر شمس و قمر و اگر اعالی بر خلاف توالی
باشد اسافل بر توالی خواهد بود چنانچه در قمر است و اولی آنست که اعالی را اعتبار
کنند و حرکت تدویر قمر را در حرکت شمس نهند و باقی را در حرکات عرضی و حرکت
تدویر و از او حرکت خاصه نیز گویند قمر را در شبانه روزی سیزده درجه و سه
دقیقه و پنجاه و چهار ثانیه باشد و حرکت تداویر کواکب علویه را بعد تفاضل حرکت
خارج مرکز شمس بر حرکت حامل او باشد زهره را سی و شش دقیقه و پنجاه

جوزهر گویند و هیئة فلک عطارد از عجائبات افلاک کواکب چنانکه ...
دلیل دیگر آنکه در عطارد فلکی که حامل در ثخن اوست او را مدیر گویند مرکزش
مرکز عالم نیست و منطقه اش در سطح منطقة البروج بلکه با حامل در یک سطح
... آنکه عطارد را فلک دیگر است که مدیر در ثخن اوست بهمان طریق که حامل
در ثخن مدیر یعنی محدب ... مماس محدب مدیر بنقطه مشترکه و همچنین مقعر بمماس مقعر
و مرکزش مرکز عالم است و منطقه اش در سطح منطقة البروج است و این فلک را
ممثل عطارد گویند و لا محاله عطارد را دو اوج باشد یکی مشترک میان ممثل
و مدیر و او را اوج مدیر گویند و دیگری مشترک میان مدیر و حامل او را اوج
حامل گویند و در حضیض نیز بر این طریقه و صورت افلاک ... باشد

[illegible]

نیز لطیفه باشد باب ششم در معرفة الطول الکوکب و عرضه و [illegible]

فصل اول در معرفة الطول و العرض کواکب [illegible]

و تقویم کوکب نیز گویند و تقویم بود از منطقة البروج میان اول حمل و موضع

کوکب بر توالی بروج و موضع کوکب در طول طرف خطی بود که از مرکز عالم

بمرکز کوکب گذرد و تا فلک اعلا منتهی شود اگر کوکب را عرض نبود و الا نقطه

تقاطع دایره عرض بود که بر طرف خط مذکور گذرد و با منطقة البروج تقاطع

کند و این خط را خط تقویم گویند و حرکتی که کوکب را بحرکة این قوس را قطع

کند حرکت طول و تقویم گویند و چون هر یکی از این سیارات را افلاک متعدد

و حرکات هم متشابه گرد بر مرکز عالم نیست لاجرم حرکت تقویم سیارات مختلف

باشد مثلا شمس را دو فلک است یکی ممثل و حرکت او متشابه است گرد

مرکز خودش که مرکز عالم است دیگری فلک خارج مرکز و حرکت او گرد مرکز عالم

متشابه نیست بلکه حول مرکز خود متشابه است و قمر را چهار فلک است یکی

جوزهر و حرکت او حول مرکز عالم متشابه است دیگر مایل و حرکت او حامل

نیز گرد مرکز عالم متشابه است اگرچه قیاس اقتضا میکند که حرکت او گرد مرکز

خودش متشابه باشد اما برصد و حساب معلوم گردیده است که حرکت او نیز گرد مرکز

عالم متشابه است و این یکی از مشکلات این فن است چهارم فلک تدویر است

حرکت او حول مرکز عالم مختلف است بلکه حول مرکز خودش متشابه است و چون

از علویه و زهره را سه فلک است یکی ممثل و حرکت او حول مرکز خودش که مرکز

عالم است متشابه است دوم فلک حامل و حرکت او متشابه حول مرکز خودش

[illegible]

و نه متشابه حول مرکز عالم بلکه حول نقطه متشابه است که از مرکز حامل بجانب اوج

بمقدار بعد مرکز حامل است از مرکز عالم بر همان سمت یعنی بر خطی که بر هر دو مرکز بگذرد

و این نیز یکی از مشکلات این فن است سیم فلک تدویر است و حرکت او نیز چنین

مرکز عالم متشابه نیست بلکه حول مرکز خود متشابه است و عطارد را پنج فلک

یکی ممثل است و حرکت او متشابه است گرد مرکز خودش که مرکز عالم است دوم

فلک مدیر و حرکت او متشابه است گرد مرکز خودش نه گرد مرکز عالم سیم حامل

و حرکت او نه گرد مرکز خودش متشابه است و نه گرد مرکز عالم و نه گرد مرکز مدیر

بلکه گرد نقطه متشابه است که در منتصف ما بین مرکز عالم و مرکز مدیر است و

بعد آن نقطه از مرکز مدیر مساوی بعد مرکز حامل است از مرکز مدیر و این نیز یکی

دیگر از مشکلات این فن است و در مقعر این نقطه را که حرکت حامل گرد او

متشابه است مرکز معدل المسیر گویند چهارم فلک تدویر است و حرکت او

متشابه است گرد مرکز خودش نه گرد مرکز عالم و چون نسبت این حرکات تقویمی

بمرکز عالم مختلف بود اهل این فن بواسطه ضبط قواعد ایشان اوساط و تعدیلات

اثبات کرده اند و وسط در غیر قمر قوسی بود از ممثل محصور میان اول حمل و طرف

خط وسطی بر توالی و در قمر قوسی بود از منطقه مایل میان نقطه محاذی

اول حمل و طرف خط وسطی بر توالی و مراد بخط وسطی در قمر خطی بود که از

مرکز عالم بمرکز تدویر قمر گذرد و بمنطقه مایل منتهی شود و در شمس خطی بود

که از مرکز عالم بیرون آید موازی خطی که از مرکز خارج بمرکز شمس گذرد

و در متحیره خطی بود که از مرکز عالم بیرون آید موازی خطی که از مرکز معدل

[illegible]

تا مرکز تعدیل حاصل شود و در عطارد اوج و حضیض هر یک را اعتبار باید
کرد و در قمر باین تعدیل حاجت نباشد چه حرکت حاصل او [illegible]
و [illegible] قمر [illegible] تعدیل دیگر است که موجب آن [illegible]
موضع خطی که از مرکز عالم بمرکز تدویر گذرد [illegible] مرکز تعدیل [illegible]
و در قمر بمجرد معرفت حرکت وسط او معلوم میشود و در متحیره [illegible]
تعدیل که مسبوق [illegible] معلوم میشود اگر همین خط کوکب [illegible]
در استخراج تقویم بتعدیل دیگر حاجت نبودی چه همین خط تعیین [illegible]
[illegible] مرکز کوکب [illegible] و در حال یکی [illegible]
ذروه مرئی باشد دوم آنکه در حضیض مرئی باشد و مراد بذروه و حضیض
مرئی دو نقطه تقاطع خط مذکور است با محیط تدویر و آنکه دورتر است
از مرکز عالم ذروه مرئی گویند و آنکه نزدیکتر است حضیض مرئی و کوکب
چون بر تدویر حرکت میکند از ذروه و حضیض مرئی [illegible]
و لا محاله [illegible] خط مرکز [illegible] زاویه محیط میشود [illegible]
بسبب قرب و بعد مرکز تدویر از مرکز عالم مختلف میشود [illegible]
در اوج حامل فرض کرده اند [illegible]
هر جزوی از اجزای تدویر [illegible] استخراج کرده [illegible] تعدیل [illegible]
در او [illegible] نزدیک شدن مرکز تدویر [illegible] بمرکز عالم [illegible]
اجزای حامل استخراج کرده اند [illegible] تعدیل [illegible] کوکب [illegible]
و آنرا با تعدیل اول جمع میکنند [illegible]

الشمس [illegible] مرکز تدویر [illegible] وسط را قطع کند
حرکت وسط خوانند [illegible] شمس و متحیره سوای عطارد [illegible] مجموع [illegible]
[illegible] حرکت خارج مرکز است و در قمر [illegible] حرکت حاصل است [illegible]
[illegible] مجموع حرکت [illegible] بر خلاف توالی و در عطارد [illegible]
مجموع حرکت [illegible] بر توالی [illegible] بر خلاف توالی [illegible]
[illegible] حرکت شمس [illegible] بود [illegible]
وسطی [illegible] مادام که شمس در نصف هابط بود یعنی
از اوج بحضیض رود تعدیل را از وسط نقصان باید کرد تا تقویم حاصل
شود و مادام که در نصف صاعد بود یعنی از حضیض باوج رود تعدیل را
بر وسط باید افزود تا تقویم حاصل شود و از این شکل تصویر [illegible]
شود و در متحیره [illegible] شکل این تعدیل [illegible]
[illegible]
شود بر [illegible] نصف هابط باشد
از اوج بحضیض رود تعدیل را از وسط نقصان باید کرد و مادام که مرکز
تدویر در نصف صاعد باشد یعنی از اوج بحضیض رود بر وسط باید افزود

مرکز

قمر ماداميكه در نصف هابط الفلك بود يعنى از ذروه بحضيض رود تعديل
معدلرا از وسط نقصان ميكنند وماداميكه در نصف صاعد بود
يعنى در نصف ديگر بر وسط افزايند تا تقويم حاصل شود چه اعلى تدوير
قمر بخلاف توالى حركت كند واسفل بتوالى ودر متحيره ماداميكه كوكب در نصف
هابط بود نزديك بمركز تعديل معدلرا بر مركز معدل افزايند وماداميكه در
نصف صاعد بود از مركز معدل نقصان ميكنند تا تقويم حاصل شود چه
اعلى تدوير متحيره بتوالى حركت ميكنند واسفل بخلاف توالى وازين در شكل
آنچه گفتيم آسان شود و معنى مركز تدوير متحيره [illegible] بعد اوسط از حامل
فرض كنند و معنى بعد اوسط مراد درين موضع بيان خواهيم كرد و در بيان
زاويه كه در ميان دو خط مذكور يعنى خط تقويم و خط مركز معدل واقع
شود بحسب بعد كوكب از مركز تدوير و از ذروه او [illegible] استخراج كنند از تعديل
اول و تعديل مفرد خوانند و هر يك از زياده شدن و كم شدن زاويه [illegible]
بسبب قرب و بعد مركز تدوير [illegible] از مركز عالم بحسب هر جزوى از اجزاى حامل استخراج
كنند از اختلاف ثانى گويند و اين تعديل را معدل كنند و تعديل معدل [illegible]

مذكر

مذكر سه تقويم مستخرج كنند واين طريق مشهور تر است لكن ما در زيج جديد
طريقه اول را اختيار كرده ايم بنا بر نكته كه در عمل ظاهر ميشود بيايد دانست
كه هرگاه حركت مركز كره گرد نقطه متشابه باشد البته قطرى از اقطار آن كره
هميشه محاذى آن نقطه خواهد بود و چون حركت مركز تدوير [illegible] متحيره
گرد مركز معدل المسير متشابه است لاجرم قطرى از اقطار هر يك هميشه محاذى
مركز معدل المسير است و چون حركت مركز تدوير قمر گرد مركز عالم متشابه
بالنسبه قطرى از اقطار او هميشه محاذى مركز عالم بود اما بر صد [illegible]
معلوم كرده اند كه محاذات قطر او نسبت بنقطه ايست كه بعد او از مركز عالم
در جانب حضيض مثل بعد مركز حامل است از مركز عالم و اين نقطه را نقطه
محاذات گويند و دو طرف اين قطر را كه در متحيره محاذى مركز معدل المسير است
و در قمر محاذى نقطه محاذات آنكه از مركز عالم دورتر است ذروه وسطى
گويند و آنكه نزديكتر است حضيض وسطى و از آنچه گفتيم لازم آيد كه چون
مركز تدوير در اوج يا در حضيض باشد ذروه وسطى با ذروه مرئى متحد بود
حضيض وسطى با حضيض مرئى متحد باشند و در غير اين دو حال از هم متفرق
شوند و اين سبب از براى معرفت خاصه مرئى يعنى قوسى از منطقه تدوير
كه محصور باشد ميان ذروه مرئى و مركز كوكب بر توالى حركت تدوير كه بعد
اول و دوم را تقويم او معلوم ميكنند محتاج بتعديل ديگر ميشوند و آنچه
كه خاصه وسطى و قوسى را گويند از منطقه تدوير كه محصور باشد ميان
ذروه وسطى و مركز كوكب بر توالى حركت تدوير [illegible] كه خواهند

معلومست زیرا که حرکات تداویر چنانکه سبق ذکر یافت معلومست پس ابعاد
الذروتین را ما دام که مرکز تدویر بر نصف [illegible] خاصه وسطی
[illegible] در نصف دیگر [illegible] تا خاصه مرئی معلوم شود و این تفاضل
الذروتین تعدیل ثالث گویند و در متحیره مابین الذروتین همیشه
مابین خط وسطی و خط مرکز معدل المسیر است و از این جهت تعدیل
در متحیره بر سه نهاده نباشد چنانکه در قمر هر یک از افلاک خارج المرکز
و تداویر را بر چهار قسم کرده اند دو علوی با هم برابر و دو سفلی با هم
برابر و این اقسام را نطاقات گویند و بعضی از ایشان در قسمت اختلاف
ابعاد را اعتبار کرده اند و بعضی اختلاف سیر در مبدأ نطاق اول و سیم
بحسب سیر دو او در خارج مرکز اوج و حضیض باشد و در تدویر
ذروه و حضیض و مبدأ نطاق دوم و چهارم نزد معتبران ابعاد
دو بعد اوسط باشد بحسب مسافت و آن دو نقطه تقاطع است با دائره
[illegible] مرکز عالم [illegible] و بعد مرکز او از مرکز عالم و اما در خارج
مرکز بعید نصف قطر خارج مرکز و نزد معتبران سیر دو بعد او
باشد بحسب سیر [illegible] در خارج مرکز [illegible] خطی است که از مرکز
عالم [illegible] باشد بر خط مار به اوج و حضیض و در تدویر دو نقطه
تماس [illegible] دو خط که از مرکز عالم [illegible] و ابتدای نطاق اول
آن بود که چون کوکب از اوج [illegible] باشد
بر توالی حرکت کند و کوکب در نطاق اول و ثانی هابط بود در طول [illegible]

[illegible]

این حال بجهت [illegible] و حرکت حامل او تدویر بر توالی کند و چون باسفل تدویر
انتقال کند چنانکه پیشتر یاد کرده ایم که حرکت اسفل تدویر بر خلاف توالی
پس حرکت کوکب بتوالی بطیء [illegible] آنکه در انتقال کوکب [illegible]
فضل حرکت حامل بتوالی بر حرکت تدویر بخلاف توالی حرکت کند و هرچند
کوکب بحضیض نزدیکتر شود حرکت تدویر بخلاف توالی سریعتر شود و
فضل [illegible] کمتر شود و کوکب بطیء تر [illegible] و چون [illegible] حرکت مرکز
کوکب بتوالی است کوکب را مستقیم گویند تا بحدی که حرکت تدویر
بخلاف توالی با حرکت حامل بتوالی مقاومت کند و چند روز [illegible]
که کوکب بیک جا ایستاده است و در این حال کوکب را مقیم گویند و بعد از
این حرکت تدویر بخلاف توالی [illegible] از حرکت حامل بتوالی و کوکب بمقدار
فضل حرکت تدویر بر خلاف توالی بر حرکت حامل حرکت کند و [illegible]
کوکب را راجع گویند و بعد از این هرچند بحضیض نزدیکتر شود حرکت [illegible]
در جهت [illegible] سریعتر شود تا وقتی که کوکب بحضیض رسد و بعد از [illegible]

نا رود در استقامت سریع تر شود و باز بطی رود و مرصد و حالت اول عود
کند و از آنچه گفتیم معلوم شد که کوکب در یکدوره دو بار مقیم شود
یکی بعد از استقامت و پیش از رجعت و این موضع را اول و مقام اول
گویند و دیگری بعد از رجعت و پیش از استقامت و این موضع را مقام
ثانی گویند و ما این فصل را بذکر ابعاد ما بین المراکز و مقادیر اقطار تداویر
ختم کنیم پس گوییم که بعد خارج شمس از مرکز عالم باجزائی که نصف قطر خارج
مرکز شمس بآن اجزا شصت درجه باشد دو درجه و یک دقیقه و بیست
ثانیه است و بعد مرکز حامل قمر از مرکز عالم باجزائی که نصف قطر مائل شصت
درجه باشد ده درجه و بیست و سه دقیقه و بهمین اجزا نصف قطر تدویر
قمر پنج درجه و دوازده دقیقه است و بعد مرکز حامل از مرکز عالم زحل را
سه درجه و بیست و نه دقیقه است و مشتری را دو درجه و چهل و هفت
دقیقه است و مریخ را شش درجه و چهار دقیقه و زهره را یک درجه و دو دقیقه
اما عطارد را بعد مرکز حامل او از مرکز عالم … نسبت بآن …
که بعد مرکز حامل او از مرکز مدیر سه درجه است و همچنین بعد مرکز مدیر
از مرکز معدل المسیر و بعد مرکز معدل المسیر از مرکز عالم هریک سه درجه
… مدیر مرکز حامل را گرد مرکز خود حرکت … ازل
مرکز حامل خوانند … ابدا که مرکز حامل در دوره یکبار بر مرکز
معدل المسیر منطبق شود در این حال بعد او از مرکز عالم سه درجه شود
و یکبار مقاطر شود و در این حال بعد او از مرکز عالم نه درجه شود و در …

احوال

احوال میان سه درجه و نه درجه باشد و جمیع این مقادیر که بیان کردیم باجزائی است که
نصف قطر حامل بآن اجزا شصت درجه باشد و بهمین اجزا نصف قطر تدویر
زحل را شش درجه و پنجاه و یک دقیقه است و مشتری را یازده درجه و چهل و
هشت دقیقه است و مریخ را سی و نه درجه و چهل و سه دقیقه است و عطارد را
بیست و دو درجه و سی دقیقه است و جمیع این مقادیر که مذکور شد بحسب
رصدهاست و بعضی موافق اند با رصاد سابق و بعضی مخالف. فصل
در احوال … کواکب عارض میشود … عرض … عرض …
او و خارج مرکز او چنانچه سبق ذکر یافته همه در سطح منطقة البروج …
کواکب از منطقة البروج گاهی بشمال میل کند و گاهی بجنوب بجهت آنکه مناطق
حوامل ایشان مقاطع فلک البروج … و نقطه … دو نقطه را جوزهر
گویند و در … چون مرکز تدویر کوکب از او بگذرد شمالی شود
از منطقة البروج او را رأس گویند و آنکه دیگر را ذنب و در … تعریف
رأس و ذنب بوجه … معلوم خواهد
شد پس گوییم که رأس … عقده بود که چون کوکب از او بگذرد باوج متوجه
شود و رأس عطارد را عقده بود که چون کوکب از او بگذرد بحضیض
متوجه بود و ذنب … مقابل رأس بود و … سطح فلک اعلی
حادث شود از توهم قطع … حوامل … گویند و غایت این
میل … پنج درجه است و زحل را دو درجه و نیم و مشتری را یک درجه و نیم
مریخ یک درجه و ثلث و زهره … درجه و عطارد را … ربع درجه است
… از منطقة البروج …

و این میل در زهره و عطارد ثابت نیست و در سفلیین تا بنصف ما که فلک مایل منطبق
میشود بر سطح منطقة البروج در وقتیکه مرکز تدویر بر سفلیین بیکی
از عقد و نقطه جوزهر رسد و چون مرکز تدویر از جوزهر میگذرد
میل میکند نصف [illegible] آن نصفیکه مرکز تدویر بر اوست اما زهره را
بجانب شمال و عطارد را بجانب جنوب و این میل متزاید میشود تا انگاه
که مرکز تدویر بر منتصف ما بین العقدتین رسد و آنجا غایت میل باشد و بعد
از آن میل متناقص شود تا انگاه که فلک مایل منطبق شود بر منطقة
البروج و مرکز تدویر بر جوزهر دیگر رسد بعد از آن حالات اول عود میکند
و از آنچه گفتیم لازم می‌آید که مرکز تدویر زهره همیشه شمالی باشد
از فلک البروج و مرکز تدویر عطارد همیشه جنوبی و قدر اجزاء این
عرض [illegible] یکی نیست زیرا که منطقة مایل و حامل [illegible]
او هر دو [illegible] سطح اند و [illegible] عرض [illegible] است و [illegible] قطر
ماره بذروه و حضیض ایشان در سطح مایل نیست [illegible] علویه مگر
وقتیکه مرکز تدویر بر یکی از دو نقطه راس و ذنب باشد و چون
مرکز تدویر از راس گذرد ذروه میل بجنوب کند از سطح مایل و حضیض
میل بشمال کند از سطح مایل و این میل متزاید شود تا انگاه که مرکز
تدویر بر منتصف ما بین العقدتین رسد بعد از آن میل متناقص شود
تا وقتیکه مرکز تدویر بذنب رسد و در اینحال قطر [illegible] و باز بر سطح
مایل [illegible] و چون مرکز تدویر از ذنب گذرد ذروه میل کند [illegible] البعد الاقرب

یعنی چون مرکز تدویر از جوزهر گذرد سیر کند [illegible] تا آن نصفی که مرکز تدویر در اوست زهره را بجانب شمال و عطارد را بجانب جنوب

متناقص میشود تا انگاه که مرکز تدویر باز براس رسد و قطر تدویر باز
در سطح مایل افتد و بعد از آن حالات اول عود کند و از آنچه گفتیم لازم
آید ذروه علویه همیشه از مایل بجانب منطقة البروج باشد و حضیض
خلاف آن جانب و اما در سفلیین مگر وقتیکه مرکز تدویر بر منتصف ما بین
العقدتین باشد انجا اوج و حضیض سفلیین است و چون مرکز تدویر از راس
گذرد ذروه میل کند از سطح مایل اما زهره را بشمال و اما عطارد را بجنوب
و میل حضیض بخلاف این بود و این میل متزاید میشود تا انگاه که مرکز تدویر
بعقده رسد انجا غایت میل قطر ماره بذروه و حضیض بود بعد از آن
میل متناقص میشود تا وقتیکه مرکز تدویر بمنتصف برسد و قطر ماره بذروه
و حضیض [illegible] و باز منطبق شود بر سطح مایل و بعد از آن
باز ذروه میل کند اما زهره را بجنوب و اما عطارد را بشمال و متزاید
میشود تا در عقده دیگر بغایت رسد باز متناقص میشود تا انگاه
که مرکز تدویر باوج رسد و حالات اول عود کند و این عرض را میل ذروه
و حضیض گویند و غایت این در زحل [illegible] است و در مشتری [illegible]
و چهل و شش دقیقه [illegible] و هفت دقیقه و در زهره [illegible]
و نیم و عطارد [illegible] علویه را اعراض [illegible] ذکر کردیم عرض
دیگر نبود اما سفلیین را عرض دیگر است و آن چنانست که قطر ماره [illegible]
[illegible] که مقاطع قطر ماره بذروه و حضیض است [illegible] در سطح فلک مایل
نبود مگر وقتیکه مرکز تدویر و سفلیین بر یکی از دو نقطه [illegible]

یعنی [illegible] ذروه [illegible] سطح [illegible] بجانب شمال

[illegible] است [illegible] اما در علویه یعنی ذروه و حضیض در سفلیین

قطر ماره بذروه و حضیض [illegible] سطح مایل [illegible] دیگر

مرکز تدویر

نود و درجه و راس عطارد متأخر است از اوج او نود درجه و این همه که ذکر کرده
بحسب رصد ماست فصل در معرفت اختلاف منظر بدانکه غرض از معرفت مواضع کواکب
عرض اهل نجوم آنست که بعضی خصوص قمر را که حساب میشود بر مواضع حقیقی این
کواکب مخالف مواضع مرئی میشود هم در طول و هم در عرض و بیان آنست که خط
خارج از مرکز عالم بمرکز کوکب تقاطع میکند با خطی که از موضع ناظر بمرکز کوکب
رفته است و این زاویه تقاطع را اختلاف منظر گویند و صورتش اینست تا باشد
وارتفاع مرئی کوکب نقصان این زاویه از ارتفاع
حقیقی کمتر میشود و این وقتی است که کوکب
در سمت الراس نباشد که اگر در سمت
الراس باشد هر دو خط بر یکدیگر
منطبق میشود و هرچند که کوکب از
سمت الراس دورتر و بافق نزدیکتر باشد
بیشتر اختلاف منظر باشد و غایتش در وقتی که کوکب بر افق حسی بود و چون در دو
عرض کلی ... بموضع حقیقی کوکب و انتظار خطی بود که از مرکز عالم بمرکز کوکب
گذشته منتهی شده باشد بسطح فلک اعلی و موضع مرئی کوکب و انتظار
خطی بود که از مرکز عالم بموازات خطی که از موضع ناظر بمرکز کوکب کشند بیرون
آمده منتهی شده باشد بسطح فلک اعلی که باشد کما اینست و در او عرض بر یکدیگر
منطبق شوند و لو وقتی بود که کوکب بر وسط السماء و بعینه باشد و در اینحال کوکب را
اختلاف طول نبود و موضع مرئی کوکب در طول بعینه موضع حقیقی کوکب بود

این جهت او را طرف مسامتی گویند از سطح مائل بشمال کند و طرف مقدم را از
صباحی گویند جنوب و این میل متزاید میشود تا آنگاه که مرکز تدویر بر نصف
مابین العقدتین رسد و آنجا اوج رسد مخصوص عطارد بعد از این متناقص
میشود تا آنگاه که مرکز تدویر بذنب رسد و قطر مار بعدین در سطح مائل باید
و چون مرکز تدویر از ذنب گذرد طرف مسامتی بجنوب میل کند و طرف صباحی بشمال
و متزاید میشود تا آنگاه که در نصف مابین العقدتین رسد و بعد از آن متناقص
میشود تا مرکز تدویر بار دیگر براس رسد و قطر در سطح مائل واقع شود و بعد از آن همان
احوال عود کند و این عرض را عرض وراب و انحراف و التوا گویند و غایت این
در زهره دو درجه و نیم و عطارد در هفت درجه است و این فصل را
بذکر مواضع اوجات و جوزهرات که بحرکت فلک ثوابت متحرکند ختم کنیم پس گوئیم
در تاریخ اول محرم سال هشتصد و چهل و یکم از هجرت نبوی که تاریخ جدید ماست
موضع اوج شمس دو درجه و بیست و شش دقیقه سرطان بود و اوج
زحل در شانزده درجه و پنجاه و شش دقیقه قوس و اوج مشتری در بیست
و دو دقیقه سنبله و اوج مریخ در بیست و دو درجه و سی و یک دقیقه اسد
و اوج زهره در بیست و دو درجه و بیست و پنج دقیقه جوزا و اوج عطارد یعنی
اوج حامل او در چهار درجه و بیست و هشت دقیقه عقرب اما جوزهرات
راس زحل مقدم است بر اوج او بصد و پنجاه درجه و ذنب او موافق اوج
نود درجه و راس مشتری مقدم است بر اوج او بشصت درجه و راس مریخ
مقدم است بر اوج او بنود و چهار درجه و راس زهره مقدم است بر اوج او

بنود درجه

در طول و ابتدا از ما بین عرض میان موضع حقیقی و موضع مرئی باشد و آن را
ایضا بسبب اختلاف منظر بسا از اختلاف عرض گویند و گاه باشد که این
هر دو واقع منطبق شوند و فلک البروج و امرئی بر نقطه بیک نقطه بکشند
در ابتدا موضع مرئی کوکب در طول غیر موضع حقیقی کوکب بود در
طول و قوس از منطقة البروج میان این دایره در عرض ابتدا از اختلاف
طول گویند و عرض مرئی گاه باشد که مساوی عرض حقیقی بود و در ایضا
کوکب را اختلاف عرض نبود و گاه باشد که کمتر از عرض بود و بیشتر از این
دگر را اختلاف عرض گویند و گاه چنان اتفاق افتد که کوکب بر منطقة البروج
باشد و منطقة البروج بعینه راس گذشته باشد و در ابتدا کوکب اختلاف
عرض نبود اختلاف منظر بسبب اختلاف طول باشد فصل
الکل لکم عالم بی متشی کوکب را ... اضلاع ... نکرار ... الحال
السنکه قمر را بنیاس ... عارض میشود ... کشف
و او مقابله آفتاب کسب نور میکند و چون نگریست از آفتاب خویش ...
یک نیمه او مواجه شمس است مضی بود ... نیمه او مظلم ...
نیمه مظلم او بطرف ما بود و از ضو ... هیچ نماید و ابتدا را محاق گویند و چون
از اجتماع بگذرد ... ده درجه تقریبا از آفتاب دور شود ... الی
نصف مضی ... شود و آن را هلال گویند ... مقدار مرئی از نصف مضی
زیاده میشود تا چون بمقابله آفتاب رسد نصف مضی تمام مواجه ما شود
و آن را بدر گویند و چون از مقابله بگذرد ... از نصف مضی ...

مقدار

پس بعد مرکز تدویر از شمس سیزده درجه و ده دقیقه باشد و چون شمس نیم
سه دقیقه بتوالی حرکت کند همین مقدار مرکز تدویر نزدیکتر شود و از اوج
دورتر شود و ما بین اوج و مرکز تدویر دوازده درجه و
یازده دقیقه شود و از اینجهت حرکت حامل را بعد مضاعف گویند یعنی
بعد مرکز تدویر از مرکز شمس چون مضاعف کنند بعد مرکز تدویر
باشد از اوج و از آنچه گفتیم لازم آید مرکز تدویر قمر همیشه در اجتماع و
استقبال در اوج باشد و در تربیع شمس در حضیض بود و در دوره
دو بار باوج و دو بار بحضیض رسد و مثل این توسط اوج مدیر عطارد
باشد میان مرکز تدویر و اوج حامل او و سبیل آنست که هرگاه که مرکز تدویر
او با مرکز اوج مجتمع شود بعد از ان مرکز تدویر بحرکت حامل بمقدار ضعف
حرکت خارج مرکز شمس بتوالی حرکت کند و مدیر اوج حامل را بقدر حرکت
مرکز شمس خلاف توالی مرکز تدویر را نیز همین مقدار برگرداند پس
بعد اوج مدیر از هر یک از اوج حامل و مرکز تدویر بمقدار حرکت مرکز شمس
ماند و از آنچه گفتیم لازم آید که مرکز تدویر از ان زمان که از اوج مدیر
مفارقت کند تا باز با او معاودت کند دو بار باوج حامل و دو بار بحضیض
او رسد و از جمله احوال است که متحیره را قیاس با شمس عارض شود و آن
چنانست که بعد مرکز علویه از تدویر همیشه مثل بعد مرکز تدویر
از مرکز شمس بود همیشه لاجرم علویه در ذروه باشد در وسط استقامت
و مقابله در حضیض باشد در وسط رجوع و از این جهت بعد ما بین

برج خود شمس

برج خود شمس در مقارنه و حال آنکه در یک دقیقه مجتمع اند بیشتر باشد از
بعد ما بین ایشان در مقابله و حال آنکه شش برج در میان است چنانچه
ابعاد و اجرام بیان کرده اند که قطر تدویر مریخ از قطر مثل شمس
متمم مریخ اعظم است و چون شمس از علویه اسرع است هر کدام
مقارن شود بعد از مفارقت بتوالی پیش رود و الکوکب در صباح از جانب
مشرق ظاهر شود و کوکب را در این حال مشرقی گویند تا ان زمان که شمس
از او شصت درجه دور شود و نزد بعضی تا ان زمان که نود درجه
دور شود و بعد از ان او را مشرقی نگویند و چون شمس از جانب مغرب
بکوکب نزدیک شود و بعد میان ایشان کمتر از نود درجه ماند نزد
بعضی و کمتر از شصت ماند نزد بعضی دیگر کوکب را در این حال مغربی
گویند تا ان زمان که با شمس مقارن شود بعد از ان حالت اول عود کند
اما سفلیین مرکز تدویر ایشان همیشه مقارن مرکز شمس باشد یعنی
خط وسطی سفلیین با خط وسطی شمس همیشه مقارن باشد و سفلیین
در اوسط استقامت و رجوع همیشه با شمس مقارن باشد و چون
در وسط استقامت مقارن شوند بعد از ان در جانب مغرب ظاهر شوند
و ایشان را مغربی گویند تا ان زمان که در وسط رجوع باز مقارن شوند و بعد از
ان در جانب مشرق ظاهر شوند و ایشان را مشرقی گویند تا انگاه که در وسط
استقامت باز مقارن شوند و حالت اول عود کند ... که ...
... متحیره ... بالنجم ... اوج ...

علوم اما بزرگی بارات یا عسا... در اصطلاح هیئت زمین بر ذکر اقالیم زمین چنانچه
گفتیم کرویست واما اکثر سطح او محیط است و عمارت بر کمتر از یک ربع است
و متصل است با اقالیم از سطح او و آن را ربع مسکون خوانند و چون مرکز زمین مرکز
عالم است پس سطح دائره معدل النهار بر سطح محیط بر زمین دائره عظیمه حادث
کند و آن را خط استوا گویند و چون دائره دیگر فرض کنند که بر دو قطب خط
استوا گذرد زمین را بدین دو دائره به چهار ربع متساوی شود دو شمالی و دو جنوبی
طول هر ربعی نیمه دور و بعضی از دائره عظیمه و ربع یک ربع شمالی مسکونست اما
تمام او معمور نیست بلکه بعضی از او در جانب شمال از غایت سرما ممکن نیست
که حیوانی در او متوطن بود و دوام موضعی است که بعضش برف در آن تمام سال ...
و در او منعقد او معمور نیز موانع عمارات از کوهها و دریاها و بیشهها و بیدها
بسیار است و در میان دریاها نیز جزایر معموره و غیر معموره نیز بسیار است
و تفصیل او از کتب مسالک و ممالک معلوم میشود و در جانب جنوب از
خط استوا اندک عمارتی یافته اند اما از غایت گرمی آن را در حساب نمی آرند
و مبدأ عمارات در طول منجمان از جانب مغرب گرفته اند تا بعد شهرها از
او بعد به درجات توالی بروج باشند و بعضی هندوان از جانب مشرق
موضعی است که آن را کنگ دژ خوانند و از جانب مغرب جزیرها است که وقتی
معموره بوده و اکنون خراب است و آن را جزایر خالدات خوانند و از آنجا تا ساحل
دریای مغربی ده درجه است و منجمان بعضی مبدأ عمارات از جزایر خالدات
گرفته اند و بعضی از ساحل دریای مغربی و جمهور اهل صناعت معظم

معموره را در عرض بهفت قسم کرده اند و هر قسمی را در طول از مغرب تا مشرق
کرده اند و در عرض چنانکه در غایت درازترین روز نیم ساعت تفاوت
کند و مبدأ اقلیم اول نزد جمهور آنجا بود که درازترین روز دوازده ساعت
و نصف و ربع ساعتی بود و عرض بلد آنجا دوازده درجه و ثلث باشد
و از خط استوا تا آنجا جهت کمی عمارت داخل اقالیم نشمرده اند و بعضی
از آن داخل اقالیم دارند و مبدأ اقلیم اول خط استوا گیرند و وسط اقلیم اول
باتفاق آنجا بود که نهار اطول سیزده ساعت باشد و عرض شانزده درجه
و نصف و ثمن و مبدأ اقلیم دوم آنجا بود که نهار اطول سیزده ساعت و ربع
باشد و عرض بیست درجه و ربع و خمس و مبدأ اقلیم سیم آنجا بود که سیزده
ساعت و نصف و ربع باشد و عرض بیست و هفت درجه و نیم و مبدأ اقلیم
چهارم آنجا بود که چهارده ساعت و ربع باشد و عرض سی و سه درجه
و نصف و ثمن و مبدأ اقلیم پنجم آنجا بود که نهار اطول چهارده ساعت و نصف
و ربع باشد و عرض سی و نه درجه الا عشر درجه و مبدأ اقلیم ششم آنجا
بود که نهار پانزده ساعت و ربع باشد و عرض چهل و سه درجه و ربع
و ثمن و مبدأ اقلیم هفتم آنجا بود که نهار پانزده ساعت و نصف و ربع
باشد و عرض چهل و هفت درجه و خمس و وسطش جائی بود که نهار شانزده
ساعت باشد و عرض چهل و هشت درجه و نصف و ربع و ثمن و منتهیش
جمهور جائی باشد که نهارش شانزده ساعت و ربع باشد و عرضش پنجاه
سه درجه از آنجا تا نهایت عمارت جهت کمی عمارت داخل اقالیم نگیرند

وبعضی از اقالیم داخل او باشد و از اقلیم هفتم را خوب عمارت کنند و حکم
اقالیم بنسبت با ... زیرا که خط استوا
کرد و خط استوا ... معدل النهار
بر سمت الراس بقعه
... قطب معدل
النهار بود و دایره افق
جمله مدارات بنصف برآید و نیمه کنند
... نیمه جنوبی و بابنسبت روز
وشب همیشه مساوی بود و جملگی کواکب را طلوع و غروب بود و فلک را
بقیاس این بقاع کره منتصبه و کره مستقیمه خوانند زیرا که دور فلک در
این بقاع دولابی باشد و منطقة البروج در شبانروزی دو بار بسمت
الراس گذرد یکبار بوقت وصول اول حمل بسمت الراس یکبار بوقت
وصول اول میزان و در این دو وقت دو قطب فلک البروج بر افق باشند
و دایره مارّه باقطاب اربعه بر افق منطبق باشد و فلک البروج و معدل
النهار هر دو بر سطح افق قائم باشند و از اول حمل تا اول میزان اجزای فلک
البروج همه از جانب شمال سمت الراس گذرند و قطب شمالی فلک البروج تحت
الارض بود و قطب جنوبی فوق الارض و چون قطب جنوبی بغایت ارتفاع
رسد و آن بقدر میل کلی بود دایره مارّه باقطاب اربعه بر نصف النهار
منطبق بود و غایت دوری فلک البروج از سمت الراس در موضع سرطان

از جانب شمال هم بقدر میل کلی باشد و از اول میزان تا اول حمل اجزای فلک
البروج همه جانب جنوب سمت الراس گذرد و قطب شمالی فلک البروج فوق الارض
بود و قطب جنوبی تحت الارض و چون قطب شمالی بغایت ارتفاع رسد دایره
مارّه باقطاب اربعه بر نصف النهار منطبق شود و اول جدی بر نصف النهار
بود در موضع غایت دوری منطقة البروج از سمت الراس و در این حال ارتفاع قطب
شمالی و بعد اول جدی از سمت الراس هر یکی بقدر میل کلی بود و در این بقاع
سعة مشرق از میل کلی نگذرد و آفتاب در سالی دو بار بر سمت الراس
گذرد و آن وقت تحویل آفتاب بدو نقطه اعتدال بود و در آن دو روز
بوقت نصف النهار اشخاص را سایه نباشد و در باقی سال در یک نیمه سایه
از جانب جنوب افتد و در نیمه دیگر سایه از جانب شمال و فصول سال هشت
باشد دو تابستان و ابتدای آن بوقت رسیدن آفتاب بدو نقطه اعتدال باشد
و دو زمستان و ابتدای آن بوقت رسیدن آفتاب بدو نقطه انقلاب باشد
و دو بهار و ابتدای آن بوقت رسیدن آفتاب با واسط اسد و دلو باشد و دو خریف
و ابتدای آن بوقت رسیدن آفتاب با واسط ثور و عقرب باشد و بعضی حکما
گفته اند که اعدل بقاع بر روی زمین خط استواست و از جهت تشابه احوال
فصول گفته اند یعنی همیشه حال هوا یکی ... است چه مواضعی که بر خط
استواست مانند سودان مغرب و اسافل بر جنوب مصر و بلاد حبشه و زنج
و جنوب سرانديب همه گرمسیرهای بغایت است و اهل این بقاع سیاهان
و جعد موی باشند و از اعتدال مزاج در خلق و خلق نیک دور افتاده اند

باب [illegible] در احوال آفاق مائله [illegible] که [illegible] معدل النهار و قطب آن
در جهت راس الموضع باشد و در [illegible] کره اول اینجا حمایل باشد و مایل [illegible]
[illegible] مواضع [illegible] آفاق مائله خوانند و این پنج قسم بود اول آنکه عرض
او کمتر از میل کلی بود دوم آنکه عرض او مساوی میل کلی بود سیم آنکه عرض او
از میل کلی بیشتر بود [illegible] چهارم آنکه عرض او مساوی تمام میل
کلی بود پنجم آنکه عرض او از تمام میل کلی بیشتر باشد [illegible]
افق یک قطب معدل النهار بقدر عرض بلد فوق الارض بود [illegible]
[illegible] الارض [illegible] افق معدل النهار را تنصیف کند [illegible] آفتاب [illegible]
[illegible] نقطه اعتدال [illegible] شب [illegible] برابر است و مدارات [illegible]
تنصیف نکند بلکه [illegible] که بعد او از معدل النهار کمتر از تمام عرض
بلد شود [illegible] قطع نکند [illegible] اگر در جهت قطب ظاهر بود ابدی
الظهور بود و اگر در جهت قطب خفی بود ابدی الخفا بود و [illegible] مدارات
ابدی الظهور همچنین در [illegible] ابدی الخفا [illegible] مدار اعظم [illegible] بود [illegible]
[illegible] افق شود [illegible] که بعد او از معدل النهار [illegible] تمام عرض بلد بود
[illegible] قسمی [illegible] بزرگتر و یکی خردتر [illegible] در قطب ظاهر بود
قسم ظاهر او بزرگتر بود از قسم خفی و آنچه در جهت قطب خفی بود بر عکس
[illegible] که از هر دو جانب معدل النهار بعد شان برابر بود [illegible]
[illegible] مساوی [illegible] باشد [illegible] قسم ظاهر [illegible]
[illegible] معدل النهار [illegible] از قسم ظاهر [illegible] اگر در جهت قطب خفی باشد

اگر [illegible] جانب جهت ظاهر باشند و [illegible] افق [illegible] منقلبا
قطع کند [illegible] روزها [illegible] بود که آفتاب در اول منقلب باشد که از
جانب قطب ظاهر بود [illegible] مدارات آفتاب از معدل النهار [illegible]
[illegible] منقلب باشد و چون آفتاب از آن منقلب بگذرد [illegible] کوتاهتر [illegible]
گذشته بود تا منقلب دیگر [illegible] کوتاه ترین روزها بود [illegible]
[illegible] تا رسیدن به منقلب اول [illegible] کوکبی که بعد او از معدل
النهار در جانب قطب خفی بود [illegible] فوق الارض [illegible]
و کوکبی که بعد او از معدل النهار در جانب قطب ظاهر مثل عرض بلد باشد
[illegible] یکبار [illegible] راس [illegible] مدار [illegible] فوق الارض
بود و آنچه بعد او بیشتر از عرض بلد بود [illegible] آنکه بعد
او کمتر از عرض بلد [illegible] فوق الارض [illegible] و نقطه قطع کند
[illegible] کوکب [illegible] نقطه [illegible] باب
[illegible] در احوال آفاق مائله [illegible] قسم اول [illegible] که
از معدل النهار در جانب قطب ظاهر بقدر عرض بلد بود فلک البروج را
قطع کند [illegible] نقطه متساوی البعد از منقلب [illegible] آفتاب یکی از دو نقطه
رسد در نصف النهار [illegible] شخص را سایه نباشد و [illegible] قطب فلک
البروج [illegible] باشد و [illegible] قوس بود از فلک البروج
که میان این دو نقطه بود از جانب قطب ظاهر آفتاب از جهت راس [illegible]
جانب قطب ظاهر [illegible] و سایه اشخاص در نصف النهار در جانب قطب

خفی افتد و در قوس اول از فلك البروج از جهت راس در جانب قطب خفی
کذرد و سایه در جانب قطب ظاهر افتد و دو قطب فلك البروج را طلوع و
غروب بود اما و اسپکه قوس اول بر نصف النهار کذرد و قطب فلك البروج
که در جانب قطب ظاهر بود تحت الارض بود و قطب دیکر فلك البروج
فوق الارض بود و اما و اسپکه قوس دوم بر نصف النهار کذرد بعکس قطب
فلك البروج که در جانب قطب ظاهر بود فوق الارض باشد و قطب
دیکر تحت الارض و ارتفاع آفتاب بزیادت و نقصان متفاوت بود یکی در جانب
قطب ظاهر و ان ارتفاع بیشتر بود و دیکری در جانب قطب خفی و انک
بود اما در قسم چهارم مدار منقلبی که در جهت قطب ظاهر بود بجهت
راس کذرد و مدار دیکر منقلب بجهت قدم و ارتفاع آفتاب را یک غایت بیش بود
در طرف نقصان و در جانب زیادت نبود در هر چه رسد و سایه همیشه در جانب
قطب ظاهر بود الا انزمان که آفتاب بر منقلب ظاهر بود و در ان وقت هیچ شخص را سایه
نبود و یك قطب فلك البروج که در جانب قطب ظاهر بود ابدی الظهور بود و
در یکبار بر اماس افق شود و غروب نکند و قطب دیکر ابدی الخفا بود و در شبانروزی
یکبار بر اماس افق شود و طلوع نکند اما در قسم پنجم اغلب مدارات ارتفاع بود یکی اعلا
که بقدر تمام عرض بلد بود و میل کلی باشد و دیکری اسفل که بقدر فضل تمام
عرض بلد بر میل کلی باشد و قطب ظاهر فلك البروج را دو ارتفاع باشد یکی
اعلا که بوقت رسیدن منقلب خفی بنصف النهار و دیکری اسفل بوقت
رسیدن منقلب دیکر بنصف النهار و اما در قسم ششم مدار منقلب ظاهر

اعظم مدارات ابدی الظهور بود و مدار منقلب خفی اعظم مدارات ابدی
الخفا بود و در هر شبانروز یکبار منقلبین با افق رسند در اتصال قطب فلك البروج
بسمت راس و قطب فلك البروج خفی بسمت قدم و منطقة البروج بر افق منطبق
شود و بعد از ان یك نیمه منطقة البروج از افق بیکبار برخیزد و یك نیمه دیکر
بیکبار از افق فرو شود و ان نیمه که تحت الارض بود بتدریج طلوع کند تا تمامت
ان نصف بالای معدل النهار بر افق طلوع میکند و ان نیمه که فوق الارض
بود بتدریج غروب کند تا تمامی ان نصف که زیر معدل النهار غروب کند پس اگر قطب
ظاهر شمالی بود ان نصف که از اول جدی تا اول سرطان بود یکبار طلوع کند
و دیکر نصف دیکر که زیر معدل النهار طلوع کند و اگر قطب ظاهر جنوبی بود بعکس
این باشد یعنی ان نصف که از اول سرطان تا اول جدی بود دفعة برآید و
نصف دیکر بتدریج و در مدة یك دوره معدل النهار طلوع کند و در این افاق
روز می افزاید تا یك دوره معدل النهار تمام روز شود و انروز را شب نبود
پس شب پدید آید و می افزاید تا یك دوره معدل همه شب شود و انرا روز نبود
شود و غایت ارتفاع آفتاب بقدر ضعف میل کلی باشد و در جانب شمال این
افاق عمارت منتهی شود اما در قسم هفتم اعظم مدارات ابدی الظهور منطقة
البروج را قطع کند بر دو نقطه که میل ان دو نقطه از معدل در جهت قطب
ظاهر برابر تمام عرض بلد بود و اعظم مدارات ابدی الخفا منطقة البروج را
بر دو نقطه متساوی المیل در جهت قطب خفی قطع کند و منطقة البروج بان
چهار نقطه بچهار قوس منقسم شود یکی ابدی الظهور و در میان منقلب

قطب ظاهر بود ومدت بودن آفتاب در این قوس نهار الطول بود و دو برج
ابدی الخفا ودر منتصفش منقلب بکر بود ومدت بودن آفتاب در
این قوس لیل الطول بود و دو طرف قوس اول مماس افق شود و غروب
نکند و دو طرف قوس دوم مماس افق شود و طلوع نکند اما از دو قوس
باقی آنکه در منتصفش اول حمل بود معکوس طلوع کند یعنی آخر قوس پیش از
اولش طلوع کند بر خلاف معهود و مستوی غروب کند اگر قطب ظاهر
شمالی بود و مستوی طلوع کند و معکوس غروب کند یعنی آخر قوس پیش از
اولش غروب کند اگر قطب ظاهر جنوبی بود و آن قوس که اول میزان
منتصفش بود بعکس هذا کوس طلوع و غروب کند و در این افق منقلب
ظاهر را دو ارتفاع بود یکی اعلی و آن بقدر مجموع میل کلی و تمام عرض
بلد باشد و در جهت قطب خفی از سمت راس و دیگری اسفل و آن بقدر
فضل عرض بلد بر تمام میل کلی باشد در جهت قطب ظاهر و قطب
فلک البروج را نیز دو ارتفاع بود یکی اعلا و آن بقدر مجموع تمام عرض
بلد و تمام میل کلی باشد و دیگری اسفل و آن بقدر فضل عرض بلد
بر میل کلی باشد و قطب ظاهر فلک البروج با منقلب ظاهر در طرف
سمت راس بر نصف النهار و مطلع مسامت باشند و همچنین قطب
خفی با منقلب خفی در جهت اسافل و تصور طلوع و غروب معکوس
افقی فرض کنیم که عرضش هشتاد درجه شمالی باشد و در این عرض
دو برج ابدی الظهور باشد و آن جوزا و سرطان بود و مدت بودن آفتاب

در این دو برج نهار الطول بود و دو برج ابدی الخفا و آن قوس و جدی بود
و مدت بودن آفتاب در این دو برج لیل الطول بود و هشت برج با طلوع
و غروب بود و چهار برج که منتصف آن اول حمل بود معکوس طلوع کند
و مستوی غروب کند و چهار دیگر که منتصف آن اول میزان باشد بر عکس
یعنی مستوی طلوع کند و معکوس غروب پس در وقتی که اول سرطان بر
ارتفاع اعلی باشد در جانب جنوب آن چهل و سه درجه و نیم بود اول حمل
بر مطلع مشرق اعتدال باشد و اول حمل بر مغیب و مغرب اعتدال و قطب
ظاهر فلک البروج در جانب جنوب ما بین مغیب و مطلع اعتدال باشد
و قطب فلک البروج بر ارتفاع اسفل بود و آن چهل و شش درجه و نیم باشد
و در این وقت هیئت افلاک بر این شکل باشد و چون بحرکت اولی حرکت کند اجزاء
میزان و عقرب مستوی طلوع کنند و اجزاء حمل و ثور
مستوی غروب کنند چنانکه مطلع هر جزوی
از اجزای میزان از مطلع اعتدال دور تر
و جنوبی تر دیگر مستوی می
باشد و مغیب هر جزوی از اجزای حمل از مغیب اعتدال دور تر
شمالی تر می‌شود و از مغیب جزوی که پیش از وی غایب شده بر این ترتیب تا آخر
عقرب و ثور باسمت مشرق از جانب مغرب از جانب شمال می‌افزاید تا
چون نوبت طلوع با اول قوس رسد نوبت سمت مشرق بنقطه جنوب
رسد و اول قوس مماس نقطه جنوب شود و طلوع نکند و چون نوبت

غروب با اول جوزا رسد بمماس نقطه شمال شود و غروب نکند و وضع فلک البروج
چنان بود که نیمه ظاهر او از اول جوزا تا اول قوس در جانب مغرب بود از نقطه
شمال تا نقطه جنوب و قطب ظاهر فلک البروج بر اول جنوبی باشد از جانب مشرق
و وضع فلک بر این شکل باشد و بعد
از ان چون حرکت کند اول جوزا از نقطه شمال
بلند شود در جانب مشرق و اول
قوس از نقطه جنوب از افق فرو شود و در
اسد و قوس این تغیر که باول جوزا پیوسته
بود از افق برابر ان
که بود معکوس بعضی از برج پیش از درجه بیست نهم و درجه بیست نهم
درجه بیست هشتم تا تمام شود طلوع کند بعد از ان بهمین ترتیب اجزای حمل
نیز طلوع کند و هر جزوی از اجزای این دو برج که طلوع کند مطلع او از
نقطه شمال دورتر و بمطلع اعتدال نزدیکتر شود از مطلع جزوی که پیش از
او طلوع کرده باشد و هر جزوی که طلوع کند نظیر او از اجزای عقرب و میزان
غروب و مغیب جزوی از نقطه جنوب دورتر و بمغیب اعتدال نزدیکتر
شود از مغیب جزوی که پیش از او غروب کرده باشد تا تمامی ثور و حمل از ربعی
که میان شمال و مشرق باشد بر اید و تمامی عقرب و میزان در ربعی که میان
جنوب و مغرب باشد فرو شود و چون نوبت بطلوع اول حمل رسد از نقطه
مشرق طلوع کند اول میزان از نقطه مغرب غروب کند و در این وقت نصف
ظاهر از فلک البروج که از اول حمل بود تا اول میزان در جانب شمال بود

از مطلع اعتدال تا مغیب او و اول سرطان بر ارتفاع اسفل بود از
جانب شمال و ان سه درجه و نیم باشد و اول جدی تحت الارض بر
انحطاط اکثر بود و در جانب جنوب تا نهم سه درجه و نیم باشد و هر دو
بر نصف النهار باشند و قطب ظاهر فلک البروج بر نصف النهار
بود در جانب جنوب از سمت الراس و ارتفاع او هشتاد و شش درجه
و نیم باشد و هیئت فلک بر اینشکل باشد و بعد از ان بحرکت اولی بر قرار
گذشته جوزا و دلو معکوس بر امدن گیرد از ربعی که مابین مطلع
اعتدال و نقطه جنوب باشد و سنبله و
اسد معکوس فرو شدن گیرد در ربعی
که مابین مغیب اعتدال و نقطه شمال
باشد تا چون نوبت طلوع با اول دلو رسد
بمماس سطح جنوب شود و نوبت غروب با اول اسد رسد
بمماس شمال شود و فرو نشود و نصف ظاهر فلک البروج از اول دلو
تا اول اسد در جانب مشرق از نقطه جنوب تا نقطه شمال بود
و قطب ظاهر فلک البروج بر دایره اول سموت در جانب مغرب
و در این وقت هیئت فلک بر اینشکل باشد بعد از
ان بحرکت اولی اول اسد از نقطه شمال
بر خیزد و در جانب مشرق بلند شود و اجزای
اسد و سنبله مستوی طلوع کنند از

که میان شمال و مشرق باشد و اول دلو از نقطه جنوب از افق فرو شود
در جانب غرب آید و اول اسد در جانب دلو و چون مستوی غروب
کنند در ربعی که میان جنوب و مغرب باشد تا چون نوبت طلوع باول
میزان رسد از نقطه مشرق طلوع کند و اول حمل از نقطه مغرب
غروب کند و وضع اول از آنجا آغاز کردیم باز آید باب پنجم در خواص
موضعی که عرضش ربع دور بود و آن نود جزو بود و نقطه سوا اند
بود و در آنجا موضع قطب معدل النهار بر سمت راس بود و دایره
معدل بر افق منطبق باشد و دور فلک رحوی باشد و هر نقطه که بحسب
حرکت اولی بر موازی معدل النهار حرکت میکند نه طلوع کند و نه غروب
بلکه بر ارتفاع متساوی گرد عالم بگردد و اگر قطب شمالی بر سمت راس
بود نصف شمالی ظاهر بود نصف جنوبی خفی و اگر قطب جنوبی بر سمت
راس بود بر عکس این و طلوع و غروب نبود الا بحرکت ثانیه پس هر کوکب
که بحرکت خاصه خود از جهت شمال معدل بجهت جنوب شود یا از
جهت جنوب بجهت شمال آید طلوع کند یا غروب و چون بر معدل النها[ر]
بود بر افق بود و آفتاب در این نیمه سال که در برجهای شمالی بود در
افقی که قطب شمال بر سمت راس بود فوق الارض باشد و در نیمه دیگر
تحت الارض و در افقی که قطب جنوبی بر سمت راس بود بعکس پس
شبانروزی یکسال بود یک نیمه روز و یک نیمه شب و تقدیر آنکه
در نصفی بطی‌تر و در نصفی سریعتر باشد میان روز و شب تفاوت
باشد

باشد و آن تقریبا هفت شبانروز بود و در این افق مشرق و مغرب نبود و
در هیچ جهات نشاید که کوکب طلوع و غروب کند و نصف النهار نبود بلکه
همه جهات بغایت ارتفاع شاید که برسد و غایت ارتفاع آفتاب بقدر
میل کلی باشد باب ششم در بیان مطالع بروج مطالع قوس قوسی بود
از معدل که با قوسی از منطقة البروج طلوع کند و این قوس را مطالع
السوا و طوالع گویند و مغارب قوسی بود از معدل که با قوسی از منطقة
بروج غروب کند در خط استوا چون دایره میل که بالای افق بود منحصر
بود میان آنچه در میان دو دایره میل از معدل مطالع بود هر آنچه از
بروج در میان دو دایره میل از معدل مطالع بود هر آنچه را از بروج در
میان این دو دایره میل آید و مطالع خط استوا از مطالع فلک مستقیم
و مطالع کره منتصبه گویند و در افقهای مایله منحصر شود میان افق و خطی
که اول قوسها از بروج که بر سمت راس اعظم و از ابدی الظهور شود
در خط استوا هر ربعی که محدود بود بدو نقطه از چهار نقطه دو نقطه
اعتدال و دو نقطه انقلاب بربع طلوع کند و باز دیگر قوسهای متساوی
از فلک البروج قوسهای متساوی از معدل طلوع کنند بل هر قوسی که
کمتر از ربع بود یا بیش از نصف اگر یک طرفش احدی الاعتدالین بود مطالع
کمتر از او باشد و اگر یک طرفش احدی الانقلابین بود مطالعش بیشتر
او باشد و هر قوسی که بیشتر از ربع و کمتر از نصف بود یا بیشتر از سه
ربع بود بعکس این باشد یعنی مطالع آنکه یک طرفش احدی الاعتدالین

بود بیشتر بود و مطالع آنکه یک طرفش احدی الانقلابین باشد کمتر
بود و منطقة البروج بچهار ربع منقسم شود که نقطهای چهارگانه
بر اواسط این چهار ربع باشد و ربعی که احدی الاعتدالین بر منتصف
او باشد زیاده باشد از مطالع خودش پنج درجه و ربعی که احدی
الانقلابین بر منتصف او بود کمتر باشد از مطالع خود هم به پنج درجه
پس تفاوت میان طلوع ربعی تا طلوع ربعی ده درجه تواند بود و مطالع
هر چهار قوس که ابعاد ایشان از دو نقطه اعتدال متساوی بود مانند
ده درجه اول حمل و ده درجه اول میزان و ده درجه آخر حوت و ده
درجه آخر سنبله متساوی بود و مطالع هر برجی برابر مغارب آن
برج بود و این همه که گفتیم در خط استوا بود اما در آفاق مائله نصف
با نصف طلوع عکس اگر متحد با اعتدالین باشد و ربعی بر ربع طلوع عکس
بلکه ربعی که یک طرفش اعتدالی بود که چون کوکب بتوالی گذرد و بجانب
قطب ظاهر شود اکثر از ربع طلوع عکس بمقدار تعدیل النهار کلی
یعنی تعدیل النهار مدار منقلب و ربعی که یک طرفش اعتدال دیگر بود
با بیشتر از ربع معدل طلوع عکس هم بمقدار تعدیل النهار مذکور زیرا
مطالع نصفی که بر منتصف او اعتدال اول بود بیشتر از مطالع نصف دیگر
بود [illegible] بمثال تعدیل النهار کلی و از آنچه گفتیم حکم دو نصف متحد
بالانقلابین معلوم شد اما حکم دو نصف متحد با اعتدالین یکی بود لیکن
در یک نیمه [illegible] و در دیگر نیمه بر خلاف و لا یعنی مطالع برج حمل برابر

بود

بود با مطالع برج حوت و مطالع دو برج حمل و ثور برابر مطالع دو برج حوت
و دلو و برین قیاس پس هر دو قوس که بعد ایشان از دو نقطه اعتدال متساوی بود
مطالع ایشان برابر بود و مطالع هر برجی با مغارب نظیرش برابر نبود لیکن با مغارب
نظیرش برابر بود و مطالع هر برجی در آفاق شمالی برابر بود با مغارب آن برج
در آفاق جنوبی که عرضش برابر بود بر آن افق شمالی و مطالع جزوی از فلک
البروج قوس بود از معدل میان اول حمل و نقطه از معدل که با جزو از فلک
البروج طلوع کند بر توالی و ابتداء مطالع را از اعتدال ربیعی گیرند و بعضی
مطالع [illegible] گیرند [illegible] که در حوالی طالع
شود [illegible] درجه ممر کوکب درجه طلوع و درجه
غروب [illegible] ممر کوکب درجه باشد از فلک البروج که با کوکب بهم به نصف
النهار گذرد و چون کوکب بر احدی المنقلبین باشد یا عدیم العرض بود
کوکب [illegible] درجه ممر باشد و الا هر یکی نقطه دیگر باشد از فلک البروج
و قوس ما بینهما را اختلاف ممر گویند پس اگر درجه کوکب در نصفی بود
که از منقلب ظاهر است تا منقلب خفی پیش از کوکب بنصف النهار رسد
اگر عرض کوکب در جانب قطب ظاهر بود و بعد از کوکب بنصف النهار رسد
اگر عرضش در جانب قطب خفی باشد و اگر درجه کوکب در نصف دیگر
بود بعکس این باشد یعنی بعد از کوکب بنصف النهار رسد اگر عرض کوکب
در جانب قطب ظاهر بود و پیش از کوکب بنصف النهار رسد اگر عرضش
در جانب دیگر بود و درجه طلوع درجه [illegible] گویند از فلک البروج که با

کوکب هم طلوع کند و در درجه غروب در درجه او غروب کند و اگر کوکب را عرض
کند و حکم درجه طلوع و غروب در ساعات واجبه حکم درجه ممر باشد
در مقابل و تقادم غیر خط استوا در افقی که عرض بلد زیاده از میل کلی
باشد کوکب پیش از درجه اش طلوع و بعد از درجه اش غروب کند اگر عرض
کوکب در جهت قطب ظاهر باشد و بعکس اگر عرض کوکب در جانب قطب
خفی باشد یعنی بعد از درجه طلوع کند و پیش از درجه غروب کند و در
افقی که عرضش مساوی میل کلی باشد حکم طلوع و غروب همین است
اگر کوکب در اعتدال باشد که چون از او گذرد در جانب قطب خفی شود
با درجه اش طلوع کند و اگر در اعتدال دیگر باشد با درجه اش با هم
غروب کند اما اگر خارج منطقة البروج بدو نقطه که بعد هر یک از اعتدال
... گذرد در جانب قطب خفی شود چون کمتر باشد از میل
کلی و قطعه مختلف منقسم شود یکی صغری و در منتصف اعتدال مذکور
بود و دیگر عظمی در منتصف اعتدال دیگر بود پس اگر درجه کوکب احدی
النقطتین بود کوکب با درجه اش هم طلوع کند و اگر درجه کوکب یکی از
درجات قطعه صغری باشد بعد از درجه اش طلوع کند اگر عرض کوکب
در جانب قطب ظاهر بوده باشد و پیش از درجه اش طلوع کند اگر عرض
در جانب قطب خفی باشد و اگر درجه کوکب یکی از درجات قطعه عظمی
باشد حکم بعکس این بود یعنی کوکب پیش از درجه اش طلوع کند اگر عرض در
جانب قطب ظاهر بود و بعد از درجه اش طلوع کند اگر عرض در جانب

خفی

قطب خفی باشد و نیز منطقة البروج بدو نقطه دیگر که نظیر اند بدو نقطه مذکوره
باشند دو قطعه مختلف منقسم شود و قطعه صغری نظیر قطعه صغرای
مذکور و قطعه عظمی نظیر قطعه عظمی مذکور بود پس اگر درجه کوکب
یکی ازاین دو نقطه باشد کوکب با درجه اش غروب کند و اگر یکی
از درجات صغری باشد کوکب پیش از درجه اش غروب کند اگر عرض در
جانب قطب ظاهر بوده و بعد از درجه اش غروب کند اگر عرض در جانب
قطب خفی باشد و اگر درجه کوکب یکی از درجات قطعه عظمی باشد حکم
بعکس این بود یعنی کوکب بعد از درجه اش غروب کند اگر عرض کوکب
در جانب قطب ظاهر باشد و پیش از درجه اش غروب کند اگر عرض در جانب
قطب خفی باشد و باید دانست که چون کوکب در درجه طلوع او در نصفی
بود که میان شمس و نظیر جزو اوست آن کوکب در شب طلوع کند و اگر در
نصف دیگر بود در روز طلوع کند و در درجه غروب کوکب اگر در نصف اول
باشد شب غروب کند و اگر در نصف دیگر باشد در روز غروب کند
باب ششم در شناختن صبح و شفق صبح روشنائی است که در جانب مشرق
پیش از طلوع آفتاب پیدا شود و شفق روشنائی است که بعد از غروب
آفتاب در جانب مغرب باقی ماند و صبح و شفق بشکل متشابه اند و صبح
متفاوت چه در اول ظهور صبح روشنائی بغایت ضعیف و طولانی
نماید و از اصبح کاذب میگویند و بعد از آن روشنائی در افق پهن منتشر
از اصبح صادق گویند و بعد از آن سرخی ظاهر گردد تا وقت طلوع آفتاب طلوع

کند و شفق مغربی کبرا انست چه بعد از غروب افتاب در افق غربی سرخی ظاهر
شود و بعد از ان بیاض عریض بعد از ان بیاض باریک طولانی تا انکاه که گم
شود کرد و بتجربه و امتحان معلوم شده است که در ابتدا صبح و انتها
شفق انحطاط افتاب هجده درجه باشد بر افقی که عرضش چهل و یک
درجه و نیم باشد و هنگام که افتاب بر منقلب ظاهر باشد اثر شفق باول
صبح متصل شود یعنی که انحطاط افتاب در این عرض در این وقت از هجده
درجه کمتر بود و بر افقی که عرضش زیاده از […] باشد شفق
بنهایت تا […] بصبح پیدا شود […] تاریخ سال و ماه
و احوال ان از شمار روز و ساعات چون از همه اجرام سماوی افتاب و ماه
ظاهرتر است گردش سال را بدوران افتاب نهاده اند و مدت یکدوره
افتاب را یعنی از هنگام مفارقت او از نقطه چون اول حمل مثلا تا وقت
معاودت او بان نقطه یکسال اعتبار کرده اند و گردش ماه بر دوره ماه
نهاده اند یعنی از هنگام مفارقت او از وضع معین با افتاب چون اجتماع
یا هلال تا بوقت معاودت او بهمان وضع یکماه اعتبار کرده اند و چون
دوازده دوره ماه نزدیک است بیکدوره افتاب بعضی دوازده دوره
ماه را یکسال گرفته اند و این سال را سال قمری گویند و ان دیگرا
سال شمسی و چون سی دوره ماه نزدیک است بسی سیر افتاب در یک برج
بعضی مدت سیر افتاب را در یک برج یکماه اعتبار کرده اند و انرا ماه
شمسی خوانده اند و هر یک را ماه قمری پس هر یک از سال و ماه شمسی

باشد و قمری و شبانروز دو نوع است یکی حقیقی و ان نزد منجمان گاه
ماه و مغربیه یعنی از نیم روز است تا نیم روز دیگر و نزد منجمان خطای
و ابو قمر از نیم شب است تا نیم شب دیگر و بهر دو اصطلاح مقدار شبانروز
بسبب اختلاف افق مختلف نشود چه ان بمقدار یک دوره معدل
با مطالع […] قوس که افتاب بسیر خاصه خود قطع کرده است
از نیم روز تا نیم روز دیگر یا از نیم شب تا نیم شب دیگر و نزد عرب و
اهل شرع از اول شب است تا اول شب دیگر و نزد بعضی دیگر
اول روز تا اول روز دیگر و بر این دو اصطلاح مقدار شبانروز
روز بروز هر اینه چیزی دیگر میشود و این اختلاف شبانروز عربی
بسبب اختلاف مطالع است در مغارب است و چون شبانروز
حقیقی اطلاق کنند مراد مصطلح منجمان باشد و دوم شبانروز
وسطی و ان مقدار یکدوره فلک الاعظم است با سیر وسط شمس
که ان پنجاه و نه دقیقه و هشت ثانیه و بیست ثالثه باشد و چون
مطالع قوسی که افتاب بسیر خاصه خود قطع میکند مختلف است
از دو جهت یکی انکه سیر افتاب گاه سریع میباشد و گاه بطی
چنانکه معلوم شد پس قوسیکه افتاب بسیر خاصه خود قطع کند
گاه زیاده از وسط میباشد و گاه کمتر دوم انکه بر تقدیری که
افتاب بسرعت و بطو مطالع مختلف نشدی و دایم قوسها
متساوی قطع کردی مطالع این قوسها چنانچه پیشتر معلوم شده

مساوی نمی بود پس بدین سبب مقدار شبانروزی حقیقی و شبانروزی
وسطی مخالف می شود چنانچه گاه شبانروز حقیقی زیاده از شبانروز
وسطی می شود و گاه بعکس و این تفاوت را تعدیل الایام گویند و ان
در یکروز و دو روز محسوس نشود اما چون مدت بسیار شود ... شود
شود و روز نزد منجمان اهل فارس و روم از طلوع مرکز افتاب تا غروب
او و نزد اهل شرع از طلوع صبح صادق تا غروب ... و شمس ... روز
معلوم شد ... اصطلاح شب ... اصطلاح معلوم شود
ابتدا روز ... بر ... از ... شبانروز
را ... وسطی ... بیست و چهار قسم متساوی کنند و انرا ساعات
مستویه ... کویند و اقسام ... را ساعات وسطی و
اقسام حقیقی را ساعات حقیقی کویند ... از هر یک از شب و روز را
... دوازده قسم متساوی کنند ... ساعات معوجه ... کویند و اول
سال ... در ان سال ... شد ... ظهور ملتی
یا دولتی ... امثال ... تا ضبط اوقات
حوادث دیگر ... کنند بان نسبت کنند و انرا تاریخ خوانند
و ان بحسب اصطلاح هر قومی ... باشد و انچه مشهور است تاریخ
هجری است و تاریخ فرس و تاریخ روم و تاریخ ملکی اما تاریخ هجری اول ان
اول محرم ان سال بوده است که حضرت پیغمبر ... از مکه بمدینه هجرت
کرده است و اهل شرع ماههای این تاریخ را ... هلال ... دیدن

هلال

جدول ... کبایس

[illegible]	[illegible]	[illegible]
ا	[illegible]	
ب	[illegible]	کبیسه
ج	[illegible]	
د	[illegible]	
ه	[illegible]	کبیسه
و	[illegible]	
ز	[illegible]	کبیسه
ح	[illegible]	
ط	[illegible]	
ی	[illegible]	کبیسه
یا	[illegible]	
یب	[illegible]	
یج	[illegible]	کبیسه
ید	[illegible]	
یه	[illegible]	
یو	[illegible]	کبیسه
یز	[illegible]	
یح	[illegible]	کبیسه
یط	[illegible]	
ک	[illegible]	
کا	[illegible]	کبیسه
کب	[illegible]	
کج	[illegible]	
کد	[illegible]	کبیسه
که	[illegible]	
کو	[illegible]	کبیسه
کز	[illegible]	
کح	[illegible]	
کط	[illegible]	کبیسه
ل	[illegible]	

[illegible]	ل	کط	ل	کط	ل	کط	ل	کط	ل	کط	ل	کط
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

هلال بباز کیرند و ان هرکز از سی روز زیاده نباشد و از بیست و نه کم نبود
و تا جمله استوالی می بود ... ماه شوال بیست و نه
بیست و نه ... دوازده ماه را سال کیرند و اسامی ماههای
ایشان از غایت شهرت مستغنی است از بیان و منجمان محرم را سی روز
کیرند و صفر را بیست و نه روز و هم چنین یکماه را سی روز و یکماه را بیست و نه
روز تا اخر سال و در هر سی سال یازده بار ذی الحجه را سی روز کیرند
و ان در سال دوم و پنجم و هفتم و دهم و سیزدهم و شانزدهم و هجدهم
و بیست و یکم و بیست و چهارم و بیست و ششم و بیست و نهم باشد و این
یازده سال سالهای کبیسه شد و در لفظ بهزیجوح کاوطح جمع اند
و بعضی بجای پانزدهم شانزدهم را کبیسه دارند پس ترتیب لفظ
بهزیجوح کاو وطح باشد اما تاریخ فرس اول او اول سال جلوس
یزدجرد شهریار است و هر سیصد و شصت و پنج روز را یکی
سال کیرند و ماهها را سی روز کیرند و پنج روز زیادتی را بعضی
اخر ابانماه کیرند و بعضی در اخر سال و نام ماههای ایشان اینست
فروردینماه اردی بهشت ماه خردادماه تیرماه
شهریورماه مهرماه ابانماه اذرماه دیماه بهمن ماه اسفندارمذ ماه
اما تاریخ رومی مبدا او بعد از وفات اسکندر بن فیلقوس رومی
بوده است بدوازده سال شمسی و هر سیصد و شصت و پنج
روز و ربعی با ... زیاده و نقصان سال کیرند و ماههای ایشان

دولتره باشد ازانجمله هفت ماه را هر ماهی راسی و یکروز شمرند و
چهار ماه دیگر را هر ماهی سی روز و یکماه را بیست و هشت روز
شمرند و هر چهار سال یکبار آنماه را بسبب اجتماع ارباع مذکوره
سی و روز شمرند و آن سال را سال کبیسه گیرند و تفصیل ماهها و
عدد روزها این است تشرین اول لا تشرین آخر ل کانون الاول لا
کانون الآخر لا شباط کح آذار لا نیسان ل ایار لا حزیران ل
تموز لا آب لا ایلول ل اما قدم تاریخ ملکی مبدا آن روز جمعه دهم رمضان سنه
احدی و سبعین و اربعمائه هجری و هر سیصد و شصت و پنج روز
شد یک سال گیرند و اول سال روزی بود که در نصف النهار
آنروز آفتاب بحمل آمده باشد و هم چنین ماهها را از نزول آفتاب
بهر برجی گیرند و بعضی ماهها را سی سی گیرند تا عدد ایام روز
اوراق تفاوت هم مختلف شود و اسامی ماههای این تاریخ بعینه
اسامی ماههای فرس باشد الا آنکه این ماهها را جلالی مقید کنند
و آنرا بعد تیر پنج روز زیاده را در آخر سال گیرند و بهر چهار
سال یا پنج سال یکروز زیاده کنند تا از پنج روز شش روز شود
بدانکه قسم دیگر بباب ظل و انچه تعلق بان دارد مقیاس ظل عمودی باشد
قائم بر سطح افق و سطح دایره ارتفاع نیز از جانب نیر بعمود مقیاس
موازی افق باشد و در سطح دایره ارتفاع بود و از سطحی که قائم
شده باشد در جانبی طرفی که نیر از ان سطح در انجانب بود و ظل

تاریخ عام

خطی بود

خطی بود مستقیم در سطحی که مقیاس بر او قائم باشد میان قاعده مقیاس
و طرف خط شعاعی که بر سر مقیاس گذرد و اگر مقیاس موازی افق
باشد از اظلال اول و ظل معکوس خوانند و اگر قائم بر سطح افق باشد
از اظلال دوم و ظل مستوی خوانند و خطیکه واصل باشد میان سر
مقیاس و سر ظل آنرا قطر ظل خوانند و اول که نیر از افق طلوع
کند ظل اول منعدم باشد و بعد از ان حادث شود و نیز ابتدا ارتفاع
می افزاید تا اگر بغایت رسد ظل اول نامتناهی باشد و ظل ثانی
بر عکس این باشد یعنی چون نیر بر افق باشد ظل دوم نامتناهی باشد
و نیز ابتداء ارتفاع متناقص شود تا چون نیر بسمت الراس رسد ظل دوم
منعدم شود و تقدیر ظل با جزای مقیاس کنند و مقیاس ظل اول را
بشصت جزو منقسم کنند و آنرا ستینی گویند و مقیاس ظل دوم را
گاه بدوازده قسم کنند و آنرا اصابع گویند و گاه بهفت قسم کنند
و آنرا اقدام گویند و چون ظل دوم منعدم شود بغایت کوتاهی رسد
آنرا فی زوال گویند اول وقت ظهر باشد و اول وقت عصر نزد شافعی
و صاحبین آنگاه بود که ظل حادث زیاده شود بر فی زوال بقدر قامت
مقیاس و ضعف قامت مقیاس نزد ابوحنیفه باب دوم در معرفت
خط نصف النهار و سمت قبله زمین را هموار کنند بر وجهی که اگر آبرا
بر او ریزند از همه جانب برابر سیلان کند و بر آنجا نشوند زمین الی
سازند مثلث متساوی الساقین و بر منتصف قاعده او نشانی کنند

تعریف

وان راس مثلث شاقولی دراو بزند و سطح زمین را چنان سازند
که مثلث را بهر طرف که گردانند شاقول بران نشان اید پس دایره
بر زمین رسم کنند و بر مرکز دایره مقیاس ظل نصب کنند و طریق
اسهل انست که مقیاس مخروطی مستدیر قایم سازند و بر مرکز دایره
مذکوره دایره رسم کنند مساوی قاعده مقیاس و مقیاس را چنان
رسم کنند که قاعده مقیاس بر این دایره تمام منطبق شود و مدخل و مخرج
ظل را از ابتدای دایره نشان کنند و قوسی را که میان هر دو نشان است
تنصیف کنند و از مرکز بمنتصف خطی اخراج کنند تا خط خط نصف
النهار باشد و چون خط دیگر بران عمود سازند خط اعتدال باشد
لاجرم دایره مذکور باین دو خط بچهار ربع منقسم شود هر ربعی را از
این دایره نود قسم متساوی بکنند و این دایره را دایره هندیه گویند
و صورتش اینست و اما جهت معرفت سمت قبله و ان نقطه تقاطع
باشد میان افق بلد و معظمه که بسمت الراس مکه گذرد و خطیکه از
مرکز افق باین نقطه گذرد خط سمت قبله بود گوییم اگر بلد با مکه موافق
بود در طول سمت قبله نقطه جنوب باشد اگر عرض بلد زیاده از
مکه باشد والا نقطه شمال بود و اگر در طول موافق نباشد تفاوت
مابین الطولین را هر پانزده درجه را ساعتی گیریم و انچه کم از پانزده
درجه باشد هر درجه را چهار دقیقه ساعت گیریم و انچه بر اید
از ساعات و دقایق نگاه داریم انگاه روزی را رصد کنیم که افتاب در

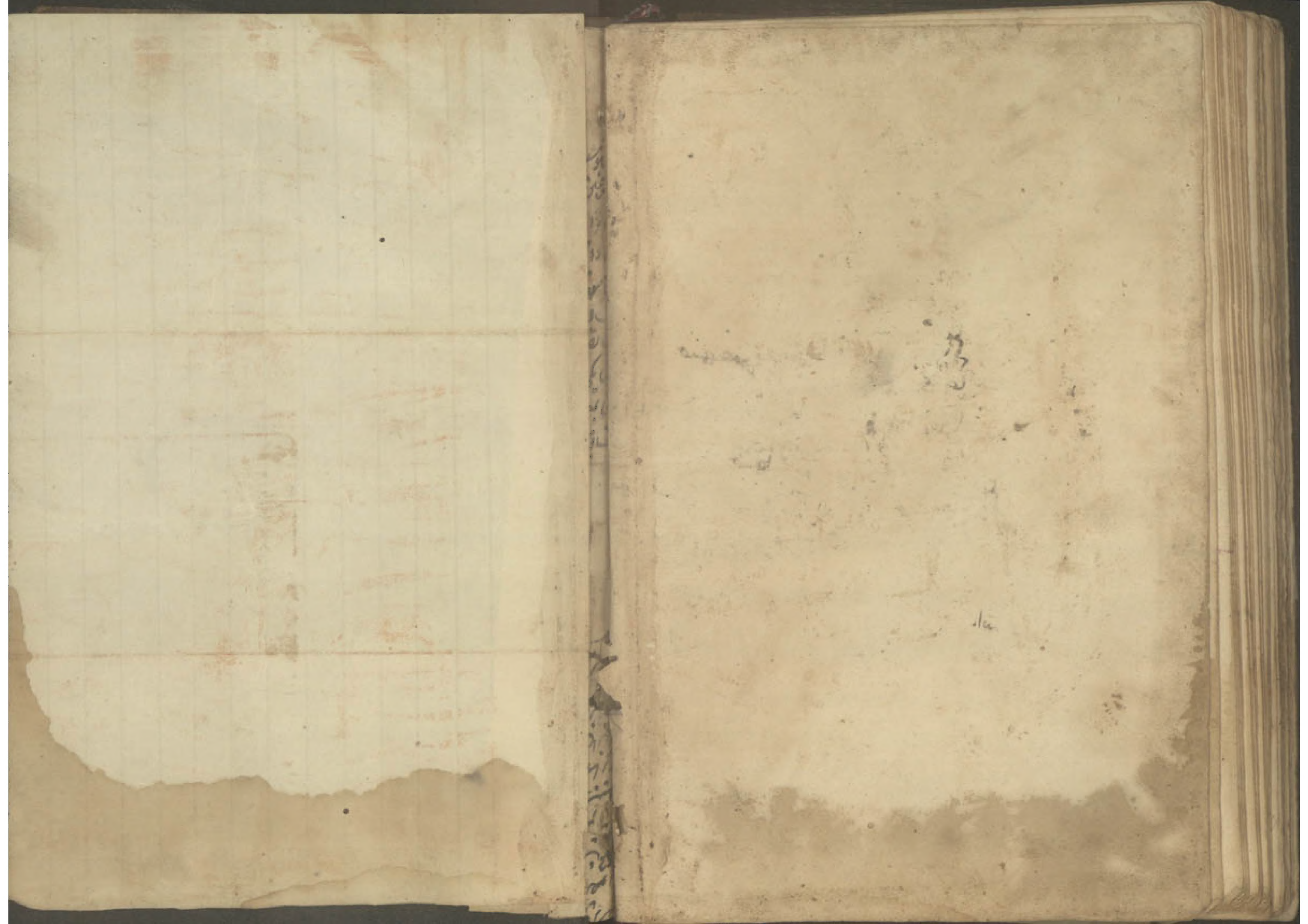
خط اعتدال
قبله

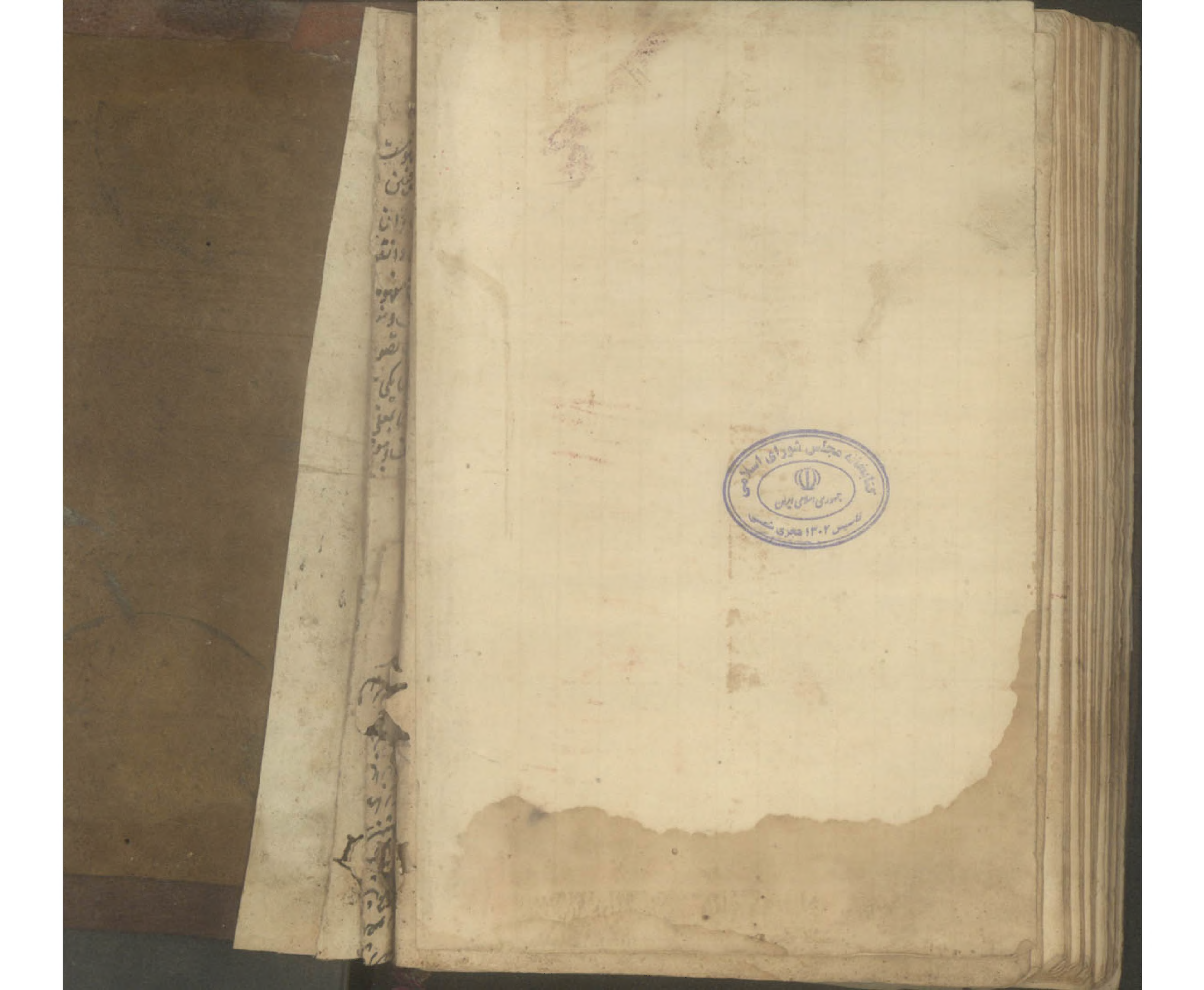
انروز

انروز بدرجه هشتم جوزا یا درجه بیست و سیم سرطان تحویل کند پس
در انروز چون از نیم روز بمقدار ساعات و دقایق که نگاه داشته ایم
بگذرد ظل مقیاس خط سمت قبله بود اگر طول بلد بیش از طول مکه
باشد والا پیش از نیم روز بمقدار ساعات و دقایق مذکور ظل مقیاس
خط سمت قبله بود و قبله بر خلاف جهت ظل بود خاتمة در معرفت
ابعاد و اجرام برصد و حساب معلوم کرده اند که دور زمین یعنی
محیط عظیمه که بر زمین فرض کنند هشت هزار فرسخ است و هر
فرسخی سه میل و هر میلی سه هزار گز و هر گزی بیست و چهار اصبع و هر
اصبع بمقدار عرض شش جو معتدل و عرض هر جوی بمقدار شش تار موی
یال اسب و قطر زمین دو هزار و چهارصد و چهل و پنج فرسخ است
و مساحت روی زمین بیست هزار بار هزار و سیصد و شصت و
سه هزار و ششصد و شش فرسخ است و مساحت مقدار معموره
از روی زمین چهار هزار بار هزار و ششصد و هفتاد و شش
هزار و هفتصد و چهل فرسخ است و بعد مقعر فلک قمر از مرکز
عالم چهل و یک هزار و هفتصد و سی و شش فرسخ است و بعد
محدب فلک قمر که مقعر فلک عطارد باشد از مرکز عالم هشتاد و
هزار و هفتصد و سه فرسخ و بعد محدب فلک عطارد که مقعر
فلک زهره باشد دویست و هفتاد و پنج هزار و سیصد و هفتاد و
فرسخ و بعد محدب فلک زهره که مقعر فلک شمس باشد هزار و

و این وجه مخصوص است بمکه [illegible] مخالف [illegible] واقع شده در طول [illegible] از اقسام [illegible] تمام است [illegible] طریقه استخراج سمت قبله است [illegible] ظل در زمین بودن شمس بسمت الراس [illegible] است [illegible] سلیم است [illegible] ۱۲۶۷ هجری

بار هزار و هشصد و چهل و هشت هزار و هشتصد و هشتاد و
فرسخ است و بعد محدب فلك شمس كه مقعر فلك مريخ است دو هزار
بار هزار و بيست و هفت هزار و نهصد و سى و چهار فرسخست و
بعد محدب فلك مريخ كه مقعر فلك مشترى باشد چهارده هزار
بار هزار و هفتصد و هفتاد و دو فرسخست و بعد محدب فلك
مشترى كه مقعر فلك زحل است بيست و سه هزار بار هزار و نهصد
نود و يكهزار و دويست و پانزده فرسخ است و بعد محدب فلك
زحل كه مقعر فلك ثوابت است [illegible] هزار بار هزار و پانصد و
نه هزار و صد و هفتاد و هشت فرسخ است و بعد محدب فلك
ثوابت كه مقعر فلك اعظم است سى و سه هزار بار هزار و
پانصد و بيست و چهار هزار و ششصد و نه فرسخ است و بعد
محدب فلك اعظم را بجز خداى كسى نداند و هم چنين معلوم
كرده اند كه قطر افتاب هفده هزار و پانصد و سى و هشت فرسخ است
و جرم ان سيصد و بيست و شش برابر زمين است و قطر قمر
هفتصد و سى و يك فرسخ است و جرم ان سدس سبع جرم زمين
و قطر زحل چهارده هزار و چهارصد و سى و پنج فرسخ است
و جرم ان صد و هشتاد برابر زمين و قطر مشترى [illegible] ده هزار و
پانصد و نود و شش فرسخ و جرم او صد و هشتاد و هشت برابر
زمين است و قطر زهره نهصد و شصت فرسخ است و جرم او

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
جمهوری اسلامی ایران
تأسیس ۱۳۰۲ هجری شمسی